

Mihai Cernencu
Igor Boțan

EVOLUȚIA PLURIPARTITISMULUI PE TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA

CZU 329(478)
C 35

Autori: Igor Boțan - capitolele I, II; Mihai Cernencu - capitolele III-V
Lector: Adrian Ciubotaru
Coperta: Mihai Bacinschi
Corector: Ana Corcodel
Tehnoredactare: Mihai Dimitriu

Publicația apare în cadrul proiectului „**Consolidarea cooperării dintre partide politice, organe electorale și alegători**", implementat de către Asociația pentru Democrația Participativă ADEPT cu suportul financiar al UNDEF (Fondul Națiunilor Unite pentru Democrație). Proiectul are drept scop consolidarea capacităților partidelor politice și a organelor electorale de a comunica cu alegătorii și de a răspunde mai bine la necesitățile acestora.

Punctele de vedere și opiniile exprimate în publicație nu sînt în mod necesar împărtășite și de finanțator și nu pot fi interpretate sub nicio formă în acest sens.

ADEPT, str. V. Alecsandri nr. 97,
Chișinău, MD 2012, Republica Moldova
Tel.: (373 22) 213494, tel/fax: (373 22) 212992
E-mail: adept@e-democracy.md, www.e-democracy.md

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII
Cernencu, Mihai
Evoluția pluripartitismului pe teritoriul Republicii Moldova / Mihai Cernencu, Igor Boțan. - Ch.: Arc, 2009. (Combinatul Poligrafic). - 164 p.
1500 ex.
ISBN 978-9975-61-529-7

329(478)
C 35

© ADEPT, 2009.
Toate drepturile rezervate.

ISBN 978-9975-61-529-7

Cuprins

CUVÎNT ÎNAINTE 7
1. SISTEMELE DE PARTIDE - CONSIDERAȚII TEORETICE SUCCINTE 9

2. SISTEMUL DE PARTIDE DIN REPUBLICA MOLDOVA 14
2.1. Democrația imitativă – artefact al pluripartitismului moldovenesc 14
2.2. Cultura politică și specificul electoratului moldovenesc 19
2.3. Proiecția specificului electoratului asupra partidelor 23
2.4. Segmentele spectrului politic 24
2.4.1. Segmentul de stînga al spectrului politic 24
2.4.2. Segmentul de dreapta al spectrului politic 27
2.4.3. Segmentul de centru al spectrului politic 34
2.5. Alternanța „schimbării" și „stabilizării" și influența ei asupra evoluției partidelor 37
2.5.1. Etapa romantică 38
2.5.2. Etapa pragmatică 39
2.5.3. Etapa pseudorestaurației 40
2.5.4. Etapa consensului național 41
2.5.5. Etapa polarizării spectrului politic 44
2.6. Impactul legislativ asupra pluripartitismului 47
2.6.1. Impactul legislației privind partidele asupra pluripartitismului 47
2.6.2. Impactul legislației privind alegerile asupra pluripartitismului 49

3. CONSTITUIREA PARTIDELOR ÎN BASARABIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA 52
3.1. Etapele apariției partidelor în spațiul dintre Prut și Nistru 52
3.2. Clasificarea și structura doctrinelor împărtășite de partidele din Basarabia 55
3.3. Curentul liberal 59
3.4. Curentul socialist. Socialiștii revoluționari 70
3.5. Curentul conservator 78

4. EVOLUȚIA SISTEMULUI ELECTORAL (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA – 1989) 83
4.1. Monarhia parlamentară în Basarabia în perioada țaristă 83
4.2. Participarea județelor din sudul Basarabiei la procesul politic din România 89
4.3. Sistemul electoral din Imperiul Rus 90
4.4. Evenimentele din 1905 în Basarabia 92
4.5. Duma de Stat și Basarabia 95
4.6. Basarabia la 1917-1918 99
4.7. Alegerea Sfatului Țării 104
4.8. Basarabia în componența României (1918-1940). Evoluția sistemului electoral 105
4.8.1 Constituția din 1938 și noul sistem electoral 110
4.9. Sistemul electoral sovietic în RSSM 111

5. DOCTRINELE POLITICE MODERNE – EVOLUȚII ȘI METAMORFOZE 115
5.1. Ideologie și doctrină politică 116
5.2. Clasificarea doctrinelor politice 121
5.3. Conservatorismul 123
5.4. Creștin-democrația 128
5.5. Liberalismul 135
5.6. Social-democrația 141
5.7. Socialismul 146
5.8. Feminismul 152
5.9. Libertarianismul 158

Cuvînt înainte

Scopul acestei publicații este de a contribui la dezvoltarea *culturii politice* în Republica Moldova. *Cultura politică* reprezintă sistemul de percepții și atitudini, bazat pe valori fundamentate din punct de vedere istoric, care determină formarea unui comportament îndreptat spre atingerea obiectivelor de către indivizii și grupurile sociale și instituțiile unei societăți. Instituțiile publice și private, precum și cetățenii, se manifestă ca subiecți ai *procesului politic* în raporturile reciproce, care sînt determinate de *cultura politică*.

Este, practic, imposibil a construi o *societate democratică* fără un nivel adecvat al *culturii politice*, care să determine în mod fundamental procesul politic și, în definitiv, *buna guvernare*. În acest sens, trebuie să se ia în considerare că democrațiile moderne sînt, fără excepții, democrații partinice, ceea ce impune o abordare mai aprofundată a prestației partidelor politice moldovenești. Publicația de față este o încercare de a decela caracteristicile ceva mai speciale ale partidelor din Moldova și de a prezenta evoluția acestora.

Întrucît partidele au de jucat rolul de *interfață* între cetățenii care le votează și instituțiile publice în care sînt reprezentate, este utilă înțelegerea specificului electoratului moldovenesc. Predilecțiile acestuia pentru anumite formațiuni și ofertele lor nu pot fi întîmplătoare, fiindcă există motive și legități care explică preferințele alegătorilor. Concluzia acestei lucrări se rezumă la constatarea unei stări de fapt: într-o *democrație imitativă,* în care formele democratice performante, de împrumut, sînt "umplute" cu esență autohtonă, este extrem de dificil să înțelegi la ce fel de *rezultat* poți ajunge în urma *mutațiilor* evolutive.

Dezvoltarea sistemului de partide din Republica Moldova a fost puternic influențată de legislația electorală și de cea referitoare la activitatea partidelor. Din acest punct de vedere, aspectelor legale trebuie să li se acorde în mod constant o atenție sporită, astfel încît să fie eliminate barierele în calea edificării unui sistem de partide viguros, în care să persiste, deopotrivă, atît elementele de stabilitate și previziune a comportamentelor, cît și destul spațiu pentru eventualele schimbări și ajustări la cerințele timpului.

În contextul evidențiat mai sus, se poate afirma că alternanța *schimbărilor* și *stabilizărilor* de-a lungul evoluțiilor politice din ultimii douăzeci de ani generează așteptări legate de confirmarea acestei *legități a pendulării*. Pe de altă parte, *consensul politic* privind integrarea europeană a Republicii Moldova ar cere, mai degrabă, menținerea stabilității politice, lucru care pare a fi imposibil în situația în care, de dragul acestei stabilități, au fost ridicate bariere electorale noi pentru forțele politice de opoziție. Miza unor forțe politice emergente pe o nouă *schimbare* nu poate însemna decît că așa-zisul *consens politic* în vederea integrării europene a eșuat, iar partidele vor lua de la capăt clarificarea pozițiilor și a nișelor electorale care exprimă mai adecvat opțiunile alegătorilor.

În lucrarea de față un rol aparte revine *procesului politic* și dezvoltării pluripartitismului pe teritoriul actual al Republicii Moldova în perioada aflării lui sub administrația Imperiului Rus și a României regale. Este evident că schimbările radicale și rupturile care au survenit, pe parcursul secolului al XX-lea, în acest proces, au fost influențate de contextul geopolitic european, care a făcut imposibilă dezvoltarea graduală, bazată pe o continuitate firească a *culturii politice* și a *procesului politic*. Totuși autorii au considerat importantă elucidarea evoluției ideilor politice pe acest teritoriu în profida discontinuității lor.

1. SISTEMELE DE PARTIDE – CONSIDERAȚII TEORETICE SUCCINTE

O condiție a democrației este existența unui sistem multipartit. Simpla existență a partidelor politice nu poate garanta însă prezența iminentă a democrației. Astfel, se cere respectarea de către partide a unui șir de condiții pentru a putea vorbi despre democrație. Cu toate acestea, semnele valorilor democratice nu trebuie căutate atît în structurile de partid, cît în interacțiunile lor.

Prima tipologie a partidelor politice aparține lui Alexis de Tocqueville, care, în *De la Démocratie en Amérique,* delimitează partidele în „mari" și „mici". Părintele politologiei moderne raporta această distincție la criteriul calitativ, lăsînd să se înțeleagă că nu numărul de aderenți face ca un partid să fie mic sau mare, ci principiile pe care se întemeiază și moralitatea politică adiacentă.

Maurice Duverger, folosind criteriul genezei partidelor, propune altă tipologie (1951), pe care succesorii săi o numesc „clasică", după care deosebim „partide de creație interioară" și „partide de creație exterioară". Prima categorie se constituie, în viziunea autorului, prin emergența partidelor din structurile societății politice, iar a doua apare din structurile societății civile. Același sociolog mai propune o clasificare a partidelor: „partide de cadre" și „partide de mase". Diferența dintre aceste două tipuri nu ține, arată Maurice Duverger, de cantitate, ci de structură. Aceste tipologii au fost criticate de unii politologi, care considerau că ele nu sînt mereu și peste tot operabile și confirmate, avînd în vedere faptul că există multiple partide ce rămîn în afara acestor scheme. De pildă, partidele catolice, democrat-creștine, laburiste și chiar cele agrare ocupă un loc oarecum intermediar, fiind dificil să le plasezi într-o categorie sau alta.

Pentru îmbunătățirea tipologiei întemeiate pe distincția dintre „partidele de cadre" și „partidele de masă", Otto Kirchheimer a propus un nou tip de partid – „partidul agață-tot", chiar dacă Duverger a susținut și el existența unui partid indirect, ca structură intermediară între cele două. „Partidul agață-tot" este, mai curînd, o structură de interclasă, eterogenă din punct de vedere socio-

logic și fără o identitate ideologică foarte clară. Maurice Duverger a mai operat o a treia distincție dintre partide, folosind drept criteriu de delimitare modul de votare. În acest context, el evidențiază „partidele suple" și „partidele rigide". O asemenea clasificare presupune existența unei legături de dependență imperfectă dintre „partidele suple" și „partidele rigide", pe de o parte, și „partidele de cadre" și „partidele de mase", pe de alta.

Partidele de mase pot fi clasificate în două subgrupe: acelea în care participarea este specializată (majoritatea partidelor socialiste și democrat-creștine) și acelea în care participarea se bazează pe înregimentare și în care angajarea este totală, chiar totalitară (partidele fasciste și comuniste, unele partide din statele subdezvoltate).

Jean Charlot a propus o tipologie mai simplă, dar care nu este lipsită de deficiențe. El distinge partide de notabili, partide de militanți și partide de alegători. Valorificînd aproape toate contribuțiile tipologice de la Marx și pînă la Duverger, Charlot și Rokkan, Daniel-Louis Seiler încearcă să clasifice partidele după genealogia și afinitățile lor ereditare. Seiler consideră că la baza arborelui genealogic al partidelor stau patru clivaje instituționalizate: proprietari/ muncitori, urban/ rural, biserică/ stat și centru/ periferie. Teoreticianul arată că fiecărui versant al acestor clivaje îi corespunde o familie de partide. Principala inconveniență a analizei lui Seiler constă în faptul că ea trece peste considerarea caracterului mixt din punct de vedere social al partidelor politice.

În cele din urmă, folosirea de către François Goguel a atitudinii partidelor față de ordinea existentă, ca și criteriu pentru a distinge stînga de dreapta, pare a fi mai plauzibilă. Astfel, dreapta, ca tendință politică, se ambiționează să păstreze ordinea existentă, în timp ce stînga o contestă și revendică schimbări sociale. Mulți cercetători, nemulțumiți de rigiditatea acestei dualități, introduc conceptul de centru.

Jean Blondel așază partidele pe spectrul politic după criteriul ideologic, de la stînga la dreapta: comuniste, socialiste, liberal-radicale, agrariene, creștine și conservatoare. Sub aspect tipologic, acest eșichier general echivalează cu sistemele de partide. Coexistența mai multor partide în statele democratice, precum și formele, modalitățile ei, definesc sistemul de partide. În funcție de structura interioară a fiecărui partid-parte a sistemului, deosebim: sisteme de partide centralizate și descentralizate; sisteme de partide totalitare și de partide specializate; sisteme de partide suple și de partide rigide etc.

Sistemele de partide sînt influențate de factori generali și specifici. Se impune considerarea factorilor specifici – istoria și tradițiile, credințele religioase,

compoziția etnică, rivalitățile naționale ș.a. – pentru a putea înțelege respectivul sistem. Cît privește factorii generali, aceștia, evident, sînt comuni tuturor țărilor democratice. După M. Duverger, ei sînt: socioeconomici, ideologici și tehnici. Sociologului francez îi aparține și încercarea de a pune în legătură sistemele de partide cu anumite sisteme electorale. Douglas W. Rae, demonstrînd lipsa de rigurozitate a concluziilor lui Duverger, constată că toate sistemele electorale, inclusiv reprezentarea proporțională, dau o primă de locuri parlamentare celor mai puternice partide politice.

Realizînd o analiză complexă a campaniilor electorale pentru o perioadă de 21 de ani, Jean Blondel observă că statele occidentale pot fi împărțite în patru grupe distincte. Astfel, el distinge: bipartitismul, sistemul „două partide și jumătate“, multipartitismul cu partid dominant și multipartitismul pur. În cazul bipartitismului, există două partide foarte puternice, care obțin, cumulat, majoritatea sufragiilor exprimate. Sistemul al doilea se caracterizează prin existența a două partide puternice, care totalizează între 3/5 și 4/5 din numărul voturilor exprimate, și a unui al treilea partid, care joacă un rol mai puțin important. În cazul celui de-al treilea sistem, Jean Blondel observă că două partide dețin aproximativ 2/3 din voturi și că apare un partid dominant, a cărui tendință politică diferă de la un stat la altul. În situația în care nicio formațiune politică nu obține o majoritate confortabilă de voturi, avem de-a face cu sistemul multipartit pur. Blondel conchide că ultimele două sisteme sînt la fel de stabile, echilibrate și democratice ca și primele.

Țările cu sistem politic bipartitist sînt, în general, destul de omogene în privința modului în care forțele politice sînt poziționate ideologic. Blondel observă că statele cu sistem politic „două partide și jumătate“ sînt de două tipuri: țări în care balanța politică este formată între centru-stînga și centru-dreapta, la centru găsindu-se un partid mai puțin influent, și țări în care cele două partide principale sînt „deplasate“ spre dreapta, cu „un interval“ între ele, spațiul liber de centru-stînga fiind ocupat de un partid mai slab. Printre sistemele multipartite cu un partid dominant există, de asemenea, două tipuri ideologice: sisteme în care partidul puternic se află la centru-stînga, iar celelalte partide ocupă spațiul de la centru la dreapta și sisteme în care partidul puternic se găsește la dreapta și celelalte partide sînt distribuite simetric de la centru spre stînga. În cazul multipartitismului pur, formațiunile politice acoperă aproape tot orizontul ideologic. Deși, teoretic, s-ar putea imagina și sistemul tripartit, Jean Blondel arată că acest sistem nu funcționează pe durată istorică lungă, fapt ce impune neconsiderarea lui.

Ideea întîietății sistemului în raport cu partidele componente nu are aceeași valoare pentru toate țările Europei Centrale și de Est. Există mai multe motive care determină lipsa simetriei valorice. Este de remarcat, în primul rînd, că geneza partidelor politice în societățile postcomuniste este diferită de geneza acestor structuri în țările Europei Occidentale și în America. Dacă în acest, din urmă, caz apariția pluripartitismului este legată de instituțiile preexistente, în special de regimul reprezentativ, atunci pentru statele Europei Centrale și de Est este specifică apariția partidelor politice în afara sistemului totalitar și în conflict cu acesta. Astfel, aceste structuri de partid apar într-o manieră explozivă și haotică, unde se amestecă necesitatea politică cu voluntarismul. Al doilea motiv este de natură temporală, aceasta însemnînd că sistemele de partide, mai ales în Europa de Est, nu sînt încă stabilizate suficient. Astfel, aceste sisteme de partide au o precaritate de fond, nu pot asigura, prin ele înseși, totalitatea de garanții democratice, sînt relativ fragile și mai puțin eficace. Un asemenea tip de sistem nu are imunitatea unui sistem occidental și, în consecință, nu poate lupta la fel de eficient cu „virușii" ce l-ar putea ataca.

În definitiv, trebuie remarcat faptul că evoluția partidelor politice în timp a relevat necesitatea unui nou criteriu de clasificare – relația partidelor cu societatea civilă și cu statul.[1] În acest sens, în ultimele decenii se face observat un tip de formațiuni politice – „partide de cartel" –, care se caracterizează prin întrepătrunderea partidelor și a statului și prin „cîrdășia" dintre partide. Dezvoltarea „partidelor de cartel" are loc pe baza cooperării dintre actorii care mimează concurența, dar care, de fapt, ajung la înțelegeri, astfel încît competiția etalată să nu le afecteze interesele comune. Odată apărute, „partidele de cartel" devin egocentrice, pentru ele politica este o profesie, iar concurența interpartinică se desfășoară în albia calificației și eficienței în administrare.

Din această perspectivă, prezintă interes relația dintre tipurile de partide politice și modelele de democrație. Apariția „partidelor de cartel" este legată de modelul normativ al democrației, în care cetățenii pot alege dintr-un număr limitat de partide. Aceste partide sînt reprezentate de un grup de lideri angajați în competiția pentru ocuparea posturilor publice și reprezentarea politică guvernamentală la viitoarele alegeri. Astfel, „partidele de cartel" apar ca o hiperbolizare a „partidelor agață-tot". Democrația, în acest sens, se reduce la adularea elitelor și nu implică masele largi în elaborarea și implementarea politicilor publice. Cu alte cuvinte, alegătorilor li se propune să aprecieze rezultatele

[1] Cf. Richard Katz, Peter Mair, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", în *Party politics*, vol. I, nr. 1, 1995, p. 5-28.

activității „politicienilor profesioniști", nu și să participe la procesul elaborării cursului politic. Din acest punct de vedere, „partidele de cartel" sînt parteneri ai profesioniștilor, fiind mai puțin legate de cetățeni.

O altă caracteristică esențială a „partidelor de cartel" este legată de legăturile structurale foarte strînse. Funcționarii partinici deținători ai funcțiilor publice capătă o influență dominantă asupra organelor partidelor și procedurilor interne de adoptare a deciziilor, de aceea, influența activiștilor de partid scade dramatic, iar organizarea campaniilor electorale devine apanajul experților și al profesioniștilor. Din acest punct de vedere, „cartelurile politice" devin periculoase pentru statele democratice, lărgind prăpastia dintre liderii politici și alegători, punînd sub semnul întrebării legitimitatea deciziilor politice. De asemenea, „cartelurile politice" tind să monopolizeze privilegiile în lupta politică cu partidele emergente noi.

2. SISTEMUL DE PARTIDE DIN REPUBLICA MOLDOVA

2.1. Democrația imitativă – artefact al pluripartitismului moldovenesc

Rolul partidelor politice în procesul democratizării Republicii Moldova poate fi dezvăluit mai lesne dacă înțelegem democrația ca *instituționalizare a libertății.* Dezvoltarea partidelor și a democrației în Moldova are drept punct de pornire mișcarea de renaștere națională, care, la rîndul său, a fost generată de politica restructurării (*perestroika*). Evenimentele menționate au fost, în linii mari, susținute de majoritatea populației, lucru confirmat de rezultatele alegerilor legislative din 1990, desfășurate în condiții de concurență. Un an și jumătate mai tîrziu, forul legislativ a profitat de conjunctura politică și, repetînd acțiunile republicilor vecine, a declarat independența Republicii Moldova pe 27 august 1991. În acea perioadă, doar elitele emergente înțelegeau că libertatea obținută trebuie *instituționalizată* atît în plan public, cît și în plan privat. Majoritatea absolută a cetățenilor moldoveni a simțit efectele acestor cuceriri ceva mai tîrziu. În mod obiectiv, după trecerea valului de entuziasm, s-a dovedit că atît *cultura politică* a populației, cît și capacitatea de a iniția și de a administra afaceri proprii, de a-și apăra interesele și drepturile într-o competiție economică deschisă, de a manifesta interes pentru menținerea unui nivel minimal de coeziune socială etc. sînt sub nivelul necesar unei dezvoltări în noile condiții istorice. De aceea, la puțin timp după obținerea libertății, cînd a început să se înrăutățească dramatic condiția socială și materială a populației, să crească tensiunile interetnice etc., majoritatea absolută a cetățenilor moldoveni a început să manifeste nostalgie după *paradisul sovietic pierdut.*

După declararea independenței Republicii Moldova, procesul de democratizare, adică de *instituționalizare a libertății*, a constat, de fapt, în împrumutarea formelor de organizare politico-statală, de apărare a drepturilor cetățenești, de autoorganizare în instituții civice etc. În acest sens, Republica Moldova a fost ajutată de instituții internaționale, precum Consiliul Europei, OSCE etc.

În același timp, organizațiile financiare internaționale, precum Banca Mondială, Fondul Monetar Internațional, au susținut restructurarea social-economică a Republicii Moldova. O astfel de *instituționalizare a libertății* nu putea avea drept rezultat imediat decît edificarea unei *democrații de vitrină*[2] sau *democrații imitative*[3], cînd formele occidentale, de împrumut, au fost umplute cu conținut autohton, moldovenesc.

Noțiunile de *democrație de vitrină* și/ sau *democrație imitativă* au fost și mai sînt încă utilizate pe larg de sociologi și politologi pentru a sublinia că acest gen de democrații sînt marcate de distorsiuni pe multiple direcții. Aceste democrații sînt influențabile, putînd evolua atît spre democrația autentică, cît și în sens invers. În această ordine de idei, pentru evoluțiile din Republica Moldova este importantă experiența țărilor Europei Centrale, pe de o parte, și a Comunității Statelor Independente (CSI), pe de altă parte. Primele au reușit să evolueze rapid de la *democrația imitativă* la cea *autentică*, în înțelesul occidental al acestui termen. Evoluțiile pozitive din țările Europei Centrale au fost influențate puternic de „tentația" promisiunilor de aderare la Uniunea Europeană, care e constituită pe baza unui set de valori și standarde imperative pentru viitorii membri. Pe de altă parte, în cadrul CSI, unde s-a pomenit și Republica Moldova, nu au existat standarde și valori care să favorizeze trecerea de la *democrația imitativă* la cea autentică. Din contra, erau create impedimente pentru a nu admite ruperea statelor membre din acest spațiu. De aceea, în unele țări CSI *democrațiile imitative* au evoluat în direcția autoritarismului.

Cît privește Republica Moldova, ea s-a aflat, cel puțin pînă în 2009, în topul țărilor CSI cu cel mai înalt indice al nivelului de democrație[4], alături de Ucraina și de Georgia, țări în care, în 2004 și, respectiv, 2003, au avut loc așa-numitele *revoluții cromatice*. Este demn de menționat că, în pofida faptului că au trecut prin aceeași mașină sovietică de înăbușire a libertăților și inițiativei civile și a speculațiilor despre impunerea din exterior a revoluțiilor cromatice, cetățenii georgieni și ucraineni și-au realizat potențialul de protest, avînd curajul să se revolte atunci cînd drepturile lor au fost încălcate. În acest sens, cetățenii Republicii Moldova au demonstrat un „caracter specific". Ei nu au participat vreoda-

[2] Vladimir Pastii, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *România – starea de fapt*, București, vol. I, 1996, p. 23.

[3] Cf. Дмитрий Фурман, „И невозможное возможно. Почему Россия не Казахстан", în *Независимая Газета*, 5 octombrie, 2007.

[4] Cf. *Nations in transit 2007. Democratization from Central Europe to Eurasia*, Edited by Jeannette Goehring, Freedom.

tă la revoluții, doar la proteste și revolte ce au semnalat gradul de nemulțumire și nu au optat nici pentru dreptul de a consacra prin referendum independența statului, adoptarea Constituției sau a altor documente de importanță majoră pentru soarta societății. Toate documentele importante privind evoluțiile din Republica Moldova au fost votate de exponenții partidelor politice reprezentate în Parlament. Aceasta ar putea însemna că partidele politice nu au încredere în capacitatea de discernămînt a electoratului moldovenesc. Acesta din urmă le răspunde cu reciprocitate, partidele fiind cotate de către cetățeni cu cel mai mic grad de încredere (aproximativ 15–20%) dintre toate instituțiile publice și private[5]. În mod paradoxal, putem da o oarecare dreptate partidelor moldovenești, făcînd referință la referendumul consultativ din 1999 privind trecerea la forma prezidențială de guvernămînt, care a demonstrat că electoratul moldovenesc poate fi ușor manipulat de autorități.

În pofida celor afirmate mai sus, se poate demonstra că partidele politice moldovenești au avut un rol pozitiv în democratizarea societății. Acestea s-au opus de mai multe ori cel puțin încercărilor instituirii unui sistem prezidențial. Exemplul Federației Ruse, care și-a *instituționalizat libertatea* prin adoptarea Constituției noi în decembrie 1993, a demonstrat că sistemul prezidențial conduce în mod inevitabil la construirea așa-zisei *verticale a puterii de stat* și a *democrației dirijate*. Și Ucraina, atunci cînd și-a modificat Constituția în 2000, a demonstrat același parcurs spre consolidarea *verticalei puterii*. În consecință, în Rusia *verticala puterii* este „moștenită“ de succesorii președinților în urma unor combinații politice de culise, susținute de ajustări constituționale (cu un impact de lungă durată și neclar) necesare pentru asigurarea confortului liderilor politici. În cazul Ucrainei, a fost nevoie de o *revoluție cromatică* pentru revizuirea normelor constituționale și limitarea împuternicirilor Aparatului Președintelui. În contrast cu cele două exemple menționate, partidele politice moldovenești s-au opus constant și cu un anumit succes instituirii unui regim prezidențial, optînd în favoarea unui regim semiparlamentar, cu un sistem mutual de control și echilibru („checks and balance“), relativ bine echilibrat. Totuși nici Republica Moldova nu a putut evita edificarea *verticalei de putere*. Acest lucru s-a întîmplat în virtutea faptului că, în 2001, electoratul, în cadrul celor mai libere și democratice alegeri desfășurate vreodată în Republica Moldova, i-a acordat victoria absolută Partidului Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM). Beneficiind de majoritatea parlamentară absolută, PCRM și-a edifi-

[5] Cf. Barometrul de Opinie Publică (BOP), Institutul de Politici Publice, aprilie 2008.

cat propria *verticală a puterii* în condițiile unui regim constituțional semiparlamentar. Aceasta s-a întîmplat, probabil, din simplul motiv că formațiunea n-a cunoscut în istoria sa vreo experiență diferită de cea a administrării treburilor publice prin intermediul *verticalei puterii.* Mai mult, performanța PCRM de a fi primul partid comunist din lume care a obținut o victorie absolută în alegeri libere și corecte și nu prin revoluții și lovituri de stat, cum s-a întîmplat peste tot în lume, vorbește despre specificul electoratului moldovenesc.

Există temei pentru a crede că specificul comportament al electoratului a determinat și dominația de-a lungul anilor a anumitor partide pe eșichierul politic. În acest sens, pentru partide este puțin relevantă aplicarea tipologiilor moderne de clasificare a partidelor, deși identificarea lor pe spectrul politic, *de la stînga la dreapta,* explică destul de bine esența multor lucruri. O altă observație demnă de remarcat este că principalele partide politice din Republica Moldova nu pot pretinde că exprimă interesele anumitor pături sociale, întrucît portretul sociologic al reprezentanților și votanților lor este neobișnuit de uniform. Astfel, în ultimele cicluri electorale, dar mai cu seamă după ultimele alegeri locale din iunie 2007, s-a stabilit că, în linii mari, reprezentarea tuturor partidelor politice însemnate în organele administrației publice locale este practic uniformă, atît din punctul de vedere al educației, cît și al ocupației. În acest sens, se poate afirma că portretul sociologic al reprezentanților partidelor în organele reprezentative nu relevă clivajele extrem de periculoase pentru stabilitatea politică din Republica Moldova. Spre exemplu, s-a stabilit că în Republica Moldova antreprenorii reprezintă cel mai activ segment social din punct de vedere politic, aceștia fiind reprezentați în proporție de aproximativ 1/4 (!) în consiliile raionale/ municipale. Evident, este vorba despre reprezentanții businessului mic și mijlociu (conducătorii SRL-urilor, SA-urilor și ai întreprinderilor individuale). Concluzia dată ar fi fost încurajatoare în cazul în care *cultura politică* moldovenească ar inspira încrederea că antreprenorii știu să facă o delimitare clară dintre interesul privat și cel public. Cel mai curios lucru este că proporția antreprenorilor care reprezintă Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM) în organele administrației publice locale este peste media generală, depășind proporția respectivă în cazul partidelor liberale. Aici pare să existe semnale clare că, deocamdată, businessul intră în politică mai mult prin filiera partidului de guvernămînt, probabil, nu atît datorită conștientizării propriului rol în societate, cît, mai degrabă, pentru a se proteja de presiunile care se exercită asupra lui. În acest sens, se poate afirma că în Republica Moldova cel mai profitabil business este politica.

În ciuda faptului că Republica Moldova este o *democrație imitativă*, aceasta este un adevărat *stat de partide*[6], așa cum sînt, de fapt, democrațiile occidentale. Iar etapele dezvoltării pluripartitismului moldovenesc se regăsesc în etapele dezvoltării social-economice și politice ale țării. În acest sens, este de remarcat alternanța *schimbării* și *stabilizării* situației politice din Republica Moldova în funcție de aceste etape:

- *romantică*, atunci cînd *schimbarea* s-a soldat cu obținerea independenței țării și afirmarea noilor sale simboluri;
- *pragmatică*, atunci cînd *stabilizarea* a însemnat *instituționalizarea libertății* obținute în perioada *romantică* prin adoptarea noii Constituții și transformarea masivă a proprietății publice în proprietate privată;
- *pseudorestaurația*, atunci cînd *schimbarea* s-a produs în sens invers, PCRM a revenit la guvernare, promițînd revenirea la construcția socialismului și a comunismului pe baza teoriei marxist-leniniste, refacerea pe principii noi a URSS, dar sub presiunea circumstanțelor s-a văzut nevoit să renunțe la propriile promisiuni;
- *consensul național*, atunci cînd, în virtutea unor circumstanțe, menținerea *stabilității* politice a devenit necesară pentru foștii inamici politici consacrați - PCRM, pe de o parte, și Partidul Popular Creștin Democrat, alături de alte formațiuni de opoziție, pe de altă parte. În acest sens, toate forțele politice reprezentate în Parlamentul ales în martie 2005 s-au angajat să promoveze, prin eforturi comune, integrarea europeană a Republicii Moldova;
- *polarizarea politică și divizarea societății*, atunci cînd victoria PCRM în alegerile parlamentare din 2009 a generat proteste în masă, cauzate de faptul că o parte semnificativă a societății a așteptat „schimbarea", dar s-a pomenit cu perpetuarea „stabilității" promovate de PCRM. Ultimul a exploatat „clivajele" din societatea moldovenească, recurgînd la acțiuni de intoxicare mediatică a opiniei publice și de defăimare a liderilor partidelor de opoziție, desconsiderînd necesitatea evidentă a eventualei cooperări, cel puțin pentru alegerea șefului statului cu o majoritate calificată de cel puțin 3/5 de parlamentari.

În consecință, dacă în 2005 ideea *integrării europene* căpătase potențialul unei *idei naționale*, care să consolideze societatea și să imprime competiției politice dintre partide o direcție rezultantă, adică să angajeze formațiunile în lup-

[6] Hans Kelsen, „La Democratie", în *Economica*, 1988, p. 31.

ta pentru determinarea acelui partid care va aduce mai repede şi de o manieră mai eficientă Republica Moldova în Uniunea Europeană, atunci după aproximativ doi ani de promovare a integrării europene, potenţialul de consolidare a acestei idei s-a erodat din cauza comportamentului forţelor politice. Astfel, imediat după alegerile parlamentare din 5 aprilie 2009, Republica Moldova a intrat în una dintre cele mai periculoase crize politice cu care s-a confruntat vreodată şi acest lucru este o dovadă a caracterului imitativ al democraţiei moldoveneşti.

2.2. Cultura politică şi specificul electoratului moldovenesc

Cultura politică reprezintă sistemul de percepţii şi atitudini, bazat pe valorile îmbrăţişate de-a lungul istoriei, care determină formularea şi comportamentul îndreptat spre atingerea obiectivelor de către indivizii, grupurile sociale şi instituţiile unei societăţi. Instituţiile publice şi private, deopotrivă cu cetăţenii, se manifestă ca subiecţi ai *procesului politic.* Intensitatea şi calitatea raporturilor dintre subiecţii *procesului politic* reprezintă, de fapt, manifestarea *culturii politice. Procesul politic* poate avea drept ţintă atingerea a trei obiective fundamentale: securitatea naţională în toată complexitatea ei; dezvoltarea economică pentru asigurarea bunăstării cetăţenilor şi diminuarea dezechilibrelor sociale; asigurarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale cetăţenilor. În definitiv, procesul politic ar trebui să tindă spre realizarea *bunei guvernări* prin *participarea* cetăţenilor la luarea deciziilor.

Comportamentul alegătorilor moldoveni, ca peste tot în lume, este motivat de un set de valori fundamentale şi de tradiţii. În acest sens, alegătorii preferă să voteze formaţiunile politice înrădăcinate în „solul politic" autohton sau formaţiuni noi, capabile să ofere perspectiva *schimbării.* Experienţa ultimilor douăzeci de ani de tranziţie democratică a demonstrat că în Republica Moldova au avut succese electorale doar formaţiunile capabile, reducţionist vorbind, să ocupe şi să menţină poziţii dominante în cîteva „nişe politice", identificate în mod tradiţional - *dreapta, stînga* şi *centru.* Votînd partidele din aceste „nişe", electoratul moldovenesc îşi manifestă pe deplin specificul, modelat de cîţiva factori.

În primul rînd, Republica Moldova este o ţară preponderent rurală, cu raportul populaţiei rurale faţă de cea urbană de 53% vs. 47%, fiind numită peiorativ „satul Europei". Probabil, nu este întîmplător că cea mai puţin urbanizată

țară din Europa este și cea mai săracă, deși caracterul preponderent rural al țării nu este singura cauză a sărăciei. Intelectualitatea autohtonă, care ar trebui să aibă o influență sesizabilă asupra comportamentului electoral prin intermediul articulării unor viziuni bazate pe valori naționale, este preponderent o „intelectualitate națională în prima generație". Deși are în rîndurile sale un șir de personalități marcante, viziunile acestora privind viitorul politic al Republicii Moldova au fost, de cele mai multe ori, divergente. În linii mari, același lucru este valabil și pentru elitele politice și administrative. Conservatismul și inerția în asimilarea practicilor social-politice și economice noi sînt atît de mari în societatea moldovenească, încît cei mai activi cetățeni preferă să emigreze în căutarea unor locuri de muncă mai bine plătite sau a unei sorți mai bune, decît să încerce să schimbe lucrurile în propria localitate sau țară. În consecință, aproximativ 1/3 din populația aptă de muncă sau aproximativ 1/4 din cea cu drept de vot se află peste hotarele țării. Evident, este vorba despre partea cea mai activă a populației, cea mai instruită și capabilă de adaptare la condițiile noi. Tocmai această parte nu merge la vot în virtutea faptului că se află peste hotarele țării, unde poate vota doar la vreo 30 de reprezentanțe diplomatice cu capacități limitate. În consecință, din cei aproximativ o jumătate de milion de cetățeni aflați peste hotare votează aproximativ vreo zece mii, adică aproximativ 2% .[7]

În al doilea rînd, Republica Moldova este, practic, singura țară din Europa unde criza identitară, determinată de „diferența" dintre *moldoveni* și *români*, reprezintă un factor determinant în polarizarea atitudinilor forțelor politice. Acest fenomen este utilizat în mod constant în campaniile electorale, începînd cu alegerile din 1994. În acest sens, dezbaterile serioase dintre partide pe teme social-economice și politice sînt adesea, în mod deliberat, substituite cu discuții de ordin etnolingvistic, istoric etc. Acest gen de discuții are impact propagandistic maxim, apelînd direct la emoțiile cetățenilor și necesitatea firească de identificare. În acest sens, trebuie menționat că, în anii de după declararea independenței Republicii Moldova, intelectualii autohtoni s-au situat precumpănitor pe poziții proromânești, populația rurală a fost preponderent promoldovenească, iar minoritățile naționale rusolingve, concentrate cu precădere în principalele urbe și constituind la începutul anilor '90 aproximativ 35% din toată populația țării, au manifestat constant simpatii proruseşti.

[7] Conform statisticii oficiale, numărul emigranților moldoveni variază între 500 și 600 de mii, în timp ce conform datelor neoficiale un milion de cetățeni moldoveni trăiesc și lucrează în afara țării.

În al treilea rînd, experimentul ideologic din perioada sovietică, legat de „confiscarea" credinței în Dumnezeu pentru a fi înlocuită cu credința în „viitorul luminos" comunist, a avut un impact mult mai mare într-o țară preponderent rurală, cum este Moldova, decît în statele și regiunile urbanizate, unde valorile sociale nu au un substrat religios pronunțat. Din acest punct de vedere, doctrinele politice moderne și titulaturile partidelor ce indică preferințele doctrinare nu spun prea multe majorității alegătorilor moldoveni, ele fiind apanajul unui segment relativ îngust al elitelor partinice, cercetătorilor și studenților, și poate al unor grupuri de susținători.

Într-adevăr, sistemele de valori împărtășite de moldoveni mai bine de un mileniu au fost profund creștine, ele fiind substituite în anii '40-'90 ai secolului trecut cu cele comuniste. Finalmente, consecințele au fost dramatice - credința în Dumnezeu a fost „confiscată", iar comunismul nu a putut fi construit. Această situație a generat, pe de o parte, frustrare și lipsă de repere valorice pentru majoritatea absolută a populației, iar pe de altă parte, un adevărat „paradis" pentru „parveniți". În astfel de cazuri, lipsa reperelor se înlătură, de obicei, prin apeluri de revenire la valorile „autentice" naționale, tradiționale, la credința strămoșilor etc., fapt ce a stimulat ascensiunea naționalismului de la sfîrșitul anilor '80 și începutul anilor '90, cînd avea loc dezintegrarea URSS. Mai tîrziu, procesul tranziției a impus „împrumutarea" unor modele sociale atractive, care își afirmaseră viabilitatea și caracterul performant în cazul altor țări. După cum s-a spus deja, modelele respective nu puteau fi decît cele occidentale.

După aproximativ douăzeci de ani de tranziție, sondajele de opinie relevă cît de reușită a fost *instituționalizarea libertății* după modelele occidentale în Republica Moldova. Astfel, instituția cu cel mai înalt grad de încredere[8] este Biserica - aproximativ 70-80%, administrația publică locală se bucură constant de încrederea a 35-45%, instituțiile puterii centrale - de aproximativ 25-35%, justiția - de aproximativ 25%-30%, iar instituțiile societății civile - de aproximativ 15-30%. Vedem că cetățenii moldoveni au o încredere mult mai mare în instituțiile tradiționale decît în cele modernizate în urma democratizării. Este important de menționat că principalele instituții de apărare și articulare a intereselor curente ale cetățenilor, sindicatele și partidele politice, au cel mai mic „rating" de încredere, de aproximativ 20% și, respectiv, 15%. De aceea, nu pare a fi întîmplător faptul că principalele forțe politice de pe segmentele de dreapta și de stînga au stabilit relații foarte strînse cu instituția ce beneficiază de cel

[8] Cf. Barometrul de Opinie Publică, Institutul de Politici Publice, aprilie 2008.

mai înalt grad de încredere – Biserica. În acest sens, Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM) menține o relație specială cu Mitropolia Moldovei, aflată sub jurisdicția Patriarhiei Ruse. Pe de altă parte, Partidul Popular Creștin Democrat (PPCD) a fost principalul promotor al reînregistrării pe teritoriul Republicii Moldova a Mitropoliei Basarabiei, aflată sub jurisdicția Patriarhiei Române.[9]

În al patrulea rînd, trebuie luată în considerație atitudinea față de instituția proprietății. Este vorba despre faptul că, timp de doar cincizeci de ani, locuitorii Republicii Moldova au avut de suferit două mari nedreptăți. În anii '40 ai secolului trecut, proprietatea privată a fost naționalizată, iar majoritatea deținătorilor ei au fost deportați. În anii '90 a avut loc un proces invers, însă la fel de injust – proprietatea publică a fost supusă privatizării, în urma căreia majoritatea cetățenilor nu s-a ales, practic, cu nimic. Modul în care autoritățile s-au comportat față de instituția proprietății a alimentat, în mare măsură, atitudinea nihilistă față de proprietate și afaceri. Din acest punct de vedere, practic nici un partid politic dintre cele care au adus în prim-plan problema proprietății, susținerea businessului mic și mijlociu și alte obiective ce țin de modernizarea și reformarea instituției proprietății nu au avut succese electorale remarcabile.[10] Este adevărat că problemele menționate și-au găsit locul în agendele partidelor, însă nu au fost cele mai importante.

În linii mari, se poate afirma că atitudinea și comportamentul electoral ale alegătorilor moldoveni sînt destul de previzibile. De la un ciclu electoral la altul, preferințele electorale se schimbă relativ puțin, dacă situația social-economică rămîne relativ stabilă. În cazul înrăutățirii dramatice a situației social-economice, comportamentul alegătorilor este, de asemenea, previzibil. Alegătorii pedepsesc partidele guvernante, iar votul lor de protest se îndreaptă spre susținerea partidelor care au guvernat cînd situația lor materială a fost ceva mai bună. Alegătorii moldoveni au fost foarte prudenți în privința experimentelor inedite, de susținere masivă a forțelor politice noi, care nu au rădăcini adînci în „solul politic" moldovenesc. Totuși, după aproximativ douăzeci de ani de pluripartitism, s-au profilat tendințe noi, care au anunțat schimbări în comportamentul electoral al moldovenilor, în special pe segmentul politic de dreapta.

---

[9] Potrivit unor estimări, enoriașii Mitropoliei Moldovei numără aproximativ 80-90% din creștinii ortodocși, iar cei ai Mitropoliei Basarabiei – 10-20%.

[10] De exemplu, Blocul Electoral „Alianța Civică «Furnica»", Blocul Electoral „Alianța Juriștilor și Economiștilor" etc.

2.3. Proiecţia specificului electoratului asupra partidelor

În mod normal, comportamentul specific al electoratului moldovenesc a influenţat poziţionarea partidelor pe spectrul politic şi succesul lor electoral. De obicei, succesul în alegeri a fost de partea formaţiunilor care au avut mesaje clare, pe înţelesul alegătorilor, evocînd tradiţiile mai vechi şi mai noi şi răspunzînd preponderent solicitărilor de revenire la valorile naţionale şi de protecţie socială. Cum în cei aproximativ două sute de ani de pînă la declararea independenţei Republicii Moldova teritoriul acesteia a făcut parte din Imperiul Rus, România regală şi URSS, segmente, în mare parte, comparabile ale electoratului moldovenesc, au urmat formaţiunile politice ce au vehiculat mesaje de revenire pe orbita rusească sau de aderare la România. Totuşi de cel mai mare succes electoral s-au bucurat partidele care au pledat sau şi-au revizuit concepţiile în favoarea independenţei. Aceste atitudini sînt reflectate destul de precis de remarca ironică potrivit căreia în Republica Moldova nu există partide politice, ci „partide geopolitice".[11] Într-adevăr, partidele de stînga sînt, de obicei, partide proruseşti şi/ sau pro-CSI; partidele de dreapta - proromâneşti şi/ sau prooccidentale; partidele centriste - promoldoveneşti, promotoare ale ideii independenţei Republicii Moldova şi a unei politici externe „multivectoriale".

Discuţiile despre preferinţele doctrinare s-au dovedit, oarecum, sterile şi nu au avut vreun impact serios asupra comportamentului electoratului moldovenesc, chiar dacă afinităţile doctrinare rămîn a fi importante pentru consolidarea elitelor partinice. Explicaţia constă în faptul că soluţiile pentru problemele cu care se confruntă cetăţenii şi pentru depăşirea stării de subdezvoltare în care se află Republica Moldova sînt sugerate nu atît de preceptele doctrinare, ci de principalii parteneri occidentali ai Republicii Moldova - Uniunea Europeană, instituţiile internaţionale finanţatoare şi cele democratice, care o ajută să se modernizeze. Aceasta fiindcă Occidentul are valori şi standarde, iar partenerii din CSI sînt, în cel mai bun caz, *democraţii imitative*, la fel ca Republica Moldova. În acest sens, programele politice ale partidelor proeuropene, pe de o parte, şi ale celor pro-CSI, pe de altă parte, sînt, cu mici excepţii, uluitor de asemănătoare. Diferenţele sînt vizibile doar la nivel de structurare a documentelor şi la nivel stilistic.

---

[11] Remarca deputatului Oleg Serebrian din prelegerea adresată participanţilor la Şcoala Tinerilor Lideri Politici, 15 mai 2008.

La modul practic, orice partid, de orice culoare politică, venind la guvernare în Republica Moldova, ar avea de făcut același lucru – să asigure atingerea unor standarde social-economice și politice minimale, folosind cele mai eficiente căi și metode, sugerate de partenerii externi. În acest sens, oricît ar părea de paradoxal, nimeni nu se mai miră că în aprilie 2007 Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM) a declarat „revoluția liberală". Totuși, din considerente electorale, pentru ca partidele să ocupe poziții dominante pe unul dintre cele trei segmente ale spectrului politic, ele trebuie să evoce o anumită tradiție sau/ și să fie percepute drept promotoare ale „schimbării" spre bine, indiferent dacă este vorba despre o evoluție în direcția modernizării sau despre o mișcare în sens opus, de revenire la „paradisul pierdut". În cel mai rău caz, pentru a-și menține „ratingul", partidele guvernante trebuie să asigure o minimă stabilitate social-economică.

După aproximativ douăzeci de ani de pluripartitism, a început să se întrezărească fenomenul „lunecării spre centru" a fostelor partide antagoniste, de dreapta și de stînga. Acest fenomen ar fi putut contribui decisiv la ștergerea hotarelor dintre *nișele politice* tradiționale. În consecință, ar fi existat riscul ca alegătorii cu viziuni intransigente să prefere votarea pentru alte partide, ceea ce, eventual, ar fi putut conduce la redimensionarea spectrului politic. Pentru a nu admite astfel de evoluții și de dragul obținerii unui scor electoral cît mai mare, PCRM a decis ca în campania pentru alegerile parlamentare din 2009 să exploateze fobiile generate de „clivajele" din societatea moldovenească, mai cu seamă „pericolul românesc", revenirea la instabilitatea social-economică din anii '90. Mai mult, PCRM a utilizat resursele mediatice publice și private aflate sub controlul său, pentru a se etala drept formațiune fără alternativă. În definitiv, PCRM a antagonizat opoziția, provocînd o divizare profundă a societății moldovenești. Procedînd astfel, PCRM nu a devenit un partid mai de stînga, ci unul mai autoritar.

2.4. Segmentele spectrului politic

2.4.1. Segmentul de stînga al spectrului politic

Inițial, segmentul de stînga al spectrului politic a fost ocupat de două formațiuni emergente din Mișcarea Internaționalistă „Interfront" – Partidul Socialist din Moldova (PSM) și Mișcarea „Unitatea-Edinstvo" – care, la parlamentarele din 1994, au format un bloc electoral, obținînd 28 de mandate din 104. După înregistrarea Partidului Comuniștilor din Republica Moldova în aprilie 1994,

acesta a recucerit rapid simpatia cetățenilor cu viziuni de stînga, eliminînd din viața politică cele două partide menționate. Probabil că, drept reacție la greutățile tranziției anilor '90, majoritatea cetățenilor a optat în favoarea forțelor politice ce promiteau revenirea la „paradisul pierdut". În orice caz, în 1994, cînd partidul comunist nu era încă înregistrat, cetățenii au votat masiv principalii substituenți temporari ai comuniștilor – Partidul Democrat Agrar din Moldova (PDAM) și Mișcarea „Unitate-Edinstvo". Șapte ani după repunerea în cadrul legal a PCRM, cetățenii au votat, în februarie 2001, promisiunea PCRM de a restaura socialismul, de a construi comunismul și de a participa la „constituirea pe baze benevole și reînnoite a unei federații a fostelor republici sovietice". Aceasta s-a întîmplat în cadrul celor mai libere și corecte alegeri desfășurate vreodată în Republica Moldova, care i-au asigurat PCRM victoria absolută și o majoritate constituțională în Parlament.

Cu toate acestea, „lunecarea" PCRM spre centrul spectrului politic a început peste aproximativ o jumătate de an de la preluarea puterii în februarie 2001. Astfel, PCRM a repetat soarta multor partide occidentale „antisistem", care, odată ajunse la guvernare, s-au acomodat și s-au înscris în sistem, devenind chiar cele mai fervente apărătoare ale lui. Pentru a se menține la putere, PCRM a renunțat la principiile de bază ale doctrinei marxist-leniniste, pe care afirma că o împărtășește. Aceste lucruri au fost anunțate la conferința de partid din octombrie 2003, dedicată aniversării a zece ani de la reconstituirea formațiunii. De fapt, după accederea la guvernare a PCRM, politicile acestuia au fost îndreptate spre revizuirea rezultatelor reformelor începute de guvernările anterioare prin adaptarea lor la interesele proprii.

În domeniul ideologic, după șapte ani de guvernare, PCRM a evoluat de la doctrina marxist-leninistă la promovarea ideilor „postindustrialismului". În acest sens, este de remarcat faptul că, în tipologia[12] occidentală modernă, partidele promotoare ale postindustrialismului sînt calificate drept formațiuni de extremă dreapta. Și mai interesant este că, printre caracteristicile de bază ale partidelor postindustrialiste se numără existența unui lider ale cărui directive nu pot fi supuse discuțiilor sau puse la îndoială, structurarea strictă, bazată pe tradiții etc. În mod curios, aceste caracteristici se potrivesc perfect PCRM. În orice caz, în cei opt ani de guvernare, liderul PCRM a știut să impună formațiunii un comportament departe de preceptele ideologice comuniste, preferînd să răspundă pragmatic necesităților curente ale societății, dar și propriilor intere-

[12] Cf. Richard Gunther, Larry Diamond, „Species of Political Parties: A New Typology", în *Party politics*, vol. 9, nr. 2, 2003, p. 167-199.

se. Astfel, în mod surprinzător, liderii PCRM au devenit principalii promotori ai creștinismului ortodox. Sub auspiciile liderului PCRM, are loc reconstruirea și ctitorirea lăcașurilor sfinte și în fiecare an se organizează aducerea Focului Sfînt de la Ierusalim în ajunul sărbătorilor de Paști etc. Cu toate acestea, PCRM nu renunță la retorica și riturile comuniste, care sînt practicate constant pentru a nu pierde suportul electoral al celor mai defavorizate pături sociale. Ultima inovație propagandistică (noiembrie 2008) a mass-mediei afiliate PCRM este legată de vehicularea tezei privind „integrarea europeană prorusească a Republicii Moldova", care ar fi promovată de formațiune.

Și în domeniul economic politicile PCRM au fost uimitoare. Astfel, în aprilie 2007 liderul PCRM a declarat „revoluția liberală", iar deja peste un an Guvernul Republicii Moldova a făcut publică una dintre cele mai impresionante liste a obiectelor ce mai urmează a fi privatizate. Noile planuri de privatizare ale guvernării PCRM, puse alături de programele de privatizare din anii 1995-1996 și 1997-1998, elaborate de Partidul Democrat Agrar din Moldova (PDAM) – la început „substituent", iar ulterior aliat politic al PCRM –, depășesc cu mult planurile și volumul privatizărilor efectuate de așa-zișii „democrați". Astfel, la modul practic, se dovedește că cei mai importanți promotori ai privatizării proprietății publice din Republica Moldova au fost comuniștii și aliații lor.

Modernizarea și „lunecarea" PCRM spre centru, în anii de guvernare a acestuia, a motivat cîteva partide mici socialiste să facă concurență PCRM pe segmentul electoral de stînga. Formațiunile în cauză au adus acuzații PCRM că nu mai este un partid comunist autentic și că și-a schimbat opțiunea politicii externe, inițial prorusească, pe urmă una prooccidentală. Însă eforturile PSM, ale Partidului Socialiștilor „Patria-Rodina", ale Mișcării „Ravnopravie", ale Uniunii Muncii „Patria-Rodina" și ale mișcării gastarbeiterilor moldoveni din Moscova, „Patria-Moldova", au eșuat. În 2008 s-au depus eforturi de constituire a unei platforme civice sub auspiciile mișcării „Prietenii Rusiei în Moldova", care trebuia să consolideze electoratul rusofil pe o platformă politică concurentă cu cea a PCRM. Liderul acestei mișcări a devenit Vasile Tarlev care, în perioada 2001-2008, a deținut funcția de prim-ministru și a fost una dintre principalele figuri din echipa de guvernare a PCRM. După ce a demisionat în martie 2008, Tarlev și-a făcut publice propriile ambiții politice, iar guvernarea PCRM s-a văzut nevoită să reacționeze prin crearea unor bariere la înregistrarea organizației ex-premierului și la confirmarea acestuia în funcția de președinte al Uniunii Centriste din Moldova (UCM). Eforturile liderului PCRM de readucere a politicii externe a Republicii Moldova într-o albie acceptată de

Rusia, precum și cedările extraordinare pe care președintele Voronin le-a făcut semnînd Declarația din 18 martie 2009, de la Barviha, prin care a readus reglementarea transnistreană la perioada dinaintea summitului OSCE din 1999, de la Istanbul, adică a acceptat revenirea la ideea sincronizării retragerii prezenței militare ruse cu elaborarea unui statut juridic pentru Transnistria, au depreciat proiectul politic al ex-premierului Tarlev.

2.4.2. Segmentul de dreapta al spectrului politic

Începînd din perioada restructurării (*perestroika*) și pînă la alegerile parlamentare din aprilie 2009, segmentul de dreapta al spectrului politic a fost dominat de formațiunile emergente din Frontul Popular din Moldova (FPM), care a fost prima și cea mai largă mișcare de masă ce s-a opus dominației Partidului Comunist. Din aceste considerente, calitatea de succesor al FPM i-a asigurat în mod constant Partidului Popular Creștin Democrat (PPCD) o poziție influentă pe segmentul de dreapta al eșichierului politic. PPCD a depus constant eforturi pentru a fi considerat singurul succesor al FPM.

Deși ascensiunea FPM a fost vertiginoasă în perioada 1988–1991, eficiența și influența lui au intrat în declin atunci cînd liderii mișcării au fost puși în situația să dea dovadă de flexibilitate politică și de capacități administrative. Liderii FPM nu au fost pregătiți pentru înlocuirea retoricii eroice, de confruntare cu adversarii, adecvată în procesul de contestare a dominației comuniste, cu o retorică și cu un comportament adecvate situației de deținere a pîrghiilor puterii. Un șir de factori, precum presiunile externe de ordin politico-militar, necesitatea aplanării unor conflicte etnolingvistice și social-economice, necesitatea soluționării problemelor cotidiene ale cetățenilor etc., au condiționat revenirea în prim-plan, sub diferite paravane și cu titulatură democratică, a singurilor deținători de capacități administrative – foștii „nomenclaturiști". Pentru intelectualii din FPM, instalați pe o platformă eroică de renaștere națională și de „făurire a istoriei", problemele impuse de realitate s-au dovedit a fi dificile sau, mai degrabă, plicticoase. De aceea, pentru foștii „nomenclaturiști", rămași montați în păienjenișul administrativ, nu a fost foarte dificil să preia, pas cu pas, puterea de la reprezentanții FPM. De fapt, uneori, în condițiile unor presiuni nu tocmai de nesuportat, reprezentanții FPM au preferat să renunțe benevol la deținerea celor mai înalte și influente funcții de conducere în Parlament, mirîndu-se că nu sînt aplaudați pentru actul de curaj democratic. Așa a fost, de exemplu, în ianuarie 1993, cînd conducerea de vîrf a Parlamentului, constituită din membri marcanți ai FPM, și-a prezentat demisia.

În consecință, la primele alegeri pluripartitiste din 1994, anume fosta „nomenclatură rurală", care s-a reorganizat în Partidul Democrat Agrar din Moldova (PDAM) și a preluat controlul asupra puterii, a fost reclamată să revină la guvernare în calitate de „substituent" al partidului comunist, interzis în august 1991. În acel moment, FPM trecea prin procesul de scindări, începute încă în 1991 după declararea, la 13 octombrie, a trecerii în opoziție. După alegerile parlamentare din 1994, două fragmente masive din fostul FPM - Frontul Popular Creștin Democrat (FPCD)[13] și Congresul Intelectualilor (CI)[14] - au intrat în competiție cu alte formațiuni emergente din FPM pentru un segment electoral care, în perioada 1990–1994, s-a îngustat de la ~35% la ~25%. Dintre formațiunile menționate, doar PPCD (fostul FPCD) a reușit să se mențină pe linia de plutire pînă în prezent, cultivîndu-și cu tenacitate propria-i mitologie. Ultimul congres al PPCD din iunie 2008, dedicat aniversării a douăzeci de ani de la constituirea formațiunii, a evocat etapele evoluției partidului: de la angajarea în mișcarea neformală pentru renașterea națională și declararea independenței Republicii Moldova la angajarea acesteia în procesul de integrare europeană, conceput ca un „proiect de succes". În mod obiectiv, nici un alt partid politic nu a putut să conteste calitatea PPCD de succesor, practic, exclusiv al FPM, deși personalități marcante ale FPM se regăsesc în prezent în diferite partide și organizații civice. La fel, nicio altă formațiune decît PPCD nu s-a putut menține constant în iureșul evenimentelor sociopolitice și nu și-a format o „memorie instituțională" neîntreruptă, care să unească într-un lanț evenimentele din ultimii douăzeci de ani.

Ceea ce e caracteristic pentru PPCD este că formațiunea s-a aflat, practic, fără întrerupere într-un conflict acut cu oponenții săi politici. În a doua jumătate a anilor '90 ai secolului trecut, formațiunea a intrat în conflict inclusiv cu formațiunile emergente din FPM. Pe de o parte, PPCD era acuzat că ar fi promotorul abordărilor și atitudinilor radicale, care respingeau potențialii parteneri politici și alegătorii cu viziuni mai puțin intransigente. Astfel, foștii colegi din FPM acuzau formațiunea de „băiețism în politică"[15], pe motiv că nu a știut să mențină relații de colaborare cu foștii președinți de colhozuri din PDAM, care, la sfîrșitul anilor '80 și începutul anilor '90, susțineau, inclusiv material, acțiunile FPM. Pe de altă parte, PPCD, în calitate de succesor al FPM,

[13] La congresul din 1999, FPCD și-a schimbat denumirea în Partidul Popular Creștin Democrat (PPCD).

[14] CI și-a schimbat ulterior titulatura în Partidul Forțelor Democratice (PFD).

[15] Cf. Nicolae Dabija, „Băiețismul în politică", în *Literatura și arta*, august 1996.

i se amintea că, spre deosebire de toate fronturile populare din fostele republici sovietice, obținerea independenței statale era, în viziunea sa, doar o sarcină intermediară, scopul programatic final fiind unirea cu România. Drept urmare, în timpul campaniilor electorale formațiunii i se aduceau frecvent acuzații de extremism. PPCD a răspuns virulent la aceste atacuri, prezentîndu-și oponenții drept „falși amici", „corupți" etc. În prezent, relațiile PPCD cu oponenții care-i revendică pozițiile pe eșichierul politic au evoluat pînă la limita dincolo de care, pur și simplu, nu mai contează cine a dat startul animozităților și cine a fost nevoit să riposteze. De fapt, comportamentul formațiunilor emergente din FPM a confirmat o legitate: un scop anunțat și neatins, cum a fost scopul unirii cu România, generează conflicte dintre cei care cîndva au făcut corp comun pentru atingerea lui. În acest sens, reglările neîncetate de conturi de pe segmentul de dreapta al spectrului politic reprezintă o permanentă identificare a celor vinovați de imposibilitatea atingerii obiectivului stabilit. În consecință, clarificările au făcut ca pe parcursul mai multor cicluri electorale „ratingul" PPCD să se mențină la un nivel de aproximativ 8–10%. Celelalte formațiuni emergente din FPM, cu excepția PFD, care, pînă la prăbușirea definitivă în 2001, avea un „rating" de aproximativ 10%, nu au putut acumula peste 2–3% din sufragii.

După scorul foarte modest de 7,5% la parlamentarele din 1994, liderii PPCD au încercat, în repetate rînduri, să depășească clișeele și stereotipurile negative existente în societate față de PPCD. La început, PPCD a refuzat să participe la alegerile locale din 1995 pe motiv că noua lege a administrației publice locale ar fi fost nedemocratică. De fapt, se poate presupune că PPCD doar a avut nevoie de un răgaz pentru a-și reconsidera pozițiile înainte de revenirea în politică. În acest sens, un an mai tîrziu, PPCD a decis, în mod surprinzător, să facă alianță cu formațiunea președintelui Mircea Snegur și să-l susțină pe acesta la alegerile prezidențiale din 1996. Aceasta a avut loc în pofida faptului că, în perioada 1991–1995, Mircea Snegur era principalul erou al pamfletelor PPCD-iste, deoarece a promovat ideea extinderii împuternicirilor prezidențiale și a semnat acordul de la Alma-Ata privind constituirea CSI. La alegerile parlamentare din 1998, PPCD a fost parte a Convenției Democratice din Moldova (CDM), constituită pe baza formațiunii ex-președintelui Mircea Snegur, Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM). Aceste exemple sugerează că, începînd din 1996, PPCD a dorit să se conecteze la „resursa administrativă", ca prin intermediul acesteia să-și fortifice pozițiile și să depășească stereotipurile în care era montat.

După alegerile din 1998, PPCD a participat la constituirea majorității parlamentare a Alianței pentru Democrație și Reforme (ADR).[16] Din cele patru constituente ale ADR, doar PPCD avea, printre scopurile statutare, o clauză explicită privind unirea cu România. Partidul Forțelor Democratice (PFD), în calitate de forță politică apărută din FPM, nu avea un asemenea scop, exprimat în mod explicit, iar celelalte două formațiuni - Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM) și Blocul pentru o Moldovă Democrată și Prosperă (BMDP) - erau emergente din Partidul Democrat Agrar din Moldova (PDAM) și aveau reputația de formațiuni antiunioniste. Pentru a participa la guvernare într-o astfel de coaliție, liderii PPCD s-au văzut nevoiți să facă o precizare de principiu referitoare la clauza lor prounionistă, și anume faptul că, pentru PPCD, unirea cu România rămîne un vis. Dar întrucît nimănui nu i se poate interzice să viseze, formațiunea va activa reieșind din realitățile existente, unirea putînd fi înfăptuită doar prin referendum, dacă va fi acceptată de majoritatea populației.[17] Această precizare, făcută în fața camerelor de luat vederi, nu a salvat formațiunea de suspiciunile partenerilor din ADR, care au continuat să considere PPCD drept o formațiune unionistă, deci și antistatală. Această argumentare a fost utilizată în timpul crizei guvernamentale din februarie-martie 1999, cînd partenerii din ADR au refuzat să ofere PPCD posturile cerute în Guvern. Această atitudine a partenerilor din ADR față de PPCD a fost, probabil, doar un pretext în plus pentru ultimul de a justifica părăsirea ADR și lansarea unei campanii de învinuire a exponenților acesteia de corupție. În orice caz, într-o situație de criză economică acută, cauzată de colapsul financiar din august 1998, PPCD a fost pus iarăși în fața dilemei de a fi cu guvernarea sau în opoziție. În circumstanțele menționate, în decembrie 1999 a avut loc congresul al VI-lea al PPCD, în cadrul căruia au fost adoptate variante noi ale statutului și programului formațiunii, din care au fost eliminate clauzele referitoare la unirea cu România. În consecință, PPCD a trebuit să accepte transformarea din „front" în „partid". De fapt, după congresul menționat, formațiunea poartă denumirea de PPCD, astfel începînd cea de-a treia etapă în evoluția partidului, „europenizarea", condiție de bază pentru a putea deveni membru al Internaționalei Creștin-Democrate.

[16] ADR era formată din patru formațiuni politice: Partidul Popular Creștin Democrat (PPCD), Partidul Forțelor Democratice (PFD), Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM) și Blocul pentru o Moldovă Democrată și Prosperă (BMDP).

[17] Interviu televizat cu participarea președintelui PPCD, Iurie Roșca, difuzat în aprilie 1998.

După alegerile parlamentare din 2001, PPCD a rămas singura formațiune de dreapta reprezentată în Parlament. În perioada 2001–2005, antagonismele dintre PPCD și PCRM au creat un vid pe segmentul de centru al spectrului politic, de care a beneficiat Blocul Moldova Democrată (BMD), ocupîndu-l după alegerile parlamentare din 2005. Acest lucru i-a reușit BMD fiindcă reprezenta un conglomerat de partide de sorginte social-democrată, social-liberală și liberală, unite în jurul Partidului „Alianța Moldova Noastră" (PAMN). Pentru PPCD, care aspira la instaurarea unui sistem bipartit în Republica Moldova, succesul PAMN a devenit o amenințare, la fel cum în a doua jumătate a anilor '90 o amenințare devenise PFD. Dat fiind faptul că relațiile PAMN cu PCRM erau la fel de antagoniste ca și cele cu PPCD, deși motivele antagonismului erau cu totul diferite, ultimul avea alternativa de a intra în competiție cu PAMN pentru a clarifica ce formațiune este mai „anticomunistă" sau să accepte parteneriatul cu PCRM, care consimțise că integrarea europeană era un scop strategic și avea nevoie de sprijin pentru realegerea șefului statului.

Necesitatea menținerii unui nivel minim de stabilitate într-o conjunctură politică marcată de presiuni din partea Federației Ruse[18] a determinat PPCD, cu ajutorul unor facilitatori externi, să treacă peste animozitățile cu PCRM și să participe, alături de alte două formațiuni reprezentate în Parlament, la realegerea în funcția de președinte al statului pe liderul PCRM, Vladimir Voronin. Nu încape îndoială că înțelegerile la care s-a ajuns puteau fi negociate mult mai bine și transparent. Însă, în linii mari, motivele pentru care PPCD a susținut realegerea președintelui Vladimir Voronin în 2005 sînt, practic, de aceeași natură ca și cele pentru care PPCD a susținut candidatura liderului Partidului Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM), ex-președintele Mircea Snegur, la alegerile prezidențiale din 1996. Atunci, în 1996, PFD era concurentul PPCD la rolul de principală forță de opoziție de dreapta, iar liderul PFD, Valeriu Matei, se angajase în competiția prezidențială pentru a se afirma în postura de lider al dreptei. În mod similar, în 2005 singurul concurent al PPCD pentru poziția de principală forță de opoziție devenise PAMN. Comportamentul PPCD în ambele cazuri ne sugerează că formațiunea preferă ori să fie singura și inconfundabila forță de opoziție, ori să găsească o soluție de eliminare a concurenților prin intermediul cooperării cu partidul aflat la guvernare. Dacă ne-am întreba care sînt motivele unui atare comportament al PPCD, am ajunge, probabil, la concluzia că răspunsul rezidă în istoria evoluției formațiunii și în calitatea PPCD

[18] În februarie 2005, în ajunul alegerilor parlamentare, Duma de Stat a Rusiei a adoptat trei rezoluții cu amenințări la adresa Republicii Moldova.

de singur succesor al FPM. Potrivit liderilor PPCD, toate celelalte formațiuni de dreapta sînt beneficiare ale activității PPCD încă de la începutul mișcării de renaștere națională. Această concluzie transpare cel puțin din replicile liderilor PPCD date oponenților de pe segmentul de dreapta al spectrului politic și foștilor camarazi - „nu trebuia să părăsiți FPM și atunci am fi fost uniți și puternici".

Argumentele PPCD în favoarea politicilor pe care le-a promovat prezintă interes. Astfel, decizia de a forma o alianță cu partidul ex-președintelui Mircea Snegur a fost luată după ce, în 1995, Mircea Snegur își schimbase brusc viziunile „moldoveniste", manifestate în cadrul congresului preelectoral „Casa noastră - Republica Moldova" din februarie 2004 și în timpul sondajului național postelectoral „La sfat cu poporul". Ruperea în 1995 a relațiilor cu PDAM și lansarea inițiativei privind desfășurarea unui referendum pentru modificarea articolului 13 din Constituție, referitor la înlocuirea sintagmei „limba moldovenească" cu sintagma „limba română", a fost suficientă pentru a justifica alianța dintre PPCD și ex-președintele Mircea Snegur. În 2005, „consensul" dintre PPCD și PCRM a fost atins ca urmare a faptului că liderul PCRM fusese supus unor presiuni din partea Rusiei și anunțase, încă de la sfîrșitul anului 2002, schimbarea scopului strategic, adică aderarea Republicii Moldova la Uniunea Rusia–Belarus, cu integrarea europeană.

Evoluțiile în comportamentul și politicile PPCD de după alegerile locale din 2007 i-a făcut pe un șir de observatori locali să prezică ieșirea formațiunii de pe „carosabilul politic" la alegerile parlamentare din 2009. De fapt, astfel de preziceri au existat din abundență și în preajma alegerilor parlamentare din 2001 și 2005, lucru care nu s-a realizat. Explicația „ratingului" constant de 8-10% pe care PPCD l-a menținut de-a lungul a patru cicluri electorale rezidă, probabil, atît în rădăcinile adînci pe care le-a avut formațiunea în „solul politic" moldovenesc, cît și în capacitatea formațiunii de a demonstra alegătorilor săi că „manevrele politice", la care s-a dedat în raport cu guvernanții, au fost corecte. Cel puțin așa a fost pînă la alegerile locale generale din 2007. Astfel, în 1995, nu PPCD a îmbrățișat valorile împărtășite anterior de Mircea Snegur, ci invers. La fel și în 2005, nu PPCD a îmbrățișat ideea integrării Republicii Moldova la Uniunea Rusia–Belarus, ci PCRM s-a declarat adept al integrării europene etc. În astfel de circumstanțe, era legitimă întrebarea: de ce PPCD ar fi trebuit să facă opoziție guvernanților, dacă reușea să-i convingă? Răspunsul oponenților PPCD, cel puțin vis-à-vis de cooperarea acestuia cu PCRM, a fost că nu se poate crede nicidecum în sinceritatea unui partid co-

munist şi că preşedintele PCRM, Vladimir Voronin, nu poate fi comparat cu preşedintele PRCM, Mircea Snegur.

Pe de altă parte, trebuie menţionat faptul că PPCD a reuşit să obţină, ca şi în 2005, beneficii de pe urma alianţei cu guvernarea. Numai că, de această dată, cooperarea PPCD cu PCRM a purtat caracteristicile distincte ale unei „înţelegeri politice de cartel", lucru care s-a profilat foarte clar la împărţirea spaţiului mediatic din Republica Moldova. În acest sens, atît PPCD, cît şi PCRM nu au făcut decît să repete evoluţia partidelor occidentale din ultimii cincizeci de ani, care i-a făcut pe mai mulţi cercetători să tragă concluzia că partidele intrate în „cîrdăşie de cartel", din elemente de bază ale democratizării vieţii publice, *devin principalele obstacole în calea acestui proces.*

În virtutea celor menţionate mai sus, în prezent, activitatea PPCD este una dintre cele mai contestate în viaţa politică moldovenească. Lunecarea spre centru a PPCD şi cooperarea acestuia cu fostul său inamic politic principal, PCRM, a făcut ca Partidul Liberal (PL) să conteste cu succes poziţiile PPCD pe segmentul de centru-dreapta. Replica PPCD a fost dublă, dar fără succes de această dată. Pe de o parte, PPCD şi-a etalat istoria realizărilor în lupta pentru emanciparea naţională şi independenţa Republicii Moldova, cum s-a întîmplat la ultimul congres festiv din iunie 2008, dedicat aniversării a douăzeci de ani de la constituirea formaţiunii. Una dintre semnificaţiile majore ale manifestării în cauză putea fi lesne interpretată – cine ar fi încercat să submineze poziţiile PPCD ar fi comis, de fapt, un „sacrilegiu". Pe de altă parte, tot arsenalul abilităţilor PPCD, acumulat în cei douăzeci de ani de existenţă a formaţiunii, a fost îndreptat spre „elucidarea pericolului corupţiei" ce vine, în exclusivitate, din partea altor formaţiuni de opoziţie, poziţionate în mod paradoxal pe segmentul de centru-dreapta. Probabil, complexul „celui mai experimentat partid" sau alţi factori neelucidaţi încă au făcut ca liderii PPCD să-şi supraaprecieze potenţialul atunci cînd s-au lansat pe o nouă traiectorie politică, de „aghiotant" al PCRM în campania electorală pentru alegerea Parlamentului din aprilie 2009. Impactul comportamentului respectiv a blocat accesul PPCD în Parlament. În consecinţă, după alegerile din aprilie 2009, în Republica Moldova nu mai există nici un partid care să poată afirma că a fost reprezentat în toate legislaturile de după declararea independenţei Republicii Moldova. De asemenea, pe scena politică din Republica Moldova nu a mai rămas niciun partid politic influent, care ar putea invoca faptul că este o emanaţie directă a mişcării de renaştere naţională de la sfîrşitul anilor '80 ai secolului trecut.

2.4.3. Segmentul de centru al spectrului politic

Segmentul de centru al spectrului politic este, de obicei, dominat de partide care pot fi numite „emanații ale puterii", adică partide constituite cu suportul factorului administrativ de către grupuri politice influente, aflate, într-un fel sau altul, la guvernare. În acest sens, Partidul Democrat Agrar din Moldova (PDAM), înființat pe 19 octombrie 1991 de grupul parlamentar „Viața satului", este primul exemplu de acest gen de după declararea independenței Republicii Moldova. Pe lîngă calitatea de deputați, majoritatea membrilor grupului „Viața satului" mai aveau și calitatea de conducători ai colhozurilor, sovhozurilor și altor întreprinderi ale complexului agroindustrial. În acest sens, ei mai erau numiți în mod peiorativ „nomenclatură rurală". Ulterior, s-a dovedit că printre reprezentanții „nomenclaturii rurale" erau destule personalități cumsecade, care împărtășeau sentimente patriotice și erau bine intenționate, dar nu au fost înțelese. Este interesant de remarcat că PDAM a fost constituit la aproximativ o săptămînă după ce conducerea FPM anunțase, pe 13 octombrie 1991, trecerea în opoziție. Acest detaliu indică asupra faptului că membrii grupului „Viața satului" au avut grijă să nu admită existența vacuumului de putere. Ei au fost destul de prevăzători, pregătind din timp platforma politică și preluînd, pas cu pas, puterea. Platforma respectivă a fost declarată „centristă", cu pretenția de a oferi un compromis pentru depășirea „radicalismelor" FPM și pe cele ale Interfrontului.

Influența PDAM a crescut rapid după înființare. La început, după alegerile legislative din februarie-martie 1990, grupul parlamentar „Viața satului" număra aproximativ 60 de deputați din totalul de 380. Deja în preajma alegerilor parlamentare anticipate din februarie 1994, formațiunea deținea pozițiile cheie în conducerea țării. Astfel, prim-ministru era, de fapt, liderul adevărat al PDAM, iar șeful statului și președintele Parlamentului susțineau formațiunea, deși nu erau membri de partid. Poziția „centristă" și trecutul „nomenclaturist" comun au făcut, probabil, ca cele trei figuri cheie în stat să se simtă confortabil sub acoperișul politic al PDAM. Acest lucru a garantat un suport administrativ extraordinar pentru PDAM, care i-a asigurat o majoritate absolută în Parlament – 56 de mandate din 104.

În mod neașteptat, dezagregarea PDAM s-a produs mai rapid decît ascensiunea acestuia. Doar la un an după obținerea majorității absolute în Parlament, PDAM a început să se scindeze, pentru ca după alegerile parlamentare din 1998 să fie scos din circuitul politic din Republica Moldova. Ideologia „centristă" s-a

dovedit ineficientă împotriva ambițiilor celor trei lideri[19], unul dintre care a dorit să fie reales în funcția de șef al statului, iar ceilalți doi să-i ia locul. Totuși PDAM nu a dispărut fără urmă. Două grupuri desprinse din formațiune au dat naștere la alte două partide, care pot fi categorisite drept „emanații ale puterii“, la fel ca PDAM. Astfel, Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM) a fost constituit în 1995 de ex-președintele Mircea Snegur cu concursul unui grup de foști deputați PDAM, care au decis să-l urmeze. Cea de-a doua formațiune, Mișcarea pentru o Moldovă Democrată și Prosperă (MMDP)[20], a fost constituită în februarie 1997 de un alt grup de foști deputați PDAM, cu scopul de a-i asigura un suport parlamentar fostului președinte al legislativului, Petru Lucinschi, ales în decembrie 1996 în funcția de șef al statului.

O altă formațiune care poate fi considerată „emanație a puterii“ este Partidul „Alianța Moldova Noastră“ (PAMN). Acesta își trage originea din Alianța Independenților din Republica Moldova (AIRM), care, din momentul constituirii, devenise o pură „emanație a puterii“, numai că a celei locale, mai exact a celei din capitala țării - municipiul Chișinău. Ultimul lucru este explicabil, întrucît ponderea Chișinăului în economia țării este de 60–70%, iar ponderea alegătorilor chișinăuieni este de ~25%. Intrarea AIRM în viața politică este interesantă prin faptul că, atunci cînd PCRM a devenit partid dominant la nivel național, dorind să-și extindă controlul și la nivel local, reprezentanții puterii locale, neafiliați politic, au ripostat acestor tendințe prin constituirea propriului partid. Mai mult, această „emanație a puterii“ locale a știut să devină, ulterior, un centru de alternativă pentru consolidarea forțelor politice de opoziție. Mai există un argument pentru a considera PAMN partid „emanație a puterii“. Este vorba despre faptul că partidul ex-președintelui Mircea Snegur a fuzionat cu alte partide mici în 2002, iar în 2003 a fuzionat cu AIRM și Alianța Social-Democrată din Moldova (ASDM), condusă de ex-premierul Dumitru Braghiș, constituind PAMN propriu-zis, pe baza juridică a ASDM.

O caracteristică distinctă a partidelor „emanații ale puterii“ este că ele au fost sau mai sînt conduse de persoane care au deținut funcții publice înalte: șeful statului, președintele legislativului, prim-miniștri și primarul capitalei. Principalul atu al acestor partide era că, fiind, de obicei, „centriste“ și ocupînd poziții pe segmentul de centru-stînga - centru-dreapta, ele puteau, în principiu, obține mari beneficii de pe urma deținerii așa-zisei „acțiuni de aur“, lucru

[19] Este vorba despre președintele Mircea Snegur, președintele Parlamentului Petru Lucinschi și prim-ministrul Andrei Sangheli.

[20] Din 2000, MMDP poartă denumirea de Partidul Democrat din Moldova (PDM).

valabil, mai ales, în cazul existenței unui sistem de „două partide și jumătate". Așa s-a întîmplat după alegerile parlamentare din 1998, cînd Blocul pentru o Moldovă Democrată și Prosperă (BMDP), deși obținuse doar al treilea rezultat electoral, a înclinat balanța spre constituirea Alianței pentru Democrație și Reforme (ADR). Deținerea de către PCRM a majorității absolute în Parlament, începînd din 2001, și transformarea formațiunii în partid dominant a făcut inutile eventualele servicii ale partidelor centriste.

Marea problemă a partidelor „emanații ale puterii" este capacitatea lor limitată de a supraviețui după ce sînt nevoite să părăsească guvernarea și să treacă în opoziție. În ciclurile electorale precedente, durata aflării lor la guvernare nu a depășit, practic, durata unei legislaturi parlamentare. Odată cu trecerea în opoziție, aceste formațiuni devin, de fapt, „partide normale". Capacitatea lor de supraviețuire depinde de faptul dacă, profitînd de accesul la „resursele administrative" din perioada aflării la guvernare, reușesc să-și consolideze rețelele de „oameni influenți", montați în diferite structuri administrative sau/ și de business, în jurul cărora se creează și se mențin structurile formațiunilor, inclusiv ale branșelor teritoriale.

Pînă la alegerile parlamentare din 5 aprilie 2009, două dintre formațiunile „emanații ale puterii" au reușit să se mențină pe linia de plutire, avînd fracțiuni parlamentare de opoziție, PDM și PAMN, primul situat pe segmentul de centru-stînga, iar cel de al doilea – pe segmentul de centru-dreapta al spectrului politic. După alegeri a devenit clar că epoca partidelor „emanații ale puterii" a trecut. PDM nu a putut trece pragul electoral de 6%, iar PAMN, din „cea mai puternică forță de opoziție", a devenit „veriga slabă" în lanțul partidelor de centru-dreapta care au depășit pragul electoral de 6%. Deși partidele centriste, în aparență, „emanații ale puterii", se manifestau ca formațiuni preocupate de menținerea unor grupări politice mai vechi la putere, de fapt, rolul lor pozitiv a constat în atenuarea conflictelor generate de „radicalismele" formațiunilor de dreapta și de stînga, pledînd pentru soluțiile „mijlocului de aur". După alegerile din 5 aprilie 2009, centrul politic moldovenesc de orientare social-democrată s-a prăbușit, iar polarizarea politică a devenit o realitate. De fapt, după alegerile parlamentare din aprilie 2009, a luat sfîrșit prima generație a partidelor „emanații ale puterii". O nouă generație a acestui tip de partide ar putea apărea doar dacă monolitul PCRM va da fisuri.

2.5. Alternanța „schimbării" și „stabilizării" și influența ei asupra evoluției partidelor

Pentru evoluțiile din viața politică moldovenească a fost caracteristică o anumită periodicitate, determinată de alternanța *schimbării* și *stabilizării*. Această alternanță exprimă, de fapt, esența *tranziției* societății moldovenești de la totalitarism la democrație. Probabil, perioada *tranziției* va fi depășită pentru a se intra în *normalitate* doar atunci cînd oscilațiile politice, cauzate de *schimbare* și *stabilizare*, se vor produce cu o amplitudine adecvată în preajma unui punct de echilibru valoric, asigurînd evitarea destabilizărilor, dar și a stagnărilor, la fel de periculoase. Un astfel de punct de echilibru este căutat de clasa politică moldovenească de vreo cincisprezece ani, prin încercările de identificare a așa-zisei *idei naționale*. Cum influența factorilor externi are un impact mult mai mare asupra stabilității politice din Republica Moldova decît capacitățile interne de opunere la aceste influențe, identificarea așa-zisei *idei naționale* a fost un exercițiu extrem de dificil. În acest sens, clasa politică moldovenească este pusă în situația de a încerca să înțeleagă care pot fi punctele de echilibru ale intereselor marilor puteri și ale vecinilor imediați în probleme ce vizează în mod direct Republica Moldova. Într-adevăr, procesul de reglementare a conflictului transnistrean a fost internaționalizat cu implicarea Rusiei, Ucrainei, UE, SUA și a unor organizații internaționale; extinderea UE și NATO pînă la hotarele Republicii Moldova, pe de o parte, și măsurile de răspuns ale Rusiei, pe de altă parte, implică aceleași mari puteri și vecini într-o concurență ce are Republica Moldova drept obiect al influenței lor; impactul războiului ruso-georgian asupra securității regionale și asupra perspectivelor soluționării conflictului transnistrean și reintegrării țării a demonstrat foarte clar că Republica Moldova nu mai poate fi întotdeauna și cu unii și cu alții, fiind nevoită să împărtășească fie numai poziția Occidentului, fie numai a Rusiei. În consecință, pentru a nu fi doar obiect de influență, ci și subiect ce își urmărește interesele, Republica Moldova trebuie să răspundă clar și coerent unor provocări legate de divergențele dintre scopul anunțat privind integrarea europeană și prezența în structurile CSI. Important este să se știe și cît timp ea se poate găsi pe două platforme concurente. Creșterea comerțului cu statele UE, pe de o parte, și presiunile comerciale exprimate prin embargourile rusești față de exporturile moldovenești, pe de altă parte, sugerează foarte clar direcția în care ar trebui să se miște Republica Moldova. Mai mult, majorarea constantă, uneori dramatică, a prețurilor la hidrocarburile importate din Rusia și supor-

tul financiar din partea UE sînt factori care nu pot lasă loc pentru oscilații în vederea identificării scopurilor strategice.

După cîteva cicluri electorale, factorii menționați mai sus au determinat forțele politice din Republica Moldova să ajungă la un „consens național" privind integrarea europeană. Faptul că partidele politice au ajuns la acest consens a fost, fără îndoială, pozitiv. Au existat, cel puțin, speranțe că va avea loc transformarea competiției politice din una cu vectori divergenți, cînd unii sînt îndreptați spre Est, iar alții spre Vest, în una cu vectori ale căror proiecții sînt convergente, în direcția europeană. Aceasta înseamnă că principalele forțe politice moldovenești vor avea de clarificat care partid politic poate aduce mai rapid Republica Moldova în UE. Din păcate, aceste speranțe s-au disipat atunci cînd a devenit clar că PCRM este dispus să obțină victoria în alegerile din aprilie 2009 cu orice preț. În consecință, după alegerile din aprilie 2009, forțele politice moldovenești s-au pomenit pe ruinile „consensului național", societatea fiind antrenată în unul dintre cele mai periculoase conflicte cu care s-a confruntat vreodată. În acest sens, este interesant de urmărit succesiunea etapelor de *schimbare* și *stabilizare* pe care le-a parcurs Republica Moldova.

2.5.1. Etapa romantică

La sfîrșitul anilor '80 ai secolului trecut, *schimbarea* a venit din partea *perestroikăi* gorbacioviste, țintind în însăși ordinea socială. În Moldova ea a luat forma mișcării de renaștere națională, punînd începutul etapei *romantismului politic.* În acea perioadă, pe scena politică a avut loc ascensiunea Frontului Popular din Moldova (FPM) și prăbușirea Partidului Comunist, care a fost înlocuit temporar pe scenă de cîteva forțe politice emergente. Inițial, în 1988–1989, FPM a susținut rezoluțiile Conferinței a XIX-a a PCUS, care a adoptat programul de reformă a sistemului politic din URSS pe baza alegerilor libere și a consolidării rolului sovietelor. Din păcate, în acea perioadă cultura politică moldovenească nu avea printre valorile sale fundamentale *toleranța.* Principalele grupări politice nu se interesau de eventualele reacții ale oponenților la acțiunile lor. Anume în acest context FPM a adoptat un șir de decizii cu impact major, la care au urmat reacții cu un impact pe potrivă. Imediat după alegerile legislative din februarie-martie 1990, la congresul din luna mai, FPM a adoptat rezoluții privind: schimbarea denumirii Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești în Republica Română Moldova; oficializarea etnonimului „popor român" și a glotonimului „limba română"; independența autocefală a Bisericii cu o titulatură

adecvată – Biserica Ortodoxă Autocefală Română a Basarabiei, Transnistriei şi Bucovinei de Nord etc. Aceste cerinţe ale FPM au fost întîmpinate cu ostilitate de alte grupări politice, care începuseră să devină din ce în ce mai influente. În consecinţă, la aproximativ o lună şi jumătate de la declararea independenţei Republicii Moldova, FPM s-a văzut nevoit să declare, în octombrie 1991, trecerea sa în opoziţie. Una din cauzele acestei decizii a fost legată de pledoaria în favoarea unei republici parlamentare şi opunerea faţă de acordarea unor împuterniciri prea mari şefului statului. Punctul culminant în evoluţia FPM a fost atins în 1992, cînd formaţiunea şi-a stabilit drept scop strategic unirea Republicii Moldova cu România. Principalele cuceriri din perioada *romantică* au fost: trecerea limbii moldoveneşti/ române la alfabetul latin, declararea ei drept limbă de stat, declararea suveranităţii şi independenţei Republicii Moldova etc. Pe de altă parte, aceste cuceriri au provocat reacţii de răspuns, care s-au manifestat prin mişcări separatiste împotriva „pericolului românesc" în regiunea transnistreană şi în sudul Moldovei, unde ponderea populaţiei rusolingve de origine rusă, ucraineană şi găgăuză este peste cea a populaţiei moldoveneşti. Pînă în prezent conflictul separatist nesoluţionat din Transnistria rămîne o moştenire a perioadei *romantice*. Internaţionalizarea conflictului cu participarea unor mari puteri asigură „îngheţarea" acestuia, deopotrivă cu argumentările de ordin istoric şi de drept internaţional.

2.5.2. Etapa pragmatică

Stabilizarea situaţiei social-politice a început să se profileze pe fundalul „îngheţării" în vara anului 1992 a conflictului separatist din Transnistria şi a *instituţionalizării libertăţilor* obţinute în perioada *romantică*, adică prin adoptarea, în 1994, a Constituţiei noi a statului suveran şi independent Republica Moldova. Merită remarcat faptul că noua Constituţie nu a fost votată de formaţiunile emergente din FPM, care au luptat cu adevărat pentru independenţa Republicii Moldova. Astfel, *libertatea* obţinută preponderent cu concursul FPM a fost *instituţionalizată* de Partidul Democrat Agrar din Moldova (PDAM), care a ştiut să preia treptat guvernarea din mîinile FPM. Motivul pentru care forţele emergente din FPM nu au votat noua Constituţie este că aceasta consfinţea denumirea limbii de stat drept limba moldovenească şi nu română. Problema denumirii limbii a devenit, în Republica Moldova, una pur politică, dat fiind faptul că nicio forţă politică nu mai contestă identitatea limbii române cu cea moldovenească, ci doar oportunitatea politică de a o numi într-un fel sau altul.

Perioada examinată mai poate fi numită *pragmatică* și fiindcă PDAM, formațiune de guvernămînt în acea perioadă, a dat startul *transformării* proprietății publice în proprietate privată. Se poate afirma că lupta pentru controlul asupra celor mai importante procese, printre care privatizarea era pe primul loc, au adus PDAM la scindare și declin. Cel puțin, declinul PDAM s-a produs atunci cînd cei trei lideri naționali, susținători ai PDAM, au decis să intre simultan în lupta pentru funcția de președinte al Republicii Moldova. Miza era colosală, deoarece sistemul semiprezidențial, consfințit de Constituția din 1994, lăsa pe seama funcției prezidențiale împuterniciri destul de mari, pentru a influența procesele social-economice, inclusiv cele legate de privatizare. În acea perioadă, clasa politică moldovenească înțelegea deja destul de bine că, într-o țară aflată în tranziție, cel mai bun business este politica. Destrămarea PDAM a subminat *stabilitatea*, provocînd „fibrilații" politice și apariția unui șir de partide noi. *Cioburile* fostului PDAM, în alianță cu formațiunile emergente din FPM, au constituit, după alegerile parlamentare din 1998, Alianța pentru Democrație și Reforme, a cărei guvernare a coincis cu un șir de crize guvernamentale, financiare, constituționale etc., care au avut un efect dezolant asupra cetățenilor și au contribuit la revenirea la guvernare a PCRM. Lucrul pozitiv pe care l-au făcut partidele politice în acea perioadă a fost că au reușit să se opună, în martie 1996, intenției Președinției de a-și supune Ministerul Apărării, iar în 2000 au reușit să zădărnicească intenția Președinției de a transforma Moldova într-o republică prezidențială.

2.5.3. Etapa pseudorestaurației

Victoria absolută a PCRM la alegerile parlamentare din 2001 a confirmat faptul că majoritatea cetățenilor moldoveni doresc *restaurația* comunistă ca alternativă la greutățile tranziției. De fapt, pledoaria pentru *restaurația* promisă de PCRM nu a fost altceva decît pledoaria pentru o *schimbare* în sens invers celei produse la începutul anilor '90 ai secolului trecut. Ulterior, s-a dovedit că *restaurația* a fost, de fapt, o *pseudorestaurație*. Sub presiunea circumstanțelor, PCRM s-a văzut nevoit să-și reinterpreteze promisiunile: de a relua construcția socialismului și comunismului pe baza teoriei marxist-leniniste; de a aduce Republica Moldova în Uniunea Rusia-Belarus; de a contribui la refacerea URSS pe temeiuri noi. Cînd au fost întrebați despre promisiunile neonorate, liderii PCRM au specificat că aveau să examineze posibilitatea realizării scopurilor menționate doar în eventualitatea victoriei și nu că le vor realiza în mod efectiv. Convingîndu-se de imposibilitatea atingerii acestor scopuri, au decis să conti-

nue reformele începute de predecesorii lor, adaptîndu-le, oarecum, la interesele cetățenilor sărăciți de pe urma *tranziției*. Devenind partid dominant, PCRM a reușit rapid să-și edifice *verticala puterii* de stat după modelul Federației Ruse, chiar și în condițiile unui sistem semiparlamentar. Deși PCRM deținea majoritatea constituțională în Parlament (71 de mandate din 101) și controlul asupra puterii executive și celei judecătorești, situația politică din Republica Moldova a fost totuși instabilă în perioada *pseudorestaurației*. Au fost organizate o serie de proteste în regim nonstop, cu participarea a zeci de mii de manifestanți, de către principala forță de opoziție din acea perioadă - PPCD. Ele erau îndreptate împotriva intențiilor PCRM de a revizui legislația lingvistică și politicile din învățămînt, legate de predarea istoriei. Un alt pretext pentru conflicte a fost intenția PCRM de a soluționa conflictul transnistrean „pe la spatele Europei, în care dorim să ne integrăm", prin intermediul federalizării țării, oferirii dreptului de veto regiunii transnistrene și Rusiei a dreptului de a „garanta soluția" prin crearea unei baze militare pe teritoriul Republicii Moldova. Temerea că aceste cedări ar putea submina independența Republicii Moldova a condus la consolidarea, practic, a tuturor partidelor politice de opoziție împotriva PCRM. Conflictul devenise atît de periculos, încît a fost nevoie de implicarea instituțiilor europene pentru aplanarea lui. Acest lucru a reușit și datorită deciziei tuturor forțelor politice de a se supune rezoluțiilor Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) în vederea introducerii unui moratoriu asupra soluționării problemelor litigioase.

2.5.4. Etapa consensului național

Alegerile parlamentare din martie 2005 s-au desfășurat într-o atmosferă tensionată, influențată de *revoluțiile cromatice* din Georgia și Ucraina. În timpul campaniei electorale, cele mai importante formațiuni de opoziție - PPCD și Blocul Moldova Democrată (BMD) - declarau deschis că, în eventualitatea manipulării rezultatelor alegerilor, vor urma scenarii de contestare a acestora după modelele georgian și ucrainean. Lucrurile au evoluat însă într-o altă direcție, datorită faptului că alegerile au fost declarate relativ corecte de către OSCE, iar diferența dintre scorurile electorale ale PCRM (~46%), BMD (~28%) și PPCD (~9%) a fost prea mare pentru a spera că o contestare a rezultatelor alegerilor poate inversa preferințele electoratului. Cum PCRM obținuse o majoritate absolută de mandate în Parlament, dar nu dispunea de un număr suficient de 3/5 de mandate pentru realegerea liderului său în funcția de șef al statului, era nevoie de un compromis cu opoziția. Alternativa compromisului era organiza-

rea unor alegeri parlamentare noi doar la cîteva luni după alegerile ordinare. Această perspectivă comporta riscuri majore într-o țară cu un conflict separatist nesoluționat și o clasă politică măcinată de conflicte antagoniste. Ulterior, au fost date publicității un șir de materiale care confirmau că soluția de compromis a fost negociată cu suportul și medierea unor experți occidentali. În fond, compromisul a fost atins între PCRM (56 de mandate), pe de o parte, și principalul inamic politic al acestuia din perioada *pseudorestaurației*, PPCD (11 mandate), la care s-au alăturat PDM (8 mandate) și Partidul Social Liberal (3 mandate), ultimele două desprinzîndu-se de BMD (34 mandate). PAMN, avînd calitatea de pivot în BMD, nu a participat la negocieri, fiindcă nu recunoscuse valabilitatea rezultatelor alegerilor parlamentare. Liderii PAMN au avut dreptate cînd au atras atenția asupra faptului că aceste condiții ale compromisului cu PCRM au coincis, de fapt, cu obligațiile Republicii Moldova de a se conforma unor principii și de a promova reforme care erau incluse deja în Planul de Acțiuni Uniunea Europeană–Moldova (PAUEM), semnat cu două săptămîni înaintea alegerilor parlamentare. În aceste circumstanțe, în pofida faptului că PAMN nu a acceptat compromisul cu PCRM, dobîndindu-și astfel dreptul de a fi calificată drept principală forță de opoziție, la prima ședință a noii legislaturi a Parlamentului din martie 2005, a votat împreună cu toate celelalte fracțiuni, în unanimitate, *Declarația cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene*. Documentul avea la bază *consensul* larg al tuturor celor patru fracțiuni parlamentare în privința promovării consecvente și ireversibile a cursului strategic de integrare europeană. Ulterior, reprezentanții principalelor partide politice au lăsat să se înțeleagă că *integrarea europeană* ar putea fi considerată idee națională, întrucît votarea consensuală a declarației menționate a demonstrat potențialul ei de consolidare.

Consensul național a avut un impact major asupra *stabilizării* situației politice din Republica Moldova, cel puțin în primii doi ani. Politicile guvernamentale au devenit mult mai previzibile, iar principalul obiectiv a devenit implementarea prevederilor PAUEM, opoziției revenindu-i sarcina de a critica modalitățile de implementare a PAEUM. Cel mai disputat fenomen care s-a întîmplat în perioada *consensului național* a fost parteneriatul politic special dintre foștii inamici politici consacrați – PCRM și PPCD. Spre deosebire de PDM, care s-a văzut nevoit să accepte ideea că parteneriatul politic este doar „o perdea de fum", după care PCRM își realizează interesele, ignorînd obligațiile pe care și le-a asumat, parteneriatul PCRM cu PPCD nu numai că a rezistat pe parcursul ultimei legislaturi parlamentare, dar chiar s-a consolidat prin coope-

rarea celor două formaţiuni la împărţirea influenţei în audiovizual şi la privatizarea cîtorva unităţi audiovizuale publice care nu fuseseră privatizate anterior. Celelalte forţe politice cu o anumită pondere, parlamentare şi extraparlamentare, şi-au arătat îngrijorarea faţă de împărţirea *sferelor de influenţă* în spaţiul informaţional între cele două formaţiuni. Îngrijorarea a avut temei, întrucît a urmat o campanie, mai mult sau mai puţin coordonată, de defăimare a oponenţilor politici, care a scos în evidenţă că PCRM şi PPCD nu se mai atacă reciproc, dar îşi reglează conturile cu inamicii politici comuni. Acest lucru poate fi calificat drept o dovadă a existenţei în Republica Moldova a unui fenomen, criticat în ultimii ani atît în Occident, cît şi în Rusia, de *cartelizare*[21] a relaţiilor interpartinice.

De fapt, *consensul naţional în vederea integrării europene* a tras o linie sub lupta politică din ultimii cincisprezece ani dintre formaţiunile emergente din mişcarea de renaştere naţională şi PCRM, în calitate de fost promotor al ideilor *restauraţiei* comuniste. PCRM nu mai este perceput ca un partid comunist autentic, iar PPCD s-a declarat promotor al ideii de transformare a Republicii Moldova independente într-un *proiect de succes*. A ieşit în evidenţă faptul că pentru foştii inamici politici consacraţi, PCRM şi PPCD, nu mai contează diferenţele ideologice şi obiectivele politice etalate în perioada concurenţei dintre ele, ci perpetuarea la guvernare sau în preajma acesteia. Celelalte partide politice nu au contestat nici scopurile declarate de PCRM şi PPCD, nici modalităţile de atingere a acestora şi comportamentele lor. În acest context, în ajunul alegerilor parlamentare din primăvara anului 2009, dominaţia PCRM a fost contestată *dinspre stînga* de cîteva partide mici de orientare socialistă şi prorusească, ce au format „liste de candidaţi comune“ pe platforma Uniunii Centriste din Moldova (UCM), şi au adus Partidului Comunist acuzaţii de renegare şi de convertire proeuropeană. Pe de altă parte, cîteva partide liberale au contestat poziţiile PPCD *dinspre dreapta*, acuzîndu-l de „trădare“ din cauza parteneriatului cu PCRM şi mai puţin din cauza renunţării la ideile unioniste. Erodarea opţiunilor ideologice şi a obiectivelor PCRM şi PPCD poate fi considerată drept *sfîrşitul istoriei* de aproximativ douăzeci de ani a partidelor politice cu rădăcini adînci în „solul politic“ moldovenesc, şi începutul convergenţei formaţiunilor, prin intermediul *consensului politic*, pe baza „înţelegerilor de cartel“, pentru a se menţine la putere sau în preajma ei cu orice scop.

---

[21] Cf. А. Н. Кулик, „Парадокс «заката» политических партий на западе и его проекция на российскую многопартийность“, în *Политическая наука*, nr. 1, 2006, Российская Академия Наук, Институт научной информации по общественным наукам, Москва, 2006.

2.5.5. Etapa polarizării spectrului politic

Consensul naţional în vederea integrării europene, declarat cu ocazia demarării activităţii Parlamentului de legislatura a XVI-a, pe 24 martie 2005, a durat aproximativ doi ani. Imediat după alegerile locale generale din 2007, la care PCRM a obţinut doar 34% la nivel naţional, formaţiunea respectivă a realizat că riscă să piardă monopolul asupra puterii în condiţiile unei democratizări autentice a vieţii politice. În aceste circumstanţe, PCRM a decis, de fapt, renunţarea la angajamentele pe care şi le-a asumat în cadrul „consensului naţional" cu opoziţia parlamentară. O confirmare, în acest sens, este faptul că, imediat după alegerea preşedinţilor raioanelor, în urma constituirii coaliţiei partidelor democratice, şeful statului a recunoscut că în Republica Moldova s-a creat o situaţie politică absolut nouă. În virtutea celor întîmplate, el a declarat sistarea „parteneriatului politic" cu „opoziţia constructivă" (PDM şi PPCD) din motivul că aceasta a pactizat cu „opoziţia intransigentă" (PAMN) împotriva PCRM în procesul de formare a majorităţilor în consiliile organelor administraţiei publice locale.

Formal, după alegerile din 2007, PCRM a continuat să promoveze o retorică proeuropeană, să adopte acte normative în conformitate cu prevederile Planului de Acţiuni UE–Moldova, document a cărui semnare a precedat declararea „consensului naţional", avînd la bază aceleaşi principii. De fapt, partidul de guvernămînt şi-a schimbat substanţial comportamentul, revenind la practicile mai vechi de hărţuire a opoziţiei şi de intentare a unor dosare penale noi liderilor acesteia. În paralel, a fost declanşat un adevărat război propagandistic prin intermediul „media holdingului", îndreptat spre defăimarea opoziţiei. Cea mai elocventă dovadă a războiului propagandistic purtat de PCRM prin intermediul „media holdingului" afiliat acestuia, dar şi al utilizării pîrghiilor administrative împotriva opoziţiei o reprezintă atitudinea faţă de proiectele civice şi politice, neantagoniste faţă de PCRM, lansate de ex-premierul Vasile Tarlev, care a condus timp de şapte ani Guvernul Republicii Moldova sub dominaţia absolută a PCRM. Refuzul Ministerului Justiţiei de a înregistra o organizaţie civică înfiinţată de ex-premierul Tarlev, precum şi de a recunoaşte alegerea acestuia în calitate de preşedinte al Uniunii Centriste din Moldova (UCM), doar întredeschide parantezele pentru a ne lăsa să înţelegem modul de funcţionare a angrenajelor „verticalei puterii de stat" în beneficiul PCRM şi protejarea intereselor acestuia prin suprimarea proiectelor civice şi politice considerate concurente.

Este de remarcat că, după o scurtă întrerupere a „parteneriatului politic" cu PCRM, în 2007, doar PPCD a revenit în albia acestuia, dar de o manieră

foarte specifică. În aparență, din considerente electorale și ținînd cont de faptul că electoratul celor două formațiuni nu se intersectează, PCRM și PPCD și-au făcut, în realitate, „servicii reciproce" în defăimarea inamicilor politici comuni. „Focurile încrucișate" împotriva dușmanilor politici au avut următoarea logică: PPCD i-a atacat preponderent pe criticii vehemenți ai PCRM - PAMN și PLDM. La rîndul său, PCRM a atacat cu predilecție Partidul Liberal (PL), față de care PPCD nu putea etala pretenții, inclusiv prin blocarea de către autorități a conturilor primăriei Chișinău, conduse de unul dintre liderii PL. În definitiv, PL a reușit totuși să atragă de partea sa cea mai mare parte a electoratului PPCD.

Pentru a-și asigura victoria în alegerile parlamentare din 5 aprilie 2009, PCRM și-a organizat campania de parcă nici nu ar fi existat vreodată Planul de Acțiuni UE–Moldova și obligațiile asumate în cadrul acestuia. Comportamentul partidului de guvernămînt și al partenerului acestuia, PPCD, au urmărit clar polarizarea extremă a spectrului politic, probabil din același considerent al edificării unui „sistem bipartit". Campania foarte „tehnologizată" a PCRM a inclus vaste acțiuni de intoxicare mediatică prin intermediul „media holdingului" afiliat, utilizarea din abundență a resurselor administrative etc. Acești factori au constituit principalele surse de recuperare a „ratingului" PCRM, aflat în declin pînă în 2007. Procedînd astfel, PCRM a reușit să exploateze cu eficiență maximă „clivajele" din viața social-politică moldovenească, polarizînd nu doar spectrul politic din țară, ci și atitudinile cetățenilor care simpatizează cu unele partide sau cu altele. În consecință, centrul politic, practic, s-a prăbușit, niciuna dintre cele trei formațiuni de orientare social-democrată nereușind să depășească pragul electoral de 6%. În consecință, „schimbarea" anunțată de cele două partide liberale, PL și PLDM, s-a realizat, așa cum era de așteptat, doar ca o „schimbare sectorială". Adică PL a reușit să substituie pe spectrul politic PPCD, iar PLDM a atras, cel mai probabil, de partea sa majoritatea electoratului PDM, din care vice-președintele PDM, Vlad Filat, s-a desprins în 2007, constituind PLDM.

Rezultatele alegerilor parlamentare din 2009 au avut un impact extraordinar asupra evoluțiilor politice ulterioare datorită faptului că au fost peste orice așteptări. Reacția inițială a unor tineri de a protesta a doua zi după alegeri prin „improvizarea funerariilor democrației și ale speranței" a avut o replică violentă o zi mai tîrziu, soldată cu devastarea edificiilor Parlamentului și Președinției. Incapacitatea poliției de a-și îndeplini atribuțiile de apărare a ordinii publice, secundată de dedarea la adevărate acte de răzbunare împotriva unor tineri des-

pre care nici nu se putea ști cu certitudine dacă au participat la proteste, aplicarea violenței împotriva lor, a transformat societatea, polarizată deja pe criterii politice, în una divizată pe criterii de atitudine față de valorile democratice fundamentale. Explicațiile potrivit cărora destabilizarea situației social-politice s-ar fi datorat faptului că decepția tinerilor protestatari de pe urma nerealizării „schimbării" multașteptate a degenerat furie ce ar fi fost canalizată, la rîndu-i, de provocatori spre manifestări de vandalism, deși reflectă realitățile, sînt metaforice. Nu încape îndoială că au existat și motive sociale serioase pentru protestul împotriva perpetuării actualei guvernări. Conform listei celor reținuți, dată publicității de Ministerul Afacerilor Interne, aproximativ 60% erau șomeri sau nu aveau vreo ocupație.

În pofida apelului președintelui Voronin din 15 aprilie 2009 privind reconcilierea civică, era foarte puțin probabil ca acest îndemn să fie acceptat de către opoziție. Există cîțiva factori pe care opoziția liberală îi invocă în calitate de argumente pentru a nu da crezare bunelor intenții ale președintelui în exercițiu: în apelul șefului statului nu s-a menționat că acesta își retrage învinuirile la adresa opoziției de a fi încercat să organizeze o „lovitură de stat"; nu a fost oprită mașina propagandistică de defăimare a opoziției, ai cărei lideri nu au putut obține acces la posturile audiovizuale publice pentru a-și face cunoscute punctele de vedere asupra evoluțiilor postelectorale din țară; violențele declanșate de poliție împotriva unui număr impunător de tineri riscau să transforme opoziția, în ochii opiniei publice, în complice al autorităților, în eventualitatea acceptării mesajului de reconciliere. În afara acestor argumente, opoziția liberală a mai invocat și modul în care a fost creată Comisia de stat pentru investigarea evenimentelor din 7 și 8 aprilie 2009, componența acesteia indicînd că autoritățile caută doar să-și justifice acțiunile și atitudinile, fără a-și retrage acuzațiile aduse opoziției. În definitiv, opoziția liberală avea motive să fie precaută față de oferta de reconciliere a PCRM din cauza „sindromului PPCD". În condițiile divizării societății, electoratul opoziției liberale ar fi dispus s-o sancționeze, precum PPCD a fost sancționat de electoratul său (3% în 2009 vs. 9% în 2005) pentru acceptarea „parteneriatul politic" cu PCRM, transformat ulterior într-un „cartel politic". De aceea, partidele din opoziția liberală au declarat că nu vor participa la procedura de alegere a șefului statului, fiind pregătite să provoace alegeri anticipate. În astfel de circumstanțe, singura posibilitate de a debloca procedura de alegere a șefului statului era „trădarea" a cel puțin unuia dintre cei 41 de deputați liberali, aleși pe 5 aprilie 2009. Alternativa „trădării" era intrarea într-o nouă spirală a conflictului politic – organizarea alegerilor

parlamentare anticipate, fără cunoaşterea clară a percepţiilor cetăţenilor faţă de evenimentele menţionate mai sus şi pe cine ar fi dispuşi să sancţioneze pentru admiterea violenţelor.

În consecinţă, perpetuarea alternanţei *schimbării* şi *stabilizării* după etapa *consensului naţional* confirmă, mai degrabă, logica intrării într-o stare intermediară, în care, o anumită perioadă de timp, va lipsi atît stabilitatea, cît şi schimbarea. Oricum, sistemul pluripartitist din Republica Moldova a devenit un element indispensabil al *democraţiei de vitrină*. Deficienţele democraţiei moldoveneşti sînt o consecinţă directă a calităţii *culturii politice* din ţară, care s-a manifestat plenar în perioada *tranziţiei*.

2.6. Impactul legislativ asupra pluripartitismului

2.6.1. Impactul legislaţiei privind partidele asupra pluripartitismului

Ţinînd cont de faptul că în Republica Moldova începutul pluripartitismului s-a manifestat prin competiţia mişcărilor naţionale, se poate afirma, cel puţin, că dezvoltarea sistemului de partide în Republica Moldova nu vine în contradicţie cu abordarea lui Georges Lavau, care susţine că sistemele de partide sînt rezultatele proceselor sociale şi istorice şi, într-o măsură mai mică, ale sistemului electoral. Într-adevăr, mişcările naţionale au invocat preponderent argumente istorice şi aspiraţii de aducere a proceselor social-politice în concordanţă cu „adevărul istoric". Problema e că „adevărurile istorice" promovate de diferite formaţiuni erau antagoniste, provocînd tensiuni sociale, mişcări separatiste şi degradare social-economică.

Prima lege cu privire la partide şi alte organizaţii social-politice, adoptată de Parlament pe 17 noiembrie 1991, a fost una permisivă şi de o calitate bună, conţinînd prevederi destul de simple şi uşor de realizat la înregistrarea partidelor şi a organizaţiilor social-politice. Astfel, era nevoie de 300 de semnături şi conformarea cu cîteva prevederi procedurale formale. Legea nu prevedea nicio deosebire esenţială dintre partide şi mişcări politice, permiţînd tuturor doritorilor să participe la viaţa politică. Pentru ambele tipuri de organizaţii, legea prevedea că acestea sînt „asociaţii benevole ale cetăţenilor, constituite pe baza comunităţii de interese, idealuri şi scopuri în vederea realizării în comu[illegible] vo-inţei politice a unei părţi a populaţiei prin obţinerea legală a puterii d[illegible] prin participarea la realizarea acesteia". De asemenea, legea prevedea [illegible]

fronturile, uniunile, mișcările politice de masă sînt organizații social-politice. Înregistrarea apartenenței era obligatorie pentru toate partidele și organizațiile social-politice.

Normele sus-menționate au fost valabile pînă în anul 1998, cînd, datorită procesului de înregistrare simplificat, numărul partidelor a depășit cifra de 60. Alegerile parlamentare din 1994 și 1998 au demonstrat că numai patru partide și blocuri sînt în stare să depășească pragul electoral de 4%. Restul, aproximativ 10–15 partide și blocuri electorale, formațiuni care au participat la alegeri, nu au reușit să treacă pragul electoral, însumînd aproximativ 20% din voturi. La fel, aproape jumătate din partidele înregistrate nici nu au putut participa la alegeri, deși pentru aceasta era nevoie doar de a înregistra la Comisia Electorală Centrală listele de candidați. De aceea, legea partidelor a fost modificată în septembrie 1998, făcînd mult mai riguroase condițiile de înregistrare a partidelor. Astfel, toate partidele existente au fost obligate să se reînregistreze, iar noile partide nu erau înregistrate decît dacă aveau numărul minim de 5000 de membri, provenind minimum din jumătate din unitățile teritorial-administrative, dar nu mai puțin de 150 de membri în fiecare dintre acestea. Noile prevederi au făcut, de fapt, imposibilă reînregistrarea partidelor regionale, lucru care a generat nemulțumirea forțelor politice din autonomia națională Gagauz-Yeri.

În 2002 partidul de guvernămînt a introdus noi modificări în Legea cu privire la partide, care obligau partidele să facă dări de seamă și să se reînregistreze în fiecare an, dovedind că numărul membrilor nu a scăzut sub 5000. Sub influența protestelor partidelor, precum și sub presiunea instituțiilor europene, autoritățile au fost constrînse să cedeze și să revină la normele anterioare. În decembrie 2007, Parlamentul a adoptat o nouă lege a partidelor, care prevede finanțarea de la bugetul de stat a partidelor reprezentate în organul legislativ, adică a celor care au trecut pragul electoral de 6% și a celor care au în consiliile locale de nivel regional cel puțin 5% din numărul total de consilieri. În acest scop, 0,2% din bugetul de stat vor fi alocate pentru finanțarea partidelor, proporțional numărului de mandate deținute în Parlament și în consiliile regionale. Această clauză urmează să intre în vigoare după alegerile parlamentare din 2009. Scopul acestor prevederi este de a pune partidele mici într-o situație și mai dificilă în raport cu partidele mai puternice și de a „aerisi", în acest mod, spectrul politic.

2.6.2. Impactul legislației privind alegerile asupra pluripartitismului

Dezvoltarea sistemului de partide din Republica Moldova a fost influențată imens de sistemul electoral proporțional absolut, utilizat în mod constant în patru cicluri electorale, începînd din 1994. Trecerea la sistemul proporțional a fost precedată de alegerile din februarie-martie 1990 pentru Sovietul Suprem al RSSM, care s-au desfășurat pentru prima oară, după aproximativ 50 de ani, pe bază de competiție politică. Cauza trecerii de la sistemul majoritar la cel proporțional a constat în faptul că, după alegerile din 1990, un segment masiv de deputați a preferat să se detașeze de structurile politice care i-au promovat, afirmînd că „reprezintă poporul" și nu structurile politice. În consecință, funcționalitatea proastă a forului legislativ, cauzată de fragmentarea corpului de deputați, a fost, parțial, pusă pe seama sistemului electoral majoritar.

În ajunul alegerilor parlamentare anticipate, prevăzute pentru februarie 1994, a fost adoptată o nouă lege privind alegerea Parlamentului, care prevedea organizarea alegerilor parlamentare pe baza „sistemului proporțional limitat", adică pe baza listelor închise de candidați, în circumscripții electorale cu mai multe mandate ce trebuiau să corespundă unităților administrativ-teritoriale de nivel regional. Cum organizarea administrativ-teritorială pe bază de județe rămăsese nedefinitivată, era imposibilă crearea circumscripțiilor electorale în conformitate cu noua lege electorală. În plus, a fost imposibilă constituirea circumscripției electorale și a comisiilor electorale în raioanele controlate de regimul separatist din Transnistria. În aceste circumstanțe, Parlamentul a decis să adopte o hotărîre cu privire la punerea în aplicare a legii electorale, trecîndu-se astfel de la sistemul electoral proporțional limitat la cel proporțional absolut: o țară - o singură circumscripție electorală.

Distribuirea mandatelor de deputați s-a efectuat numai printre partidele care au acumulat peste 4% din voturile alegătorilor, pe baza metodei lui Victor d'Hondt, care încurajează partidele mari. Pragul electoral nu era aplicat candidaților independenți, care puteau ajunge în Parlament numai în cazul în care numărul de voturi acumulat se încadra în șirul numeric descrescător, alcătuit după metoda lui d'Hondt. La alegerile parlamentare din 1994, precum și la toate celelalte alegeri parlamentare, niciun candidat independent nu a putut acumula un număr necesar de voturi pentru a ajunge parlamentar. Partidele care nu au trecut pragul electoral de 4%, alături de candidații independenți, au întrunit în total 18% din voturi, ce au fost „pierdute" și distribuite proporțional celor patru formațiuni care au depășit pragul.

În 1997 a fost elaborat și adoptat Codul Electoral, care a unificat toate normele și procedurile electorale și care a prevăzut constituirea unei Comisii Electorale Centrale cu un mandat de șase ani, ce trebuia să activeze permanent. Codul Electoral a menținut sistemul electoral proporțional absolut pentru alegerile parlamentare. Inovația s-a impus și în privința pragului electoral de 4%, care a fost extins și asupra candidaților independenți. Președintele din acea perioadă, Petru Licinschi, s-a pronunțat împotriva Codului Electoral, insistînd asupra necesității de revenire la sistemul electoral majoritar sau, cel puțin, la adoptarea unui sistem „paralel", după modelul german. Cu toate acestea, fracțiunile parlamentare au insistat asupra sistemului electoral proporțional absolut, cu un prag electoral de 4% pentru toți concurenții electorali, inclusiv pentru candidații independenți.

Următoarele modificări substanțiale la Codul Electoral au fost introduse în martie 2000. Acestea prevedeau creșterea pragului electoral pînă la 6% pentru partide, precum și micșorarea pragului pînă la 3% în cazul candidaților independenți. De data aceasta, modificările erau, în mod evident, îndreptate împotriva partidelor mici, care ar fi putut, cu eforturi comune, să depășească pragul electoral de 4%. În consecință, două foste partide parlamentare care au inițiat și au susținut aceste modificări s-au pedepsit pe ele însele, neacumulînd, la alegerile din 2001, numărul de voturi necesar pentru depășirea noului prag. Uneia dintre aceste formațiuni nu i-a ajuns o zecime de procent pentru depășirea pragului electoral. Dacă pragul electoral ar fi rămas la nivelul de 4%, partidele în cauză ar fi intrat în Parlament, iar fracțiunea majoritară a comuniștilor nu ar fi obținut majoritatea constituțională (71 de mandate din 101), deși ar fi putut sa-și aleagă de una singură propriul lider în funcția de șef al statului.

Tendința de a ridica bariere împotriva partidelor „mici" a avut o evoluție logică în 2002, cînd PCRM a susținut inițiativa principalului său oponent politic, Partidul Popular Creștin Democrat (PPCD), majorînd pragul electoral pentru blocurile electorale. Astfel, blocurile formate din două partide trebuiau să acumuleze peste 9%, iar cele din trei sau mai multe partide – nu mai puțin de 12%, ca să poată intra în Parlament. Evident, această măsură fusese deja îndreptată împotriva posibilelor coaliții preelectorale, care ar fi putut face concurență forțelor politice afirmate deja – PCRM în calitate de partid de guvernămînt și PPCD în calitate de principală forță de opoziție. Inovația a constat, de fapt, în tentativa de impunere a unui sistem bipartitist. Tentativa a eșuat din cauză că „ratingul" PCRM era aproximativ de cinci ori mai mare decît cel al principalului său oponent – PPCD. În condițiile în care, din cauza pragu-

rilor succesive, constituirea blocurilor a devenit periculoasă, constituirea megablocurilor electorale a ajuns să fie un imperativ. Blocul Moldova Democrată (BMD) a şi devenit un astfel de megabloc la alegerile parlamentare din 2005, reuşind să se „strecoare" printre cele două partide principale, PCRM şi PPCD, şi dînd peste cap intenţia de constituire a unui sistem bipartitist.

În primii doi ani de după *consensul politic* din 2005, s-a profilat o tendinţă pozitivă în evoluţia legislaţiei electorale. La insistenţa partidelor parlamentare de opoziţie, participante la parteneriatul cu PCRM, au fost constituite comisii de lucru pentru revizuirea actelor legislative ale Moldovei în conformitate cu recomandările Comisiei Veneţiene a Consiliului Europei. În lista legilor revizuite a intrat şi Codul Electoral. Potrivit noii redacţii a Codului Electoral, Comisia Electorală Centrală are nouă membri: cîte unul este numit de preşedintele Republicii şi de Guvern, iar şapte sînt delegaţi de fracţiunile parlamentare (inclusiv majoritatea de cinci membri din partea fracţiunilor de opoziţie, potrivit numărului de mandate pe care le deţine). O altă modificare substanţială a constat în micşorarea pragului electoral pînă la 4%, însemnînd revenirea la plafonul iniţial, stabilit încă la adoptarea Codului Electoral de către Parlament în 1997. Pentru blocurile preelectorale, indiferent de numărul aderenţilor, pragul electoral era unificat şi stabilit la nivel de 8%. Fără a testa în practică impactul ultimelor modificări, în aprilie 2008, majoritatea parlamentară a PCRM, susţinută de fracţiunea PPCD, a modificat iarăşi prevederile Codului Electoral, înăsprind semnificativ condiţiile de accedere în Parlament: pragul electoral a fost stabilit la 6%, au fost interzise blocurile electorale, deţinătorilor dublei cetăţenii li s-a interzis să devină parlamentari. Aceasta a însemnat că ideea construirii unui sistem bipartitist a revenit în prim-plan.

Modalitatea desfăşurării campaniei electorale pentru alegerea Parlamentului la 5 aprilie 2009 trebuia să devină principalul test în vederea estimării progreselor democratice ale Republicii Moldova, după implementarea PAUEM. UE a condiţionat calitatea şi intensitatea relaţiilor sale cu Republica Moldova în funcţie de corectitudinea alegerilor. Comportamentul partidului de guvernămînd şi al autorităţilor publice a compromis testul. S-a confirmat o dată în plus că legile relativ bune adoptate în perioada *consensului naţional* se implementează după cum îi convine PCRM, pentru a-i asigura controlul asupra puterii şi perpetuarea la guvernare. În acest sens, îmbunătăţirile aduse legislaţiei electorale au fost, practic, anulate de politizarea excesivă a organelor electorale, constituite pe criterii partinice.

3. CONSTITUIREA PARTIDELOR ÎN BASARABIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

3.1. Etapele apariției partidelor în spațiul dintre Prut și Nistru

Apariția partidelor politice în spațiul dintre Nistru și Prut pe parcursul secolului al XX-lea a trecut prin cîteva etape mai importante. Convențional, procesul a cunoscut șase etape principale:

prima etapă (1905-1912) - apariția, consolidarea și participarea partidelor la viața politică din Imperiul Rus, inclusiv la activitatea Dumei de Stat. Această etapă a luat sfîrșit odată cu interzicerea partidelor politice în Rusia și virulența reacțiunii monarhice;

a doua etapă (1917-1918) - perioada „libertății". După căderea țarismului și legitimarea Guvernului Provizoriu, partidele politice au căpătat posibilitatea să se manifeste plenar, dar, după o perioadă de cinci ani de interdicții, ele își reveneau cu greu;

a treia etapă (1918-1938) - activitatea în componența României și a sistemului pluripartitist de la sfîrșitul Primului Război Mondial, sistem consolidat și prin Constituția din 1923, care a rezistat pînă la 1938, cînd sînt interzise, practic, toate partidele politice (luna martie 1938) și este creat partidul unic - Partidul Renașterii Naționale, partid al Casei Regale;

a patra etapă (1940-1941) - lichidarea foștilor membri de partid, considerați reprezentanți ai organizațiilor „burgheze" și „mic-burgheze", sau deportarea acestora pe 13 iunie 1941 în Siberia. Trebuie să menționăm că membrii partidelor românești interbelice nu puteau fi judecați de organele sovietice, deoarece în momentul cînd avuseseră acest statut, ei nu erau cetățeni ai Uniunii Sovietice, ci ai României, iar partidele în România au fost lichidate încă în 1938. În această perioadă, se constituie partidul–stat, Partidul Comunist din RSSM;

a cincea etapă (1944-1991) – dominația exclusivă a PCUS. Cu toate că în primii ani postbelici au apărut mai multe organizații și mișcări antisovietice, ele au fost lichidate la începutul anilor '50;

a șasea etapă (1989 – pînă în prezent) – deși a început în 1989, a urmat o sincopă de doi ani pînă în 1991, cînd a fost anulat art. 6 al Constituției sovietice, ce consfințea rolul conducător al PCUS în toate domeniile vieții sociale, economice, politice etc.

Viața politică din Basarabia la început de secol intra pe un nou făgaș al dezvoltării sale. Centrele mai importante ale provinciei au devenit martori ai unor manifestații politice care, ulterior, se vor dovedi decisive pentru procesul de emancipare națională. Elementul de bază al schimbărilor ce se produceau îl constituia procesul de organizare a formațiunilor politice, care încercau să-și ocupe locul în structura politică a societății în pofida faptului că n-au avut un rol hotărîtor în derularea evenimentelor de la început de secol (inclusiv în perioada 1905-1907), însă experiența acumulată a fost, mai apoi, abil utilizată.

În suita acestor evenimente, sistemul politic al imperiului țarist a suferit schimbări, care s-au dovedit a fi cosmetice. Doar pentru o perioadă scurtă de timp a fost diminuat monopolul monarhiei la opinie. Grupările și partidele politice care, inițial, și-au început activitatea atît în clandestinitate, au purces mai apoi, în mod fățiș, la acțiuni politice concrete atît în cadrul mișcării revoluționare, cît și în Duma de Stat, ca organ reprezentativ.

Constituirea partidelor în centrele industriale ale Rusiei, crearea filialelor în multe dintre regiunile imperiului, inclusiv în Basarabia, au atras un număr mare de cetățeni în activitatea politică. S-au diversificat radical taberele politice. Pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în Basarabia, oamenii politici făceau parte din două tabere politice, delimitate după criteriul etnic: „partida moldovenească" și „partida rusească". În majoritatea cazurilor, „partida rusească" domina scena politică locală, datorită susținerii organelor statale. Apoi, mai cu seamă în cursul anilor 1905-1907, grație implicării unui mare număr de cetățeni, spectrul politic al noilor formațiuni a devenit foarte divers – de la extrema stîngă pînă la extrema dreaptă. Din cele peste cincizeci de partide politice, apărute în primul deceniu al secolului al XX-lea, multe își aveau filialele în Basarabia.

În condițiile în care țarismul nu a fost în stare să depășească complexitatea problemelor cu care se confrunta și să înfăptuiască o veritabilă „reformă" de sus, adică să instaureze un regim politic viabil, s-a schimbat radical mișcarea opozițiónistă din Rusia, care contesta autocrația. Conducerea acestei mișcări abandonează speranța de decenii într-o „revoluție de sus", lansînd

lozinca „Chemați Rusia să pună mîna pe topor..." („К топору зовите Русь...". [N.G. Cernîșevski]). Astfel, autocrația a pierdut unica posibilitate de a se menține prin intermediul reformelor în stat. Mai multe partide cereau înfăptuirea revoluției în forma ei clasică. Datorită acestui fapt, imperiul țarist, în numai douăsprezece ani (1905-1917) a fost zguduit de trei revoluții. Iar primele două au fost o consecință directă a reformelor parțiale de la mijlocul secolului al XIX-lea, care n-au creat baza constituțională necesară pentru evitarea revoltelor sociale.

Necesitatea abordării cercului de probleme legat de istoria apariției partidelor politice, locul și rolul lor în viața politică, ține de mai mulți factori. În primul rînd, de faptul că, înainte de 1923, cînd a apărut articolul lui Paul Gore, „Partidele politice din Basarabia de la 1812 pînă astăzi", în revista *Democrația*, nu s-a făcut niciun studiu detaliat, cu excepția unor contribuții dedicate mișcării de eliberare națională dintre anii 1900-1917, din perioada interbelică și de după anul 1989. În al doilea rînd, activitatea grupărilor de orientare social-democrată a fost studiată în istoriografia sovietică, activitatea celorlalte partide fiind, pur și simplu, incomplet elucidată ori chiar „omisă" în mod intenționat.

O nouă abordare integrală a procesului de constituire a partidelor politice de la început de secol, o readucere a temei în atenția cercetătorilor a încercat să o facă, în 1991, ziarul *Bessarabskoe slovo* (*Cuvîntul Basarabiei*), de orientare liberală (fondat în 1922 și reapărut pentru scurt timp în 1991), care a consacrat un număr întreg (nr. 13, 1991) acestor probleme complicate. Vom menționa, totodată, că în toate publicațiile din perioada sovietică, în cele din anii 1990-1991, și în unele recente, sînt utilizate aceleași concepții învechite în abordarea și aprecierea partidelor politice, care nu clarifică adecvat problema constituirii mișcărilor social-politice de la început de secol, nu fac o analiză complexă a doctrinelor politice din acel timp.

Un alt factor este că autori cunoscuți, care au publicat recent studii consacrate inclusiv acestor evenimente, au negat existența partidelor politice în Basarabia pînă la Marea Unire (1918). Nu am vrea să trecem cu vederea aceste și alte lucrări cu preocupări conexe. În acest sens, ne vom referi doar la apariția în 1995 la Chișinău a volumului *Filosofia în concepții și personalități*, destinat studenților din instituțiile superioare de învățămînt, unde autorii încearcă să abordeze problemele filosofice legate de viața culturală și sociopolitică a Basarabiei de la începutul secolului al XX-lea (ce-i drept, autorii folosesc incorect termenul de Moldova referitor la acea perioadă, corect este Basarabia). În această carte vom găsi, de exemplu, următoarea afirmație: „La sfîrșitul secolului XIX în *Moldova* (sublinierea ne aparține – M.C.) se răspîndesc ideile marxis-

te social-democratice".[22] Iar în continuare, vorbind despre filosofia secolului al XX-lea, autorii menţionează: „Filosofia secolului XX din Moldova (sublinierea ne aparţine – M.C.) se deosebeşte de filosofia precedentă prin aceea că dreptul la viaţă capătă doar concepţiile filosofice de orientare marxist-leninistă, celelalte fiind declarate neadecvate, chiar nejustificate".[23] Aceste concluzii referitoare la Basarabia anilor 1900-1940 nu sînt corecte. Diversitatea concepţiilor politice, cît şi a celor filosofice depăşea cu mult cadrul concepţiilor „filosofice de orientare marxist-leninistă"; dimpotrivă, aceste concepţii erau chiar marginale. Iar dacă autorii au vrut să se limiteze la RASSM, atunci nu putem vorbi despre anumite concepţii, inclusiv despre cele filosofice, între anii 1900-1924 în acest spaţiu, întrucît RASSM pur şi simplu nu exista ca formaţiune, ca organizare statală la începutul secolului al XX-lea.

Fără a polemiza cu autorii sus-numiţi şi nici cu istoriografia sovietică, vom încerca să analizăm procesul de apariţie a partidelor care s-au constituit, în temei, pe principii conceptuale, adică programatice, iar mai apoi şi după alte criterii, inclusiv etnice, economice, după forma de guvernămînt promovată etc.

3.2. Clasificarea şi structura doctrinelor împărtăşite de partidele din Basarabia

„Doctrină" înseamnă un sistem închegat de concepte, idei şi principii care interpretează în mod coerent realitatea politică şi recomandă o modalitate de acţiune în funcţie de anumite opţiuni ideologice şi scopuri (doctrina liberală, social-democrată etc.). Doctrina politică nu se confundă cu programul politic, dar oferă elementele necesare pentru elaborarea de programe privind rezolvarea problemelor fundamentale de organizare politică a societăţii, raporturile dintre politic şi economic, sistemul valorilor care trebuie să guverneze evoluţia societăţii. Virgil Madgearu (*Doctrina ţărănistă,* 1923) precizează că „elementele constitutive ale unei doctrine politice sînt două: o concepţie asupra situaţiei sociale sau/ şi asupra evoluţiei sociale şi idealul social".[24] Termenul „doctrină" este frecvent utilizat şi preferat celui de „ideologie", primul continuînd a fi asociat cu cel de-al doilea încă din perioada regimului totalitar comunist. În fond, prin „ideologie" înţelegem ceva mai general decît o doctrină, este o

---

[22] *Filosofia în concepţii şi personalităţi,* sub redacţia acad. T. Ţîrdea, Chişinău, 1995, p. 152.

[23] *Ibidem.*

[24] Sergiu Tămaş, *Dicţionar Politic. Instituţiile democraţiei şi cultura civică,* ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1996, p. 89.

modalitate de exprimare și interpretare universitară a realității. Din ideologie decurge realitatea politică propriu-zisă dintr-o anumită epocă istorică, dintr-o perioadă de timp mai lungă.[25] Plecînd de la totalitatea de elemente sistematizate și bine ierarhizate de opinii prin care ar putea fi definită o ideologie, putem distinge doar trei ideologii politice de bază: conservatorismul, liberalismul și socialismul. Celelalte sînt doar derivatele acestora. Pentru a te considera liberal sau conservator, este necesar, mai întîi, să aderi la un anumit sistem de valori, la anumite concepții despre om, capacitatea lui cognitivă în raport cu lumea înconjurătoare și cu schimbările ce se produc. Marile ideologii au la baza lor curente filosofice. Ele își găsesc în filosofie exprimarea și fundamentarea principiilor teoretice programatice și tactice. Același *Dicționar politic* explică termenul „ideologie" drept un „ansamblu de idei, reprezentări, mituri, elaborate de mișcările politice într-o formă sistematică, în vederea orientării comportamentului cetățenilor în problemele fundamentale ale dezvoltării (modul de guvernare, natura modelului economic, obiectivele dezvoltării sociale ori valorile morale demne de a fi îmbrățișate)."[26] Aceste valori (dimpreună cu cele naționale, în cazul unor grupări) sînt puse la temelia principiilor programatice și acțiunilor politice, la elaborarea concepțiilor dezvoltării sociale de perspectivă.

Patriarhalismul societății rusești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, sărăcia și multitudinea de probleme pe care încerca să le soluționeze elita politică din acel timp au adus inevitabil la coagularea eforturilor unor grupări pentru edificarea mișcărilor politice, care s-au constituit ulterior în partide politice. Și în Basarabia au apărut, concomitent cu marile centre politice ale imperiului, grupări și partide politice, desigur mai puțin eficiente și cu un număr limitat de membri, de simpatizanți, dar care se înscriau notoriu în noul puls al vieții politice. Chiar în condițiile în care multe documente nu s-au păstrat, documente ce ne-ar dezvălui în totalitate structura acestor formațiuni, datorită tangențelor dintre formațiunile din „centru" și cele provinciale, putem constata următoarele: partidele mari din marile centre ale Rusiei aveau filiale regionale, care, la rîndul lor, aveau în centrele județene organizații locale. Spre exemplu, Partidul Dreptății Poporului, în afară de organizația regională din Basarabia, avea mici organizații în județele și localitățile Akkerman, Briceni, Soroca, Orhei, Hotin, Hîncești, Cahul. Întîlnim și unități

[25] Alina Mungiu-Pippidi, *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, 1998, p. 9.

[26] Sergiu Tămaș, *Dicționar Politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1996, p. 127.

organizaţionale mai mici în localităţile săteşti.[27] Uneori, erau înfiinţate subdiviziuni în mediul rural, de pildă, Organizaţia ţărănească de pe lîngă fracţiunea de opoziţie a socialiştilor revoluţionari, create la sat pentru a susţine eforturile partidului în propagarea ideilor revoluţionare.[28] În rîndul ofiţerilor luase naştere Uniunea ofiţerilor din toată Rusia, care se supunea anumitor partide, activa în Basarabia şi avea subdiviziuni clandestine.[29]

În mod obiectiv, condiţiile generale care au provocat apariţia partidelor politice în Europa Occidentală erau caracteristice şi pentru Rusia. Cu toate acestea există şi unele deosebiri:

- partidele politice au apărut în Rusia mult mai tîrziu decît în ţările occidentale;
- elementul determinant în frînarea acestui proces a fost autocraţia, care contracara orice încercare de a organiza un partid politic;
- datorită faptului că cenzura rusească permitea doar crearea organizaţiilor literare, culturale, în jurul multor echipe redacţionale se adunau elemente eterogene care, ulterior, constituiau baza unor grupări politice.

În cadrul unor astfel de organizaţii culturale, luau naştere partidele politice, inclusiv în Basarabia. Situaţia s-a schimbat odată cu „dăruirea“ de către ţar a Manifestului din 17 octombrie 1905, ce permitea constituirea legală a uniunilor politice, inclusiv a formaţiunilor politice.[30]

Cu toate acestea, trebuie să constatăm şi faptul că, spre deosebire de mişcările politice care au dus inevitabil la crearea partidelor politice cu un specific naţional (în Ucraina, Lituania, Estonia, Armenia ş.a.), în Basarabia, datorită ponderii numerice neînsemnate a intelectualităţii locale (de exemplu, pînă la 1900, au continuat studiile la instituţiile superioare 246 de persoane, după 1900 - 426, iar între 1900-1917 îşi făceau studiile la cinci universităţi ruseşti doar 249 de români, în temei proveniţi din Basarabia[31]), acest proces s-a derulat mai lent. Dincolo de starea generală a lucrurilor, Constantin Stere, cunoscînd bine situaţia din Basarabia la acel timp, menţiona încă o cauză destul de esenţială: „Cetăţeanul, care se culca socialist republican, scria el, peste noapte – prin biruinţa trupelor guvernului – putea redeveni pe neaşteptate un supus credincios

[27] Arhiva Naţională a Republicii Moldova, fond 297, inv. 1, d. 32, f. 96, 97, 99, 100, 101, 102.

[28] *Ibidem*, fond, 297, inv. 1, dos. 32, f. 85.

[29] *Ibidem*, fond, 297, inv. 1, dos. 32, f. 83.

[30] *Политическая история России*, Москва, 1996, p. 575.

[31] Cf. А.И. Бабий, *Формирование молдавской интеллигенции во второй половине XIX - начале XX в.*, Кишинёв, 1971, p. 24-26.

al ţarului. Sau invers: ziarul care în ajun turna sub cenzura regimului ţarist, combătînd anarhia şi uneltirile criminale ale duşmanilor şi ale altarului, a doua zi – după o fluctuaţie a baricadelor – era silit să predice cu entuziasm evanghelia revoluţiei sociale".[32] În ciuda situaţiei ambigue în care se aflau multe grupări politice şi membrii lor, vom încerca totuşi să facem o sistematizare a doctrinelor şi curentelor politice care au apărut şi au activat la început de secol.

În literatura de specialitate, partidele politice au fost clasificate după modelul stînga, centru-stînga, dreapta, centru-dreapta. Prin urmare, credem că este necesar să analizăm mai amănunţit doctrinele respective, cît şi curentele aferente, pentru a înţelege mai bine esenţa evenimentelor care aveau loc.

- **Doctrina liberală** a fost preluată de partidul Libertatea Poporului (adică de constituţionaliştii democraţi), de o serie de mişcări cu caracter naţional, dar promovînd spiritul liberal, drepturile şi libertăţile cetăţenilor, forma de guvernare şi modelul de organizare economică specifice liberalismului. Pe segmentul de dreapta al eşichierului liberal se situau Uniunea de la 17 octombrie (octombriştii), constituţionaliştii democraţi (cadeţii), Partidul Naţional-Democrat din Basarabia etc.
- **Doctrina socialistă sau social-democrată** se manifesta în Basarabia prin prezenţa mai multor grupări şi partide politice de orientări moderate, axate pe soluţionarea problemelor sociale şi economice, care cereau: socializarea pămîntului, adunare constituantă, republică democratică, dar instaurată fără violenţă. Doctrina era reprezentată de socialiştii revoluţionari, socialiştii populişti, „trudovicii", Partidul Socialist Muncitoresc al Poporului Evreu etc.
- **Curente de orientare radicală,** care cereau instaurarea socialismului şi a dictaturii proletariatului, bazată pe principiul luptei de clasă, naţionalizarea în toate domeniile economiei, propagarea ideilor egalitariste. Ideologia acestor curente era propagată de gruparea social-democrată iskristă, „bundişti", iar mai tîrziu, de Organizaţia chişinăuiană a elevilor, de unele grupări anarhiste, inclusiv anarhiştii-comunişti etc. Unele dintre partidele de orientare socialistă, atît moderate, cît şi radicale, dispuneau de organizaţii paramilitare. Cea mai puternică reţea de astfel de organizaţii aparţinea socialiştilor revoluţionari şi social-democraţilor iskrişti. În subordinea lor se aflau şi grupurile care se ocupau cu asigurarea financiară a partidelor, prin „confiscări", „rechiziţii" etc.

[32] Constantin Stere, *Documentări şi lămuriri politice. Preludii: Partidul Naţional Ţărănesc şi „Cazul Stere"*, Iaşi, 1997, p. 29-30.

- **Doctrina conservatoare** era reprezentată de partidele Adunarea Națională Rusă, Uniunea Poporului Rus, gruparea Patrioții Ruși din Chișinău, Liga Patriotică Basarabeană, care, în baza concepției „slavofile", cereau ca Rusia să rămînă un stat unitar și indivizibil, să se mențină monarhia și să se cimenteze coeziunea dintre monarh și popor, să li se acorde privilegii rușilor în activitatea statului etc.[33] Aceste grupări utilizau atît metodele altor partide (propagandă, foi volante, activitatea în Dumă, în organele administrației locale), cît și unele metode specifice (formațiuni paramilitare, antrenate în lupta cu partidele de orientare democratică, națională, în acțiunile antisemite).

3.3. Curentul liberal

Curentul liberal în Basarabia, ca, de altfel, și cel socialist sau conservator, a luat naștere nu în urma unor dezbateri și confruntări teoretice pe teren autohton. Aceste concepții au fost elaborate în confruntarea firească ce a avut loc în centrele politice ale Rusiei și au fost acceptate de intelectualitatea de aici, dar și de unii reprezentanți ai administrației locale. Acest curent a venit pe valul mișcărilor antiabsolutiste, pledînd pentru drepturile cetățenești și pentru schimbarea regimului politic. Liberalismul în Basarabia nu a fost preluat după modelele teoretice, ci după modelele vii utilizate în timpul revoluției ruse de la 1905-1907. De fapt, ideile liberale au pătruns și pe o altă cale, avînd o pronunțată conotație națională – din România. Cu toate că influența sa era minimă, acest curent s-a făcut auzit și aici. Dacă încercăm să analizăm programele ambelor tipuri de formațiuni liberale, ne dăm bine seama de unele diferențe evidente dintre ele.

Din păcate, ambele direcții ale liberalismului nu au prins rădăcini profunde în acea perioadă nu numai în Basarabia, dar și în Rusia. Ulterior, după 1918, el și-a găsit părtașii printre membrii elitei politice locale din Basarabia, iar în Rusia sovietică a fost interzis, împreună cu alte doctrine, creînd confortul politic necesar partidului bolșevic.

Un moment esențial este că liberalismul clasic nu avea o conotație națională în țările unde luase naștere, avînd mai mult un caracter de clasă. În condițiile Basarabiei subjugate de țarism, ca, de altfel, și în România, pentru autodefinirea națională era extrem de important să fie abordate și aceste chestiuni.[34]

[33] Cf. *Политические партии в России: страницы истории*, Москва, 1990, p. 114-115.

[34] Cf. Alina Mungiu-Pippidi, *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, 1998, p. 45-46.

Unul dintre partidele de nuanță liberală în Basarabia a fost Partidul Constituțional Democrat, purtînd denumirea oficială de Partidul Libertății Poporului. În această titulatură figura una dintre lozincile revoluției franceze, și anume „libertatea", dar, spre deosebire de marxiști, acești liberali nu puneau accentul pe „egalitate". După primul congres, care a avut loc în octombrie 1905, și după cel de-al doilea, din ianuarie 1906, unde s-a și constituit formațiunea, Partidul Libertății Poporului a ajuns să întrunească, în mare parte, elita intelectuală a țării: profesori universitari, literați, avocați. Ulterior, formațiunea s-a impus în calitate de forță serioasă, inițiind dezbateri în Duma de Stat, unde a avut reprezentanții săi, într-un număr mai mare decît alte partide (este vorba de prima Dumă a Rusiei). Despre schimbarea atitudinii politice față de monarhie și putere în general ne vorbește unul dintre animatorii liberalismului din Rusia, P.N. Miliukov. El mărturisea că, în 1904, după asasinarea lui Veaceslav von Plehve (ministrul de Interne) de către organizațiile paramilitare ale socialiștilor revoluționari, contele P.D. Sveatopolk-Mirski, numit în funcție în locul ministrului asasinat, promisese că va schimba cursul guvernării. Unul dintre liderii liberalilor ruși, I.I. Petrunkevici, urmărit și persecutat de poliție, a fost invitat la P.D. Sveatopolk-Mirski și de Serghei Witte (prim-ministru în acel timp) pentru a purta discuții cu opoziția pe care o reprezenta. Problemele în jurul cărora s-au axat aceste discuții se refereau la modul în care „guvernul trebuie să meargă la cedări, iar în locul autocrației să se instaureze un regim constituțional".[35] Această întîlnire, în opinia lui P. Miliukov, a distrus ultima „punte de legătură" dintre guvern și opoziție, mai bine zis dintre țar și revoluție. Elita politică de la conducere și același Witte erau conștienți de faptul că monarhul nu va ceda. Prea mare era încrederea în propriile forțe și în imaginara susținere de care ar fi beneficiat din partea tuturor păturilor sociale ale Rusiei. În aceste condiții, elementele opoziționiste regimului autocrat s-au lovit, în primul rînd, de intransigența guvernanților, care nu vroiau să cedeze. În al doilea rînd, poziția puterii schimba esențial comportamentul opoziției, care era nevoită să elaboreze un program de activitate, prin care se declara liber în acțiunile ulterioare, adică să elaboreze un program și o strategie care ar fi asigurat realizarea scopului esențial: schimbarea regimului politic.

În noua situație, prin intermediul ziarului *Reci* (*Cuvîntul*) și prin activitatea de propagandă, liberalii dispuneau în 1906 de circa 70-100 de mii de membri. Acest partid își elabora principiile sale de activitate conform principiilor liberalismului clasic:

---

[35] П.Н. Милюков, *Воспоминания*, Москва, 1991, p. 168.

- Rusia trebuia să devină o monarhie constituțional-parlamentară;
- libertățile cetățenești trebuiau să fie asigurate, inclusiv inviolabilitatea locuinței;
- în chestiunea agrară, se propunea ca pămîntul mănăstirilor, al statului și al marilor moșieri să fie repartizat țăranilor, însă nu gratuit;
- în chestiunea proletară, cadeții pledau pentru ziua de muncă de opt ore;
- se cerea dreptul la grevă;
- se cerea dreptul la asigurări;
- se cerea o autonomie largă pentru Polonia și Finlanda;
- se pleda pentru extinderea drepturilor zemstvelor;
- se opta pentru libertatea în drepturi a vorbitorilor de limbi diferite de pe teritoriul Rusiei.[36]

Doar simpla enumerare a spectrului de probleme pe care le abordau liberalii indică asupra segmentului social destul de impunător pe care încerca să-l cuprindă și să-l antreneze liberalismul în prefacerile sociale.

Constituirea, la Chișinău, a unei organizații locale s-a produs în august-septembrie 1905 la congresul persoanelor simpatizante ale partidului progresiștilor, care, ulterior, a devenit Partidul Constituțional-Democrat (inițial, progresiștii constituiseră aripa cea mai importantă a unei mișcări politice ce devenise, de fapt, secția Uniunii de la 17 octombrie, adică a unei formațiuni de centru-dreapta proguvernamentală). Printre animatorii acestui curent îl întîlnim și pe K.F. Kazimir. Pe 16 și 17 octombrie 1905, la Văscăuți, județul Hotin, el a găzduit lucrările adunării de constituire, unde s-a declarat că Partidul Progresist este urmașul și continuatorul congreselor zemstviștilor, adică al constituționaliștilor democrați. Faptul că zemstviștii n-au încercat să se impună mai serios în viața politică ceva mai înainte poate fi explicat și prin lipsa unei baze sociale puternice, cît și a cercurilor de afaceri ale industriașilor, care au și fost promotorii liberalismului în Basarabia.

Inițial, în faza pregătitoare a creării acestei formațiuni, au fost editate cîteva broșuri în care erau reflectate pozițiile programatice ale zemstviștilor progresiști. Conform unei evaluări a vieții politice, efectuate de organele poliției locale, manifestele acestei formațiuni erau „răspîndite în întreaga Basarabie".[37] Chiar de la bun început activitatea teritorială a progresiștilor suporta presiuni din partea organelor locale ale puterii, însă printre zemstviști erau persoane influente în Basarabia și contracararea activității lor nu era eficientă. Din in-

[36] Cf. *Первый штурм*, Москва, 1990, p. 466-472.

[37] Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond, 279, inv. 1, dos. 32, f. 88.

formația polițienească, mai aflăm că, încetul cu încetul, și administrația locală încearcă să adopte poziția intelectualității „rebele" și a zemsviștilor ce făceau parte din gruparea progresiștilor.

După 17 octombrie 1905, cînd s-a schimbat situația politică în Rusia și cînd apare manifestul țarului, gruparea zemstvistă a progresiștilor s-a destrămat. Mulți dintre ei credeau că problemele esențiale au fost soluționate. În locul acestui grup de orientare liberală, apare un alt grup de intelectuali și cercul redacțional al ziarului *Bessarabskaia jizni*. Aceștia au adoptat programul Partidului Dreptății Poporului și au creat cercul din Basarabia al Partidului Constituțional Democrat. Sfera de influență a partidului a fost, de la bun început, populația urbană din clasa de mijloc. În luna noiembrie 1905 se observă însă o creștere a influenței sale și printre țăranii guberniilor din sudul Rusiei, inclusiv în Basarabia.[38]

Dacă, inițial, cadeții n-au întîmpinat rezistență din partea oficialităților, apoi, pe la începutul anului 1906, odată cu creșterea influenței partidului, inclusiv în rîndul populației rurale („învățători, cinovnici, fețe bisericești, țărani"[39]), se schimbă și atitudinea organelor administrației publice. Ea devine ostilă și se manifestă prin interzicerea adunărilor cadeților, refuzul de a le pune la dispoziție localuri pentru activități de propagandă și explicare a poziției partidului asupra problemelor importante ale momentului (problema agrară, modul de guvernare, soarta Dumei de Stat dizolvate, alte chestiuni).

Într-o sinteză asupra stării politice din Basarabia, pregătită de guvernatorul Basarabiei ca răspuns la demersul Departamentului de poliție din 11 decembrie 1906, se constata deja o nouă stare de lucruri. Se afirmă, de exemplu, că a apărut un al treilea element în structura socială a guberniei - intelectualitatea. Persoanele din această categorie, în timpul izbucnirii revoluției, au aderat la mișcările revoluționare. Și dacă la început masele de țărani erau indiferente față de ceea ce se întîmpla, apoi, odată cu apariția proclamațiilor în limba română, în special a chemărilor Partidului Constituțional Democrat,[40] ele și-au schimbat atitudinea față de procesele politice din Basarabia. Proclamațiile și chemările, deopotrivă cu propaganda verbală, au influențat serios populația sătească, au provocat-o la tulburări în localitățile rurale, iar printre factorii ce au contribuit la calmarea situației, în opinia guvernatorului, se numărau: dizolva-

---

[38] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века,* т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 30.

[39] Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 279, inv. 1, dos. 32, f. 90.

[40] Cf. *Revista de istorie a Moldovei,* Chișinău, 1996, nr. 2, p. 48.

rea Dumei de Stat, roada bună și, în ultimă instanță, meritul organelor de stat locale, care au pregătit peste un milion de proclamații în limba română ce au fost difuzate în localitățile sătești, unde populația românească era majoritară[41].

În lupta cu constituționaliștii democrați guvernul îi angaja pe „adevărații ruși", grupați în „sutele negre", care răspîndeau diferite zvonuri, mai ales în sate, precum că așa-numiții „cadeți" sînt anarhiști și revoluționari, fiind atașați țărănimii obscure din Basarabia. Astfel, se urmărea scopul de a-i defăima pe constituționaliștii democrați, de a le crea, în rîndurile țăranilor, imaginea unor persoane crude, violente, pentru a „sustrage de sub influența cadeților majoritatea populației care gîndește rațional". „În ce măsură va reuși administrația să anihileze activitatea Partidului Libertății Poporului în Basarabia, va arăta viitorul", se menționa în sinteza amintită.[42]

Atunci cînd măsurile propagandistice ale guvernului nu aveau efectul scontat, se recurgea la arestări. La Comrat, spre exemplu, au fost arestați și trimiși la închisoarea din Chișinău cincizeci de membri ai partidului cadeților[43]. În aceeași situație se pomenise și organizația locală a cadeților din Hotin, unde pedagogul I.N. Beloozerova a fost eliberată din funcția deținută, de altfel ca și alți lucrători de partid, pentru activitatea propagandistică printre țărani.[44]

La Hîncești a fost confiscată de la comitetul local literatura de partid, doi cadeți fiind arestați și expediați la Chișinău la jandarmerie. Măsuri asemănătoare se aplicau și în alte localități. Nemulțumirile țăranilor și chiar revolta celor din satul Ciocălteni (Orhei) se datora cadeților agitatori. La o adunare a țăranilor, aceștia au pregătit textul unei telegrame, pe care au trimis-o prim-ministrului Witte, cerînd efectuarea reformelor politice și economice. În urma acestei activități, a fost arestat învățătorul Vîntu. Mai întîi, acesta a fost chemat în centrul județean, întrucît era imposibil să fie arestat în sat, unde era o persoană respectată și se bucura de susținerea totală a țăranilor din partea locului.[45]

În legătură cu măsurile represive operate împotriva partidelor politice și a ziarelor progresiste din Basarabia, revista *Viața românească* a publicat mai multe materiale. „Se încep opresiunile" era titlul unui articol inserat în rubrica permanentă a revistei, *Din Basarabia*. Autorul relata că represiunea în „Basa-

---

[41] *Ibidem.*
[42] Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond, 297, inv. 1, dos. 32, f. 93, 94.
[43] Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond, 297, inv. 1, dos. 32, f. 95.
[44] *Idem,* fond, 297, inv. 1, dos. 32, f. 96.
[45] *Idem,* fond, 297, inv. 1, dos. 32, f. 100.

rabia s-a manifestat deocamdată numai prin incendierea tipografiei *Basarabiei* și a *Bessarabskaia jizni* și prin confiscarea numerelor *Basarabiei* cu încălcarea tuturor formelor legale, dar cine poate ști ce ne așteaptă mîine?".[46] În pofida tuturor greutăților, cadeții continuau să propage ideile și viziunile lor asupra problemelor majore ale momentului. În mod special, trebuie menționată campania lor electorală și, ulterior, activitatea de elaborare a legislației în Duma de Stat.

Noul organ reprezentativ din Rusia, anunțat prin manifestul despre crearea Dumei, Regulamentul despre Dumă și Legea despre alegerile în Dumă din 6 august 1905[47], urma să fie ales pe baza principiului curial, utilizîndu-se regulamentul pentru alegerile în organele zemstvei de la 1874. Alegerile nu erau directe, ele se făceau prin intermediul electorilor. Dacă prima Dumă ar fi fost aleasă conform acestei legi, 43% din electori ar fi reprezentat curia țărănească, 34% – curia marilor proprietari de pămînt și 23% – curia orășenilor.[48]

Dar în condițiile grevei politice generale din Rusia, conform manifestului din 17 octombrie 1905, a fost elaborat un nou regulament despre alegeri, care, spre deosebire de cel prezentat de A.G. Bulaghin pe 6 august 1905, făcea referință și la cea de-a patra curie, cea muncitorească.[49] Potrivit noului sistem electoral, se alegeau 488 de deputați din 53 de gubernii, în temei din regiunile europene ale Rusiei, iar restul de 36 de deputați (numărul total era de 524 de deputați în prima Dumă) se alegeau din rîndul populației regiunilor naționale în conformitate cu tradițiile și particularitățile locale.[50]

Și în această lege s-a păstrat reprezentarea disproporționată a curiilor. Așadar, un elector ce reprezenta curia moșierilor era ales din două mii de persoane, un elector ce reprezenta curia orășenească era ales din șapte mii de cetățeni, un elector din partea curiei țărănești – din treizeci de mii, iar un elector din partea muncitorilor – din nouăzeci de mii. Cota electorilor era determinată în felul următor: 42% reprezentau curia țăranilor, 32,5% – a moșierilor, 22% – a orășenilor, 3,5% – a muncitorilor.[51]

Astfel, în urma scrutinul electoral (primul de acest fel) anunțat pentru prima Dumă de Stat, rezultatele au întrecut așteptările cadeților. În ziua de 26 iunie 1906, repartizarea locurilor în Dumă după apartenența de partid era următoarea: din 478 de mandate, cadeții dețineau 179, cei fără de partid – 100,

---

46 *Viața românească*, Iași, anul I, vol. II, 1906, p. 296.
47 Cf. *Политическая история России*, Москва, 1996, p. 564-574.
48 *Idem*, p. 614.
49 *Idem*, p. 574-575.
50 *Idem*, p. 614.
51 *Ibidem*.

trudovicii - 94 etc. După nivelul de pregătire, reprezentanții cadeților erau net superiori tuturor fracțiilor. 67% dintre ei aveau studii superioare (în toată Duma aveau studii superioare doar 42,1% dintre deputați), iar 26 - studii medii. În fracțiunea cadeților au fost aleși 24 de țărani.[52] Din rîndurile partidului cadeților din Basarabia au fost aleși V.V. Ianovski și L.E. Siținski.[53] Ambii au semnat *Chemarea de la Vîborg*, prin care protestau împotriva dizolvării Dumei de Stat și amenințau cu un apel către țărani pentru a boicota înrolarea în rîndurile armatei, achitarea impozitelor. Tot de orientare moderată erau și deputații din partea Basarabiei K.F. Kazimir (de la progresiști), Vasile Guma, A.C. Demianovici, A.A. Wiedmer (din partea Uniunii de la 17 octombrie și a Partidului Reformelor).[54]

Deopotrivă cu ceilalți deputați ai fracțiunii, deputații din Basarabia au participat la pregătirea proiectelor de legi privind anularea pedepsei cu moartea, egalitatea în drepturi a cetățenilor, chestiunea muncitorească, cea financiară. Iar problema agrară, propusă pentru dezbatere în Dumă, a atras și mai mult țărănimea la revoluție, sensibilizînd toate păturile sociale și provocînd un adevărat conflict dintre fracțiunea majoritară și guvern. În condițiile acestea, constituționaliștii democrați se așteptau, la fel ca și partidele de stînga, la un nou val al mișcării țărănești. Dar masele de țărani nu s-au mai ridicat la noi manifestații. Duma a fost dizolvată.

În campania electorală pentru cea de-a doua Dumă de Stat (ianuarie–februarie 1907), cadeții au schimbat radical tactica, mergînd independent la alegeri și abandonînd colaborarea cu partidele revoluționare. Platforma lor se baza pe cerințele de înfăptuire a reformelor politice în domeniul administrației publice locale și al drepturilor politice. Dincolo de aceste reforme politice, lozinca principală era concentrarea tuturor forțelor în noua Dumă pentru soluționarea problemei agrare. Rezultatele au fost mai mult decît ucigătoare pentru cadeți. Ei au pierdut aproape 50% din electorii care au votat în prima Dumă pentru ei. În legislativ aveau doar 92 de locuri, ori 18,2% din numărul total al deputaților (față de 37,4% în prima Dumă). Scăzuse și numărul țăranilor din partea cadeților, de la 24 în prima Dumă la 17 în cea de-a doua.[55]

[52] *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 35-36.

[53] Cf. *Бессарабское слово*, № 13, Кишинёв, 1991, p. 9.

[54] Cf. Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 377-379.

[55] *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 72-73.

O activitate largă de explicare a cerințelor programatice ale cadeților, a activității lor în Basarabia, desfășura redacția ziarului *Bessarabskaia jizni* (*Viața Basarabiei*), al cărei redactor, în 1907, a devenit Alexis Nour, un activ colaborator al revistei ieșene *Viața Românească*. Corespondențele sale au fost publicate pe parcursul anului 1907, ele punînd la dispoziția cititorilor informații despre situația din Basarabia.[56]

Prezintă interes și încercarea proprietarului basarabean Leonida Stamati, din comuna Caracușeni, județul Soroca, de a organiza un partid „național și liberal" în Basarabia și de a scoate un ziar românesc pentru românii basarabeni.[57] Autorul ne oferă detalii asupra organizării acestui partid. Pe 10 februarie 1907, în Chișinău, între Leonida Stamati și ziaristul ieșean Vasile Brăiescu, basarabean și el de origine, s-a încheiat un angajament prin care V. Brăiescu se obliga să tipărească la Iași și să expedieze 500 de exemplare ale ziarului *Basarabia reînnoită*. Scopul acestui ziar urma să fie inclusiv închegarea „unui partid național-liberal în Basarabia". Publicația trebuia să se ocupe și de chestiunile economice, literare, artistice și sociale. Tonul articolelor urma să fie nu violent, pentru a nu provoca autoritățile să închidă ziarul. Oricum, interesele populației moldovenești - fără deosebire de clasă - din Basarabia trebuiau apărate în ziar.[58] Partea financiară și-a asumat-o L. Stamati. Tot atunci s-a convenit și asupra elaborării principiilor de program al viitorului partid al Basarabiei, care a fost tipărit la Chișinău cu litere latine și rusești. Conform acestui program, forma de guvernămînt în Rusia trebuia „să fie o monarhie constituțională cu un parlament ales prin scrutinul universal, direct, egal și secret".[59] În domeniul drepturilor cetățenești, se cerea asigurarea libertăților anunțate pe 17 octombrie 1905, respectarea proprietății individuale și „descentralizarea după posibilitatea cea mai largă, care unică poate considera imensa diferență a climei națiunilor..." iar „națiunilor diferite să fie posibilitate a se dezvolta liber, limbii lor să-i fie dată valoare suficientă în biserică, scoală, judecătorie și în viața publică; guvernul provincial să fie constituit după aceleași principii ca și parlamentul".[60]

Pe 6 martie 1907, apare la Iași primul număr al ziarului *Basarabia reînnoită*, în care se expune pe larg același program, cu toate prevederile lui: autonomia

[56] Cf. *Viața românească*, anul II, vol. IV, Iași, 1907, p. 509-517; anul II, vol. V, p. 454-461; anul II, vol. VI, p. 232-238.

[57] Cf. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească sub stăpînirea rusă*, Chișinău, 1991, p. 231.

[58] *Ibidem*.

[59] *Ibidem*.

[60] *Ibidem*.

provincială, drepturile pentru minoritățile din Rusia ș.a. Publicația avea un sumar destul de bogat, cu știri din Rusia și din România, în fiecare număr plasîndu-se anunțul că ziarul se va tipări, deocamdată, la Iași, iar cînd se vor procura literele latine la Chișinău, va apărea în acest din urmă oraș. Au mai apărut încă trei numere, ultimul pe 27 martie 1907, după care ziarul și-a încetat apariția.

După apariția ziarului, L. Stamati scria: „Am primit nr. întîi al ziarului *Basarabia reînnoită* în copertă și 20 numere în bandă: am citit cu mare interes și mi-a plăcut foarte bine". Mai departe, anunțînd că va trimite „articole și corespondențe" cu poșta viitoare, într-un mod foarte general dă sfaturi în privința programului partidului și roagă să se rectifice unele lucruri în numerele viitoare. În altă scrisoare, L. Stamati crede că ar fi bine să se tipărească „știri din România, din Bucovina, din Transilvania și Macedonia". L. Stamati, după cum se vede din aceste scrisori, face anunțuri pentru înscrierea la ziar în presa din Chișinău și Odesa și intervine pe lîngă guvernator să i se permită a scoate ziarul la Chișinău. Dar autoritățile rusești confiscă nr. 2 al ziarului chiar la poșta din Chișinău. Tot așa se va întîmpla și cu nr. 3. L. Stamati speră să obțină permisiunea pentru tipărirea ziarului la Chișinău și îl roagă pe V. Brăiescu să vină la Chișinău ca „să ne sfătuim cum facem cît mai bine pentru continuarea ziarului, dar dacă nu vom primi concesiunea de la guvern, apoi trebuie să așteptăm mai bune timpuri". Guvernul rus însă, după cum vedem din ultima scrisoare, nu a îngăduit editarea ziarului. L. Stamati s-a gîndit la schimbarea titlului ziarului (*Reforma*), dar a renunțat la această idee, așteptînd „vremuri mai bune".[61] În aceste intenții de a crea un partid național liberal în Basarabia și în conținutul programului se evidențiază atît elementele comune, cît și cele diferite de programul liberalilor ruși. Deosebirea esențială constă în apărarea intereselor moldovenilor fără deosebire de clasă și posibilitatea utilizării limbii române în toate sferele vieții: biserică, școală, justiție, viața publică.

În această perioadă, mișcarea națională din Basarabia avea tangențe multiple cu doctrina liberală. Ea îmbrăca veșminte naționale, formulînd deziderate pe care mișcarea liberală rusă nu putea să le aibă. Problematica națională figura în cerințele enumerate mai sus, care nicidecum nu puteau fi înaintate de alte mișcări politice. Cînd era vorba de instituțiile politice, regimul politic, drepturile civile, sistemul electoral, toate aveau la bază doctrina liberală.

Această constatare este confirmată și de alte documente din acea perioadă. În 1905, Zamfir C. Arbore și Petru Cazacu au început să editeze la Geneva o

[61] *Ibidem.*

revistă (*Basarabia*) destinată românilor basarabeni. În nr. 6 al acestei reviste a fost tipărit Programul Partidului Național Român din Basarabia, sub ale cărui auspicii apărea publicația.[62] Acest partid chema pe românii basarabeni la lupta pentru :

- autonomie administrativă;
- introducerea limbii române în învățămînt, justiție, biserică, administrație;
- idealurile echității sociale[63] (deși această cerință era de nuanță social-democrată, ea se înscria totuși în cadrul cerințelor liberale).

Propagarea ideilor respective a devenit preocuparea centrală a revistei *Basarabia* de la Chișinău. Se mai urmăreau, de fapt, și alte scopuri, pe care trebuia să le atingă această publicație de orientare națională în ciuda tuturor piedicilor și persecuțiilor organizate de guvernul țarist. Pe de o parte, *Basarabia* era un propagator al ideilor generale politice, iar pe de altă parte, promova ideea de a aduna în jurul redacției persoane interesate de crearea unui partid politic care ar apăra interesele populației românești din Basarabia, scop pe care, de altfel, nu și-l propunea niciunul dintre partidele politice rusești. De la bun început, publicația s-a subintitulat *Gazeta național-democrată*.[64] Discuțiile purtate de Constantin Stere, sosit la Chișinău,[65] cu unii dintre animatorii vieții politice din Basarabia (Nicolae Bivol ș.a.) s-au centrat pe necesitatea părăsirii rîndurilor Partidului Democrat (probabil, C. Stere are în vedere Partidul Constituțional-Democrat - n.n., C. M.) ca, „în desfășurarea evenimentelor ulterioare, să putem ajunge la integrarea națională".[66]

În cadrul acelorași discuții s-a mai vorbit și despre faptul că reprezentanții diferitelor categorii sociale, grupați în jurul nucleului de la *Basarabia*, au convenit să nu-i izoleze pe marii boieri, care deveneau un important factor politic în momentul cînd lipseau mijloacele financiare și cînd se putea acționa și pe alte căi decît cele combative. S-a propus ca, inițial, să se urmărească îndeaproape modalitatea de soluționare de către acești boieri a divergențelor din interiorul „marii nobilimi moldovenești".

Programul de activitate al viitoarei formațiuni politice nici nu se numea program, întrucît era, de fapt, o serie de articole ce apăreau în tradiționala ru-

[62] Cf. *Destin românesc*, nr. 4, Chișinău-București, 1996, p. 47.

[63] *Ibidem*.

[64] Cf. *Viața românească*, anul I, vol. III, Iași, 1906, p. 472.

[65] Cf. *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 2, Chișinău, 1996 p. 43-44.

[66] Constantin Stere, *Documentări și lămuriri politice. Preludii: Partidul Național Țărănesc și „Cazul Stere"*, Iași, 1997, p. 28.

brică a ziarului „De la numele redacției". Cei care editau ziarul se axau pe două probleme importante, cea politică și cea economică. Preocuparea principală era soluționarea problemelor legate de organizare politică a provinciei. Basarabia, fiind și rămînînd parte integrantă a Imperiului Rus, trebuia organizată pe baza drepturilor și a principiilor ce i-au fost hărăzite la ocuparea ei de către Rusia, prin Statutul pentru întemeierea provinciei Basarabia din 1818. Potrivit acestui statut, „provincia basarabeană își păstrează componența sa națională și de aceea capătă un mod de administrare special".[67]

Programul *Basarabiei* prevedea:

- crearea unui Sfat Suprem fără drept de legiferare și inițiativă legislativă, dar cu largi atribuții în domeniul administrativ și cel judecătoresc;
- guvern provincial, care să fie preocupat de administrarea generală și de finanțe; din punct de vedere administrativ, Basarabia trebuie să dispună de autonomie sau de autocîrmuire, recunoscîndu-i-se, în același timp, națiunii române, predominantă ca populație, dreptul la „propășirea liberă neîmpiedicată".

Toate dregătoriile din administrația locală, în voloste (plase), ținuturi, precum și Sfatul Provincial Superior, vor fi organizate după principiile democratice, avînd la temelie dreptul de vot obștesc, egal, direct și secret. Se prevedea crearea unei Bănci Țărănești cu un fond de 3000 de ruble pentru acordarea de credite țăranilor. „Însușindu-și toate revendicările partidelor democratice din Rusia, menționa revista *Viața românească,* gazeta va apăra îndeosebi interesele culturale și naționale ale Românilor și va lupta pentru întemeierea unui mare partid național-democrat românesc".[68] Cu sprijinul ziarului *Basarabia,* a fost încurajată plecarea a doi profesori basarabeni la Sankt-Petersburg, la un congres al pedagogilor, pe 4 iunie 1906, care urma să dezbată o importantă chestiune a minorităților din Rusia, „lupta pentru naționalizarea învățămîntului public".[69] „Ziarul național-democrat a și pus la dispoziție mijloacele necesare pentru ca doi învățători români din Basarabia să poată lua parte la lucrările congresului."[70] Propaganda națională era sprijinită și de Nicolae Iorga, care, după vizita din 1905 în Basarabia, pe parcursul anilor 1907-1908 trimitea ziare din belșug tinerilor pe atunci învățători Gh. Tudor și M. Stihie.[71]

---

[67] Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei,* București, 1992, p. 328.

[68] *Viața românească,* anul I, vol. II, Iași, 1906, p. 135.

[69] *Ibidem.*

[70] *Ibidem.*

[71] Cf. *Basarabia,* anul I, nr. 1, Chișinău, 1929, p. 1.

Începutul răspîndirii acestor idei, amplificarea lor, întoarcerea la baștină a multor tineri, care-și făcuseră studiile în multe centre universitare ruse ori fuseseră exmatriculați de acolo pentru activitatea revoluționară, au contribuit la pregătirea terenului pentru o mișcare de o mai mare amploare în anii 1917-1918.

3.4. Curentul socialist. Socialiștii revoluționari

Un rol important în viața politică din Basarabia de la începutul secolului al XX-lea îi revine Partidului Socialist Revoluționar, unei grupări politice mai consolidate din punct de vedere organizațional, care activa în multe dintre centrele imperiului țarist. Inițial, acest partid nu s-a manifestat ca o forță impunătoare, răspîndind doar literatura propagandistă tipărită peste hotare și adusă ilegal în Rusia.

La Chișinău este atestată o astfel de organizație în 1902, după ce a încercat să se facă auzită prin răspîndirea proclamațiilor cu caracter instigator la adresa guvernului. În plan local, socialiștii revoluționari constituiau „frății țărănești" – o formă de organizare specifică pentru o mai eficientă influență asupra masei largi de țărani.[72]

Un moment dificil și responsabil al activității socialiștilor revoluționari (așa-numiții *eseri*) era teroarea. Comiterea de atentate asupra unor figuri politice de rang înalt – miniștrii Sepiaghin, Plehve – devenise una dintre formele de luptă cu autocrația. Aceste atentate au contribuit esențial la creșterea numerică a simpatizanțiilor ideilor și metodelor de luptă ale eserilor. Ulterior, după examinarea dosarului „Azef" (unul dintre informatorii organelor poliției secrete, infiltrat în conducerea de vîrf a eserilor)[73], s-a constatat că actele de terorism au devenit „chestiunea de bază a activității partidului". Între 1902-1911, organizațiile paramilitare teritoriale ale partidului au pregătit peste 200 de atentate teroriste.[74]

În felul acesta, odată cu cristalizarea organizațională a partidului au luat naștere și organizațiile paramilitare. Cea din urmă s-a concentrat în jurul lui G.A. Gherșuni. Partidul era constituit pe principii centraliste. Numai organi-

---

[72] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века,* т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 111, 115.

[73] Cf. В. Жухрай, *Тайны царской охранки: авантюристы и провокаторы,* Москва, 1991, p. 245-276; М. Бурцев, *В погоне за провокаторами,* Кишинёв, 1990, p. 156-198.

[74] Cf. *Боевые предприятия социалистов-революционеров в освещении охраны,* Москва, 1918, p. 98-107.

zațiile militarizate (paramilitare) ale partidului erau într-o situație privilegiată. Șeful unei organizații de acest gen, fiind membru al comitetului central al partidului, putea influența serios deciziile acestui organ prin autoritatea dublă și prin forța de care dispunea. Cu toate că, în anii 1905-1906, actele teroriste ale organizației paramilitare sus-amintite sufereau eșec după eșec (acestea erau cauzate de faptul că, după G.A. Gherșuni, în fruntea organizației a fost numit Azef), eserii nu renunțau la această tactică. Creșterea rolului partidului era impulsionată și de finanțele impunătoare pe care le gestiona comitetul central. Conform datelor din raportul Partidului Socialist la congresul de la Stuttgart, din 1906, bugetul formațiunii era de 225 de mii de ruble[75]. Aceste finanțe permiteau partidului să facă agitație și propagandă în Rusia. Rezultatele au fost destul de bune. În preajma primului congres al partidului, influența crescuse considerabil printre țărani și, mai ales, în mediul tineretului studios. Toate acestea le-au permis eserilor să dispună, în 1905, de organizații în toate regiunile imperiului. Încep să fie editate noi publicații, de exemplu, *Sîn Otecestva* (*Fiul Patriei*), care înlocuiește ziarul *Revoluționnaia Rossia* (*Rusia Revoluționară*).

După manifestul din 17 octombrie 1905, partidul eserilor a început să-și constituie în mod legal organizațiile, încercînd chiar să le unească pe toate „într-o singură armată“.[76] A crescut vizibil influența acestei formațiuni politice și asupra organizațiilor profesionale - Uniunea Pedagogilor, Uniunea Statisticilor, parțial asupra Uniunii Feroviarilor etc.[77]

După cum s-a menționat, partidul se constituise pe principii centraliste. Prin urmare, organele de vârf nu erau alese de vreun for electiv. Se proceda, în mod curent, doar la o înțelegere dintre vîrfurile conducătoare - Azef, G.A. Gheirșuni - și reprezentanții grupărilor de peste hotare.[78] În activitatea lor cotidiană, eserii se conduceau de un proiect de program publicat în revista *Rusia Revoluționară,* dar care nu a fost discutat și adoptat de vreun organ al partidului.

La congresul din decembrie 1905 au participat reprezentanți din 45 de regiuni. Organizația din Chișinău nu a fost printre cele convocate la întrunire. S-ar putea presupune că, prin intermediul organizației socialiștilor revoluționari din Odesa, se ținea legătura cu organul central al partidului. Din Odesa

---

[75] *Ibidem.*

[76] *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 108-109.

[77] *Idem*, p. 111.

[78] *Idem*, p. 112.

erau trimiși propagandiști, chiar membri ai organizațiilor paramilitare, pentru efectuarea actelor teroriste. Din datele de care dispunem rezultă clar că a existat o anumită activitate a eserilor în Basarabia. În special, se poate urmări propagarea idelor terorismului înverșunat. Cunoscutul socialist revoluționar din Basarabia N. Bîhovski depunea eforturi susținute pentru a atrage de partea sa reprezentanții altor grupări politice. Un alt socialist revoluționar activa printre țăranii din Călărași, chemîndu-i pe simpatizanți și membri să utilizeze teroarea în lupta cu țarismul.[79]

Cu toate divergențele care se conturaseră pe durata congresului, reprezentanții organizațiilor locale au condamnat de la bun început tentativa de a prelua de la alte partide idei teoretice, idei care, ulterior, s-au dovedit a fi foarte importante pentru mișcarea revoluționară rusă. În particular, era vorba de conceptul de „dictatură a proletariatului". Oricum ai privi la această noțiune, afirmau liderii eserilor, ea are un caracter special. Și chiar dacă ai înlocui dictatura proletariatului cu noțiunea de „dictatură a poporului", mult mai largă, ea rămîne „aceeași absurditate, ca și dictatura asupra propriei ființe".[80] A fost adoptat un program care cuprindea o caracteristică amplă a situației social-politice din Rusia în viziunea eserilor. Realizarea acestui program ar fi dus la „exproprierea proprietarilor capitaliști, reorganizarea producerii și a întregii societăți pe baze socialiste, care presupune biruința deplină a clasei muncitoare, organizată în Partidul Socialiștilor Revoluționari, și în caz de necesitate va instaura temporar dictatura revoluționară a acesteia".[81]

Partidul își fixa drept scop înfăptuirea următoarelor reforme:

În domeniul politic și judiciar:
- instaurarea republicii democratice cu o largă autonomie pentru regiuni și comunități;
- respectarea dreptului lor la autodeterminare;
- recunoașterea dreptului electiv general direct, secret și egal pentru toți cetățenii nu mai mici de douăzeci de ani, fără deosebire de sex, religie și naționalitate;
- separarea religiei de stat și declararea religiei drept chestiune personală a fiecăruia.[82]

[79] Cf. Ю. Иванов, *Революционное движение в Молдавии (с 1895 по февраль 1917 г.)*, Кишинёв, 1980, p. 55.

[80] *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 114.

[81] *Первый штурм*, Москва, 1990, p. 442.

[82] *Ibidem.*

În domeniul economiei naționale:
- modificarea cadrului legislativ pentru asigurarea forței fizice și spirituale a clasei muncitoare;
- trecerea la ziua de muncă de opt ore;
- interzicerea muncii minorilor în vîrstă de pînă la 16 ani;
- organizarea profesională a muncitorilor;
- declararea pămîntului drept bun al întregului popor și, în consecință, socializarea pămîntului.[83]

În domeniul financiar, eserii erau pentru introducerea impozitului progresist. Totodată, ei se pronunțau pentru convocarea Adunării Constituante. Formulînd aceste scopuri programatice, redacția organului de presă le-a prezentat spre discuție participanților la congres. Pe lîngă programul de activitate, congresul a pus în discuție și atitudinea față de alegerile în Duma de Stat. Congresul a decis în mod unanim să boicoteze atît alegerile, cît și campania electorală, întrucît ei, eserii, ar lucra mai bine în rîndurile milioanelor de țărani pentru a-i ridica la luptă.[84]

Nu numai boicotarea alegerilor în Dumă de către eseri, dar și poziția mai democrată a partidului „trudovicilor" (mai încolo, vom prezenta și programul acestei formațiuni, aici limitîndu-ne doar la această constatare) satisfăceau mai mult doleanțele maselor de țărani. Drept rezultat, țăranii electori au adus în Dumă mai mulți „trudovici" decît eseri.

În toiul discuțiilor de la congres s-au iscat confruntări serioase dintre socialiști și eseri, pe de o parte, și dintre maximaliști și socialiști, pe de altă parte. Consecința acestor frămîntări din interiorul partidului a fost apariția pe scena politică a două formațiuni: partidul socialiștilor poporaniști și partidul maximaliștilor, ambele grupări de origine poporanistă. După lucrările congresului de constituire s-au văzut urmările nefaste ale acestor conflicte interne și ale deciziilor adoptate. Boicotarea alegerilor, în condițiile în care populația Rusiei a votat masiv, a fost o mare greșeală. Partidul a fost nevoit să se încadreze, practic, în două activități contradictorii în urma deciziilor conducerii. Pe de o parte, era impus să facă propagandă printre țărani, pe de altă parte, să boicoteze alegerile în Dumă. Cîțiva eseri chiar au fost aleși și au activat în cadrul blocului parlamentar al „trudovicilor". Din partea Basarabiei, în prima Dumă a fost ales din partea „trudovicilor" învățătorul F.A. Seffer.

---

[83] *Ibidem.*

[84] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 115.

În total, au fost aleși 94 de trudovici și 17 social-democrați.[85]Această situație a făcut ca partidul să-și modifice atitudinea, în luna mai 1906, în special față de boicotarea Dumei. S-a constatat că prima Dumă este în opoziție față de guvern, ceea ce creează o situație favorabilă pentru dezvoltarea „mișcării revoluționare".[86]

În asemenea circumstanțe, socialiștii revoluționari au fost obligați să pledeze pentru Adunarea Constituantă pe baza dreptului universal la alegeri, dar în cadrul partidului „trudovicilor". Avînd o prezență minimă în Dumă, organizațiile socialiștilor revoluționari din Basarabia, ca și cele din întreaga Rusie, erau părtașele terorii individuale. Aceste acțiuni făceau din membrii grupurilor paramilitare martiri ai poporului.

Apogeul activității eserilor din Basarabia este atins în anii 1905-1906. Această activitate, în multe cazuri, era nu numai pur propagandistică, de răspîndire a manifestelor și foilor volante (care, prin caracterul lor instigator, nu se deosebeau ca frazeologie de cele ale social-democraților), dar consta și în organizarea de atentate teroriste asupra persoanelor cu funcții de răspundere, care erau condamnate printr-o decizie specială de organul central de partid. Așa spre exemplu, activa organizația paramilitară din Chișinău, condusă de M.A. Slepian și B.D. Kaț, care au organizat exterminarea fizică a lui Osovski, unul dintre șefii poliției secrete din capitala guberniei. În unele cazuri, prin intermediul organizațiilor regionale, se adopta decizia de organizare a actelor teroriste și chiar se trimiteau instructori pentru a le pregăti și a le realiza. Conform datelor poliției din orașul Bender, în ajutorul grupului socialist revoluționar din oraș a fost trimis, din partea comitetului de partid din Odesa, un anume „Nikolai", care trebuia să-l conducă. Acesta se ocupa și cu lucrul propagandistic în diferite cartiere ale orașului, ținea discursuri despre problemele legate de tactica social-democraților și a socialiștilor revoluționari, despre tactica maximaliștilor și a anarhiștilor, expunea atitudinea socialiștilor revoluționari față de aceste grupări, vorbea despre expropriere. În orașul Bender, pe 12 martie 1907, au fost efectuate arestări și percheziții, în urma cărora au fost găsite numai la „Nikolai" 70 de broșuri cu caracter revoluționar și un manuscris ce proba activitatea revoluționară a acestuia.[87]

Organizația dată planifica pregătirea unui atentat împotriva lui Ivan Savirko, secretarul organizației locale a Uniunii Poporului Rus, care, în opinia

---

[85] *Idem*, p. 35.

[86] *Idem*, p. 116.

[87] Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 297, inv. 1, dos. 88, f. 6.

socialiştilor revoluţionari, a adus mari prejudicii mişcării de eliberare. Şi pe 13 aprilie 1907 I. Savirko a fost asasinat.[88]

În afară de propaganda activităţii agitatorice în cercurile de revoluţionari propriu-zise, se încerca extinderea printre soldaţii garnizoanei din oraş, în scopul organizării unui raid la depozitele de armament şi al pregătirii unui plan de „expropriere" a banilor din haznaua orăşenească, pentru necesităţile partidului.[89]

O altă modalitate de atragere a ţăranilor şi muncitorilor de partea mişcării socialist-revoluţionare şi de luptă împotriva ţarismului era, în opinia eserilor, şi activitatea de creare a organizaţiilor afiliate partidului. Organizaţia ţărănească de pe lîngă fracţiunea socialiştilor revoluţionari avea drept scop „unirea masei întregi de ţărani şi a oamenilor muncitori de la sat într-o organizaţie bine clădită şi puternică în scopurile luptei conştiincioase a întregului popor truditor pentru pămînt şi libertate".[90] Membru al organizaţiei se considera fiecare dintre persoanele care acceptau programul şi tactica socialiştilor revoluţionari şi recunoşteau statutul organizaţiei. Din punct de vedere organizaţional, fiecare grup al Organizaţiei ţărăneşti era constituit doar din membri aleşi. Erau şi cazuri cînd membrii partidului nu puteau deveni şi membri ai Organizaţiei ţărăneşti, atîta timp cît nu întruneau majoritatea voturilor în cadrul unui grup existent.[91] Organizaţia ţărănească era constituită din „frăţii săteşti" ale ţăranilor şi ale lucrătorilor de la sate, care împărtăşeau programul partidului socialiştilor revoluţionari. Mai multe „frăţii săteşti", învecinate geografic, alegeau dintre reprezentanţii lor un al doilea grup, numit „frăţie raională".[92] Aceste grupuri aveau scopul să facă agitaţie printre ţărani. Aşa spre exemplu, la efectuarea percheziţiei în casa cetăţeanului Gh.V. Stîrcea, născut la Glinjeni, judeţul Bălţi, fost colaborator al ziarelor *Basarabia* şi *Bessarabskaia jizni,* membru al unei organizaţii ţărăneşti, au fost găsite cărţi interzise, ce urmau a fi răspîndite printre ţărani: 31 de exemplare ale *Chemării de la Vîborg,* în limba română, 24 de exemplare în română a chemării *Noi vrem pămînt.* Au mai fost găsite şi alte manuscrise, corespondenţa personală.[93] Au fost descoperite şi materiale care erau editate de socialiştii revoluţionari: „Ce este liga ţăranilor", „Statutul

---

[88] Cf. *Бессарабское слово,* nr. 13, Chişinău, 1991, p. 5; Arhiva Naţională a Republicii Moldova, fond 297, inv. 1, dos. 88, f. 15, 25, 90 verso.

[89] *Ibidem.*

[90] Arhiva Naţională a Republicii Moldova, fond 297, inv. 1, dos. 32, f. 85.

[91] *Ibidem.*

[92] *Ibidem.*

[93] *Idem,* fond 297, inv. 1, dos. 91, f. 3, 4, 4 v.; dos. 93, f. 1.

cercului țărănesc", „Țărani moldoveni", o dare de seamă a biroului central al cercului țărănesc.[94] Tot Gh.V. Stîrcea a trimis foi volante și trei exemplare ale *Chemării de la Vîborg* locuitorului satului Volcineț, Efim Vlad. Ulterior, au mai fost găsite și scrisorile lui Grabovski, căruia Gh.V. Stîrcea îi expedia ziarul *Basarabia*.[95]

Criza internă care lovise partidul se răsfrîngea și asupra activității cotidiene a formațiunii. După 1907, cînd la Chișinău a fost descoperit depozitul cu literatură revoluționară (sfîrșitul lui 1906 - mai 1907), apartamentul clandestin și tehnica de copiere ce aparțineau unor eseri, unii membri pleacă la organizațiile locale ale Bundului, alții - la social-democrați, la anarhiștii comuniști, iar alții, care participaseră la activitatea grupărilor paramilitare și la expropriere, au devenit conducătorii unor grupări criminale, cum era banda de la Malina Mică ș.a.".[96] Au mai rămas doar unu-două cercuri cu vederi socialist-revoluționare, care mai păstrau legăturile între ele. Din cauza contactelor mai mult ocazionale cu centrul, comitetul central al partidului a început să neglijeze aceste cercuri rămase în diverse localități din provincie. La manifestațiile de amploare ale organizației centrale cercurile respective nu participau. După 1908, activitatea generală a eserilor este subminată de demascarea, în rîndurile conducerii partidului, a informatorului Azef. Ulterior, atestăm doar acțiuni sporadice, culminînd cu dispariția treptată de pe scena politică a formațiunii.

Din rîndul grupărilor de proveniență narodnicistă îi putem menționa și pe „socialiștii populiști". Ei proveneau din narodniciștii liberali și considerau că programul de activitate al socialiștilor revoluționari este „pătruns de spirit marxist". Și mai radicali decît socialiștii revoluționari erau membrii grupării Uniunea Socialiștilor Revoluționari, așa-numiții „maximaliștii". Spre deosebire de eseri, aceștia considerau necesară efectuarea de urgență a „exproprierii", iar din arsenalul tactic al socialiștilor revoluționari au preluat numai acțiunile directe, adică teroarea și exproprierea.

Printre partidele de extremă se numără și Bundul, Poalei Zion, Partidul Anarhist Comunist etc. Grupul social-democraților din Chișinău a fost constituit în decembrie 1902. Comitetul social-democraților din provincie avea în componența sa două aripi: una radicală, „iskriștii" (V. Dubovski, A. Kogan-Berștein, T. Broască), și alta mai moderată, „bundiștii" (E. Raihelson, M. Vaisman, T. Kligherman etc.). Social-democrații propagau teoria luptei de clasă,

---

[94] *Idem*, fond 297, inv. 1, dos. 93, f. 3-10.
[95] *Idem*, fond 297, inv. 1, dos. 91, f. 2, 3, 5.
[96] *Ibidem*.

constituirea societății socialiste prin revoluția proletară și instaurarea dictaturii proletariatului. Organizația din Chișinău număra circa 200 de membri.[97] Chiar și după schisma din 1903 (Congresul al II-lea al PMSDR), cînd Bundul i-a abandonat pe social-democrații ruși, adică gruparea „iskristă", la Chișinău această separare nu s-a produs și ambele organizații continuau activitatea în comun. Această ambiguitate din cadrul social-democraților de la Chișinău, vehement criticată de istoriografia sovietică, a continuat pînă în decembrie 1917, cînd, sub presiunea unor organizații externe, grupările s-au despărțit.

În aceeași manieră, dar cu anumite rezerve, ne putem referi și la o altă grupare politică, Organizația chișinăuiană a elevilor, creată în anul 1904 printre tinerii seminariști din Chișinău. Scopul părea clar definit: dezvoltarea la elevi a spiritului revoluționar.[98] Această organizație dispunea și de un program de activitate elaborat pe baza principiilor socialiste, de o bibliotecă „cu caracter socialist".[99] După o caracterizare generală a situației social-politice în spiritul teoriei marxiste a luptei de clasă, Organizația chișinăuiană a elevilor își punea drept scop „studierea cît mai completă a structurii societății contemporane, a proceselor ce se petrec în ea și a cauzelor antagonismului furios de clasă, pentru a se pregăti să participe activ la lupta clasei muncitoare pentru eliberarea deplină de sub jugul politic și economic".[100] Ea nu se supunea unei alte organizații ierarhic superioare, era liberă în acțiunile sale. Organizația declara, potrivit statutului „că nu aderă în prezent la niciun partid existent", iar cît privește viitorul, „prefera să nu se pronunțe".[101]

Anarhiștii comuniști susțineau necesitatea organizării unei greve generale, care ar paraliza conducerea centrală, pledau pentru instaurarea socialismului, lichidarea statului, a închisorilor etc. Majoritatea membrilor acestei organizații erau tineri între 16-17 și 20 de ani, în fond, muncitori. Aceste grupări nu au căpătat o largă răspîndire, pentru că, din punct de vedere organizațional, dar și numeric, nu erau în stare să-și asigure o activitate stabilă. De altfel, lipsea și un lider recunoscut de toate grupările, care ar fi putut să mențină împreună formațiunile răzlețe.

---

[97] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 574.

[98] *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, anul II, nr. 1(5), 1991, p. 4.

[99] *Ibidem*.

[100] *Idem*, p. 4-5.

[101] *Idem*, p. 5.

3.5. Curentul conservator

Spre deosebire de curentele analizate anterior, cel liberal și cel socialist, conservatismul nu are o doctrină, un catehism propriu, prin care să poată fi ușor distins. Dictonul cel mai expresiv ce definește conservatorismul aparține lui Falkland, care spune că, atunci cînd nu este necesar să schimbi nimic, este necesar să nu schimbi nimic.[102] În *Dicționarul politic*, primul sens al acestui cuvînt este: apărător al unei societăți ce aparține trecutului, care manifestă simpatie și aderență față de instituțiile vechi".[103] Or, conservatismul este filosofia politică ce apără bazele tradiționale ale vieții sociale, ale valorilor neschimbătoare, promovînd neîncrederea în masele largi. S-a constituit drept curent filosofic în secolul al XVIII-lea și este legat de numele lui Edmund Burke, Joseph de Maistre și de alți apologeți ai monarhiei.[104]

La începutul secolului al XX-lea, cînd în Rusia începeau nemulțumirile și manifestațiile de masă cu caracter revoluționar, în scopul contracarării acestor mișcări a fost inițiată, prin agitație politică și organizațională, edificarea partidelor de orientare promonarhistă, conservatoare. După cum constată mulți cercetători, mișcarea conservatoare în întreaga Rusie, în marile centre și la nivel local, a fost inspirată de cercurile guvernamentale în scop de autoapărare în urma tulburătoarelor evenimente de la 1905-1907. Ofensiva guvernului a început chiar a doua zi după Manifestul din 17 octombrie. Cu toată susținerea guvernului, formațiunile conservatoare nu erau total dependente de acesta. Din ele făceau parte reprezentanți ai diferitelor clase sociale, dar în condițiile extremale, cînd au început evenimentele revoluționare, aceste formațiuni au început să-și regrupeze și să-și reorganizeze forțele. De fapt, baza socială o constituiau moșierimea mare și cea mijlocie, cît și marii proprietari de pămînt. Acest segment al structurii sociale al Rusiei era sprijinul vechiului regim. Această pătură socială a fost zguduită puternic în urma reformei agrare din 1861, iar adîncirea sau amplificarea reformelor, distrugerea agriculturii tradiționale, a dus inevitabil și la dispariția treptată a marilor proprietăți funciare.

Scopurile sociale ale mișcării conservatoare în timpul evenimentelor de la 1905-1907 rămîneau o taină pentru întreaga societate și numai ulterior, după ce revoluția a scăzut în intensitate, a fost descoperit rolul reacționar al Sfatului

[102] Cf. Alina Mungiu-Pippidi, *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, 1998, p. 73.

[103] Sergiu Tămaș, *Dicționar Politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1996, p. 61.

[104] Cf. *Политология. Энциклопедический словарь*, Москва, 1993, p. 139.

nobilimii unite, care sprijinea deschis interesele marilor proprietari și ale nobilimii.

În procesul autoafirmării curentului conservator, putem urmări rolul jucat de partidele ori de grupările politice care constituiau acest curent, dar și schimbul de roluri la care recurgeau aceste formațiuni: dacă la începutul evenimentelor revoluționare din 1905 rolul decisiv revenea organizațiilor ce reprezentau „toate păturile", de pildă, Uniunea Poporului Rus și organizațiile „democrate" de același gen, apoi mai tîrziu, odată cu scăderea intensității evenimentelor revoluționare, locul de frunte l-a ocupat Sfatul nobilimii unite, alcătuit doar din reprezentanții unei clase sociale.

În numai doi ani, curentul conservator a parcurs calea de la Uniunea Poporului Rus „democratic" la Sfatul nobilimii, adică de la o mișcare socială, alcătuită din reprezentanți ai mai multor pături sociale, la dictatura politică a unei grupări privilegiate de nobili. Interesele elementelor burgheze le apărau unele organizații semireacționare, de genul Uniunea de la 17 octombrie, Partidul Industrial-Comercial, dar, uneori, și alte partide opoziționiste.

Prima dintre organizațiile de dreapta a fost Adunarea rusă (*Russkoe sobranie*), care se limita la conferințe asupra istoriei Rusiei și alte activități similare. În vara anului 1905, Adunarea rusă trimite cea de-a doua delegație la țar, iar în noiembrie 1905, după evenimentele din octombrie, își publică programul electoral. Programul era parte componentă a statutului Uniunii Poporului Rus și își fixa următoarele scopuri:

- unirea eforturilor oamenilor ruși proveniți din toate clasele sociale pentru binele patriei, pentru o Rusie unică și indivizibilă;
- păstrarea autocrației, a ortodoxiei;
- manifestarea autocrației prin unitatea dintre împărat și popor;
- promovarea credinței ortodoxe ca religie dominantă în Imperiul Rus, odată ce poporul rus este unul ortodox;
- acordarea locului primordial în viața de stat și în construcția statală poporului rus.
- Ultima prevedere era completată cu două explicații destul de grăitoare, în opinia noastră: asigurarea prioritară a drepturilor poporului rus și prioritatea limbii ruse pentru toate popoarele ce locuiesc în imperiu.[105]

[105] Cf. *Политические партии в России: страницы истории*, Москва, 1990, p. 114-115.

Acest program a devenit, ulterior, stindardul unor organizații monarhiste, conservatoare, inclusiv al Ligii Patriotice Basarabene.

Referitor la chestiunea evreiască, se menționa că „ea trebuie soluționată în conformitate cu legile și prin măsuri deosebite față de problemele altor etnii". Exponenții celor mai reacționare tendințe din mișcările politice din Rusia de la începutul secolului al XX-lea au fost membrii organizației Uniunea Poporului Rus și ai filialelor ei din Basarabia. Liga Patriotică Basarabeană, Uniunea Poporului Rus cereau ca Rusia să fie un stat unitar și indivizibil, să se mențină monarhia și să se cimenteze coeziunea dintre monarh și popor, să li se acorde privilegii rușilor în activitatea statului etc.

În februarie 1905, Asociația naționaliștilor din Kiev, Nikolaev, Odesa, Herson, Chișinău, Bender, Akkerman a răspîndit o foaie volantă în care îi învinuia pe așa-numiții „inorodțî" (descendenți din alte neamuri decît rușii) de declanșarea revoluției.[106] Tot în luna februarie, P.A. Krusevan, P.N. Krupenski și prințul Gagarin fondează la Chișinău organizația Patrioții Ruși din Chișinău, numită, ulterior, Liga Patriotică Basarabeană. Printre activiștii de frunte ai acestei organizații extremiste („sutele negre") din Basarabia erau V.M. Purișkevici, P.N. Krupenski, D. Gulkin ș.a.

Antisemitismul era piatra de temelie a partidelor cu caracter conservator de atunci. V.M. Purișkevici, unul dintre animatorii și fondatorii Ligii Patriotice Basarabene, cu un pronunțat caracter antisemit, era simpatizat în acțiunile sale de A.C. Cuza, deși acesta cunoștea prea bine cu cîtă „energie sălbatică" urmărea Purișkevici „rusificarea Basarabiei".[107] Îi era de ajuns să știe însă că Purișkevici e antisemit. Sînt grăitoare, în acest sens, foile volante ale Uniunii Poporului Rus răspîndite în timpul evenimentelor din 1905-1907. Sub denumirea (o dăm în original, păstrînd ortografia de atunci - n.n., C.M.) de „Sî țînim cu împăratu! cu zaconu, cu rîndueala!," foaia volantă conținea insinuări grave la adresa evreilor. „Aeștea (adică, acești - n.n., C.M.) vrăjmași (era vorba de revoluționari - n.n., C.M.) doresc ca sî dei jîdanilor toate dreptețile, tot ci or vre. Atunci jîdanii or sî cumperi pămînt și or sî apuși toate loculi di slujbî, adicîtea di Ispravnic, Gubernator, și tocmi și di Ministru. Sînțeleji cî cu așa feli di Nacialnici aveți sî fiți supuși jîdanilor voi și toatî creștinătatea în Rossia... Ii VOR SÎ ÎMPERȚASCÎ ROSSIA în cîteva împărății... Ii fac încîlșealî și împedicări întri lucrători, cari lucreazî la fâbrici și zăvoduri... SÎ ȚÎNIȚI CU ÎMPĂ-

[106] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века,* т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, р. 372.

[107] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici,* f/l, 1991, p. 230.

RATUL! CU ZACONUL! CU RÎNDUIALA!!!", încheia patetic ticluitorul acestei foi, care era răspîndită într-un număr de pînă la un milion de exemplare în localitățile din Basarabia.[108]

Conform statutului Ligii Patriotice Basarabene, aceasta își fixa drept scop „să servească interesele guvernului, să fie de ajutor administrației în lupta pentru păstrarea formei de guvernămînt existente în Rusia". Această organizație era finanțată de guvern. Numai Duma orășenească din Chișinău (ianuarie 1907) a alocat pentru Uniunea Poporului Rus cinci mii de ruble.[109] Activiștii ei – P.A. Krușevan (din partea Chișinăului), V.M. Purișkevici, P.D. Sveatopolk-Mirski, P.N. Krupenski, P.V. Sinadino (din partea guberniei) – au devenit deputați în a doua Dumă de Stat și organizau masive campanii antisemite.[110] În timpul campaniei electorale, poliția răspîndea chemări în favoarea partidelor de dreapta. La Chișinău, părtașii lui P.A. Krușevan au fost înregistrați nelegitim în masă pe listele electorilor.[111] De aceea, printre orașele care au dat majoritatea absolută ori relativă a voturilor pentru electorii de dreapta, alături de Kiev și Kazan a fost și orașul Chișinău[112]. Un loc aparte revenea și ziarelor conservatoare *Drug* (*Prietenul*), *Bessarabeț* (*Basarabeanul*), care duceau o vehementă campanie atît împotriva partidelor de stînga, cît și a mișcării de eliberare națională.

În discuțiile din Dumă, cele mai frecvente discursuri erau ale deputaților conservatori care reprezentau Uniunea Poporului Rus, dar unele veneau și din partea Ligii Patriotice Basarabene (V.M. Purișkevici, P.D. Sveatopolk-Mirski, P.N. Krupenski, P.V. Sinadino). Aceștia încercau să opună rezistență discuțiilor asupra problemei agrare. Cu toate acestea, odată puse în dezbatere proiectele socialiștilor și ale partidelor de opoziție, deputații conservatori vorbeau despre inviolabilitatea proprietății private agrare, demonstrau că soluționarea problemei agrare rezidă în intensificarea agriculturii, reglementarea condițiilor de arendă, strămutarea țăranilor, lichidarea pămîntului obștei. Aceste „propuneri" le-a expus în cadrul cuvîntării sale și V.M. Purișkevici.[113] Ulterior, mai bine zis, după vara anului 1907, cînd este înregistrat apogeul activității grupărilor

[108] Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 297, inv. 1, dos. 32, f. 117.

[109] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 443.

[110] Cf. Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 379; *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 460.

[111] Cf. *Общественное движение в России в начале XX века*, т. II, ч. 2-я, Санкт-Петербург, 1909, p. 459.

[112] *Idem*, p. 461.

[113] *Idem*, p. 464.

extremiste, conservatoare, se începe procesul de diferențiere în cadrul întregii mișcări. Purișkevici încearcă să devină mai moderat, să se delimiteze de ceilalți monarhiști care rămîneau în continuare pe poziții extremiste. Mult mai tîrziu, el va fonda Partidul Basarabean al Centrului. Programul acestei formațiuni, adoptat pe 17 decembrie 1917, prevedea respingerea autonomiei și autodeterminării minorităților, declararea limbii „velikorușilor" drept limbă de stat, transformarea Dumei în organ consultativ, susținerea guvernului, cumpărarea pămîntului prin Banca țărănească de către țărani etc. După cum vedem, evoluția nu a fost tocmai spectaculoasă, promovîndu-se în continuare ideile conservatoare, reacționare care stăruiau asupra menținerii regimului autocratic.

La începutul secolului al XX-lea, procesul de constituire a grupărilor și partidelor politice a atins faza definirii platformelor politice și social-economice. Un număr mare de persoane se încadrau în particular în activitatea politică basarabeană și în politica rusească în general. Din păcate, după 1907, în Rusia s-a instaurat un regim reacționar, care nu a mai permis activitatea partidelor politice.

„Mai întîi calmarea situației politice, iar mai apoi - reformele", acesta era laitmotivul guvernului Stolîpin după evenimentele care s-au precipitat în perioada anilor 1905-1907. Prin Manifestul din 3 iunie 1907 a fost pusă baza așa-numitului „sistem de la 3 iunie", care a funcționat în imperiul țarist pînă în august 1915.

IV. EVOLUȚIA SISTEMULUI ELECTORAL (începutul secolului al XIX-lea – 1989)

4.1. Monarhia parlamentară în Basarabia în perioada țaristă

Spațiul dintre Nistru și Prut, atît în secolul al XIX-lea, cît și în secolul al XX-lea, a trecut printr-o serie de schimbări geopolitice și social-politice care, în mare parte, nu au depins de clasa politică locală, exceptînd cazurile cînd anumite hotărîri se luau la Chișinău și nu în capitalele marilor puteri ale timpului. Regimul politic din acest spațiu, la fiecare „schimbare", era „acomodat" la „noile condiții" ce erau impuse Basarabiei, iar sistemul electoral, ca parte componentă a regimului politic, era și el impus de „noii stăpînitori", în funcție de viziunea acestora și prin metodele lor specifice. Așa spre exemplu, instaurarea regimului totalitar comunist a precedat exterminarea în masă a elementului conștient local, deportarea în masă a reprezentanților partidelor numite „burgheze" și „mic-burgheze" (1940-1941). Neutralizarea celei mai elevate părți a populației, care participase la viața politică de pînă la 1940, s-a realizat prin aducerea așa-numiților „specialiști", formați și înregimentați în sistemul totalitar sovietic, dar și prin introducerea legislației sovietice, străină, de altfel, populației basarabene. Aceasta nu luase parte la ridicarea „zidului" totalitar și nici nu votase pentru constituția sovietică, pentru legislația electorală sovietică, dar a fost impusă să o respecte. Iar așa-zisele infracțiuni inventate de staliniștii ce au invadat Basarabia se refereau la perioada de pînă la 28 iunie, ziua ocupației sovietice, adică la etapa cînd basarabenii nu erau cetățeni sovietici. Unica lor vină era că au făcut parte dintr-un partid sau altul sau că au predicat în bisericile edificate de comunitățile sătești.

La studierea vastului cadru de probleme ce țin de sistemele electorale care s-au perindat în acest spațiu pe parcursul anilor, trebuie ținut cont de următoarele lucruri:

- după ocuparea Basarabiei de imperiul țarist, în urma războiului de la 1806-1812, după zece ani de așa-numită „autonomie" (1818-1828), provincia este transformată într-o simplă gubernie rusească cu toate consecințele care decurgeau de aici pentru populația acestui spațiu;
- în urma războiului Crimeii (1853-1856), trei județe din sudul Basarabiei, prin decizia Congresului de la Paris, sînt restituite Țării Moldovei, generații întregi din actualele raioane Cahul și Vulcănești, participînd *de facto* la Unirea Principatelor din 1859 și fiind parte componentă a sistemului politic de atunci;
- în 1917, Basarabia încearcă să construiască un sistem politic propriu și chiar încearcă să elaboreze o constituție care, în cele din urmă, nu a mai fost adoptată, dar a elaborat, în schimb, principii pentru alegerea organului local, Sfatul Țării, constituit în mod legal;
- după decizia de unire cu România (condiționată - pe 27 martie/ 9 aprilie 1918 și necondiționată - pe 30 noiembrie 1918), Basarabia a făcut parte din sistemul politic românesc, cu toate consecințele de rigoare;
- în 1940, în urma notelor ultimative sovietice și a înțelegerilor anterioare ale sovieticilor și germanilor (Pactul Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939), Basarabia a fost anexată la URSS.

În aceste condiții, pentru a evalua particularitățile sistemelor electorale aplicate în spațiul dintre Prut și Nistru, trebuie să estimăm fiecare dintre aceste perioade.

Sistemul cenzitar și curial. În Grecia antică, Solon, numit arhonte în anul 594 î.H., înfăptuiește o serie de reforme, printre care și o reformă politică, cunoscută mai mult sub denumirea de „Constituția lui Solon" sau „Constituția cenzitară". Prin această reformă se modifică regimul politic atenian. Are loc restructurarea celor patru clase cenzitare și se introduc noile procedee de desemnare a magistraților. Toate aceste măsuri au distrus pentru totdeauna autoritatea familiei asupra individului, iar în locul privilegiului dobîndit prin naștere s-a instituit în Attica privilegiul averii și al funcției sociale. Pe baza censului funciar, populația era împărțită în patru clase, ultima fiind alcătuită din cei săraci (thetii). Din adunarea poporului făceau parte toți cetățenii care au atins majoratul, inclusiv thetii. Întregul popor era considerat izvor suprem al puterii, deținător al puterii legislative.

În Roma antică, censul (*census*) era operația prin care se realiza recensămîntul populației și înregistrarea averii, pe baza cărora, mai apoi, se făcea recrutarea, se fixau impozitele și se exercitau drepturile politice. Prima încercare

de stabilire a unui cens este atribuită lui Servius Tullius (578-534 î.H.). Modificată în mai multe rînduri în secolele următoare, operațiunea censuală se va menține pînă în vremea lui Traian (98-117 d.H.), cînd pare a se fi încheiat întocmirea unui cadastru general al Imperiului Roman. În timpul lui Diocleţian (284-305), prin reforma fiscală, au devenit obligatorii generalizarea impozitului financiar numit *iugatio* și recensămîntul general, efectuat într-un interval de cinci ani, sub conducerea unui *magister census.*

În epoca modernă, în Europa Occidentală censul se referă la o multitudine de informații statistice, care nu privesc direct alegerile sau impozitele. Censul electoral este condiția financiară obligatorie pentru exercitarea dreptului de vot (dreptul de a participa la viața politică). Prin censul electoral, cetățenii săraci (care nu plăteau impozite) sunt excluși de la exercitarea drepturilor politice. Abia după revoluțiile din 1848, votul cenzitar va fi înlocuit cu votul universal, acesta devenind o practică durabilă după 1875. În Țările Române, votul cenzitar va fi introdus prin Convenția pentru organizarea definitivă a Principatelor Române Moldova și Țara Românească, semnată de cele șapte mari puteri la Paris pe 7/19 august 1858.

Convenția are și o anexă, intitulată „Situațiile electorale", ce conține stipulații electorale bazate pe un sistem cenzitar restrictiv. Mai întîi erau stabilite categoriile de alegători direcți și indirecți, apoi censul de avere.

Astfel, era considerat:

- *alegător direct* cel care avea un venit funciar de cel puțin 1000 de galbeni, iar la orașe – un capital financiar, comercial sau industrial de cel puțin 6000 de galbeni;
- *alegător indirect* (1/50) cel care avea un venit funciar de cel puțin 100 de galbeni.

În Țara Românească erau 11750 de alegători, dintre care 763 – mari boieri, 8211 – proprietari rurali (tot boieri) și 2886 – orășeni; în Moldova erau 2954 de alegători, dintre care 507 – mari boieri, 216 – boieri mici, 1153 – proprietari rurali liber profesioniști și 137 – delegați țărani.

Ca urmare a loviturii de stat din 2/14 mai 1864 și a adoptării Statutului Dezvoltător al Convențiunii de la Paris, pe 3 iulie 1864 este adoptată *o nouă lege electorală*, prin care alegerea deputaților este făcută de corpul electoral ce se împarte în alegători direcți și alegători primari. Alegătorii direcți sînt cei ce plătesc o dare către stat (cens) de 48 de lei în comunele rurale și cei ce plătesc o dare de 80 sau 110 lei, precum și patentarii (cei care dețineau un patent de activitate într-un domeniu sau altul) de la orașe. Scăderea censului a de-

terminat creșterea numărului alegătorilor. De exemplu, la plebiscitul organizat între 10/22 și 14/26 mai 1864, numărul cetățenilor cu drept de vot a fost de 754 148, au participat 683 929 de alegători, dintre care 682 621 au spus „da" actelor normative propuse de domnitor și 1307 au spus „nu". Înscăunarea lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen pe 10/22 mai și adoptarea Constituției pe 1/13 iulie 1866 va aduce o nouă Lege electorală (30 iulie 1866), care prevedea ca, pentru alegerea Adunării Deputaților, corpul electoral să fie împărțit în patru colegii:

- din **colegiul I** făceau parte cei ce aveau un venit funciar de cel puțin 300 de galbeni;
- din **colegiul II** - cei care aveau un venit între 100 și 300 de galbeni;
- din **colegiul III** - comercianții și industriașii care plăteau o dare (cens) de 80 de lei;
- din **colegiul IV** făceau parte cei care plăteau o dare cît de mică și alegeau indirect (50 de alegători desemnează un delegat).

Pentru alegerea Senatului, corpul electoral se împărțea în două colegii:

- **colegiul I** - proprietarii de fonduri rurale ce aveau un venit funciar de cel puțin 300 de galbeni;
- **colegiul II** - proprietarii din orașe ce aveau un venit funciar peste 300 de galbeni.

În conformitate cu această lege electorală, din cinci milioane de locuitori, cîți avea România la acea dată, din colegiul I făceau parte 3388 de persoane, din colegiul II - 4814 persoane, din colegiul III - 15382 de persoane. Împreună, cele trei colegii alegeau 118 deputați pentru Camera Deputaților. Din colegiul IV făceau parte 370 700 de alegători indirecți, care alegeau doar un sfert din numărul deputaților, adică 30.

După modificarea Constituției în 1884, prin care se unificau colegiile I și II (în consecință, rămîneau doar trei colegii din patru), s-a redus și censul. Numărul alegătorilor, din cei 6,5 milioane de locuitori, era următorul: pentru Camera Deputaților votau 93250 de alegători, reprezentînd 1,3% din totalul locuitorilor, iar pentru Senat - 27260 de alegători, reprezentînd 0,3 % din totalul de locuitori. Cele cîteva cifre de mai sus arată că activitatea politică era apanajul unor elite restrînse numeric. Prin această lege, vîrsta medie a alegătorilor se fixa la 21 de ani.

După abdicarea forțată a lui Alexandru Ioan Cuza, pe 11/13 februarie 1866, instaurarea și organizarea noului regim politic a avut loc în condițiile unei aspre confruntări dintre conservatori și liberalii radicali, denotînd profundele deose-

biri de vederi și interese privitoare la ritmul și direcțiile dezvoltării României moderne. Cu excepția aducerii la putere a unui principe străin, în toate celelalte probleme legate de organizarea regimului politic au fost divergențe. Conservatorii, deși divizați în grupări politice, au acționat în mod unitar, reușind să-și asigure majoritatea în Adunarea Constituantă, ceea ce le-a permis să-și impună punctul de vedere în privința organizării noului regim. Și conjunctura internațională a exercitat o influență considerabilă asupra raportului de forțe dintre grupările liberale și cele conservatoare. Sub pretextul „echilibrului european", marile puteri conservatoare manifestau ostilitate față de forțele politice care urmăreau victoria democrației. Creșterea influenței conservatorilor a avut consecințe serioase și asupra începuturilor organizării regimului instituit în 1866. Proiectul de constituție, elaborat de Consiliul de Stat și aprobat de guvernul provizoriu condus de Ion Ghica, a fost supus spre dezbatere Adunării Constituante în ședința din 1/13 mai 1866. Pe 3/15 mai 1866 a fost dezbătut și proiectul de lege electorală. Proiectul de constituție, avînd ca raportor pe conservatorul Aristide Pascal, a suferit o serie de modificări determinate de contradicțiile dintre liberali și conservatori. Opoziția dintre aceștia s-a conturat și mai bine în dezbaterea următoarelor probleme:

a) *libertățile publice.* Liberalii susțineau înscrierea în constituție a unui articol general, avînd caracterul unei declarații de principii, prin care libertățile publice ar fi fost declarate „drepturi naturale și imprescriptibile ale omului". Acestei teorii, conservatorii i-au opus teoria despre necesitatea reglementării libertăților publice în scopul evitării exceselor care le puteau face periculoase. Victoria conservatorilor în problema libertăților publice își va pune amprenta asupra întregului document. Cu toate acestea, constituția va fi, în ansamblu, *liberală;*
b) introducerea *Senatului* în forma preconizată de conservatori, ca un corp exclusiv moșieresc, din care să facă parte elita socială, va fi, așa cum apreciau deputații liberali în 1866, o frînă serioasă în calea unor reforme vitale pentru dezvoltarea capitalistă a țării;
c) referitor la sistemul electoral, bazat pe votul cenzitar (care a întrunit consensul liberalilor și conservatorilor), s-au evidențiat divergențe privind numărul de colegii electorale pentru Adunarea Deputaților.

Împărțirea alegătorilor în patru colegii electorale, primele două avînd o componență exclusiv moșierească, era apreciată de conservatorul Aristide Pascal drept singurul mijloc prin care se putea împiedica „paralizarea sau anihilarea voturilor claselor inteligente și cultivate" de „voturile unei mulțimi igno-

rante". Deosebiri dintre radicali și conservatori au existat și în ceea ce privește atribuțiile domnitorului. Radicalii au preconizat o monarhie constituțională, cu puteri limitate, care să îngăduie grupării lor politice să joace un rol preponderent în conducerea statului. Conservatorii doreau să acorde domnitorului atribuții mai largi, deoarece considerau că, în acest fel, vor putea pune piedici în calea tendințelor „novatoare" ale adversarilor lor politici. Conservatorii vor reuși să includă în constituție dreptul de veto absolut față de vetoul suspensiv propus de liberali. Constituția din 1866 introducea în România regimul politic al monarhiei constituționale, cu o distribuire relativ echilibrată a puterilor statului: executivă, legislativă și judecătorească. Baza puterii politice o constituia voința națională. Statul se liberaliza și se democratiza prin lichidarea autoritarismului și organizarea societății civile. Puterea legiuitoare era ridicată la rangul de for politic determinant. Constituirea ei era însă reglementată de o lege electorală care, deși prevedea, în mod principial, pentru bărbați un drept de vot universal, preconiza exercitarea acesteia în limitele censului.

Pe plan extern, Constituția din 1866 a fost concepută ca o manifestare de independență. Astfel, ea prevedea ereditatea domniei, dreptul domnului de a bate monedă și de a emite decorații, drepturi care depășeau cu mult autonomia recunoscută prin tratate internaționale. Constituția nu amintea nimic de suveranitatea turcească și nici de garanția colectivă europeană, ceea ce echivala cu o manifestare limpede de independență. Se consfințea denumirea statului de România. Toate grupările politice considerau România independentă *de facto*. Constituția, sancționată prin decretul semnat de Carol I și contrasemnată de președintele Consiliului de Miniștri, Lascăr Catargiu, și de șase miniștri, purta data de 30 iunie 1866. Constituția a intrat în vigoare la data sancționării, adică pe 30 iunie 1866, și avea să fie publicată pe 1/13 iulie 1866 în *Monitorul-Jurnal Oficial al României*. În redactarea inițială, ea cuprindea 133 de articole, grupate în 8 titluri. Pe baza acestei constituții, timp de 57 de ani, s-a putut desfășura în România o viață parlamentară comparabilă cu cea din țările avansate ale Europei, s-a format spiritul civic, permițînd răspîndirea ideilor democratice, iar constituționalismul a devenit o formă de gîndire și manifestare pentru diverse pături sociale. Prin caracterul ei liberal-burghez, a reprezentat o formă de atragere a românilor aflați sub dominație străină, deoarece aceștia vedeau în ea garanția juridică și politică a emancipării și reîntregirii lor naționale. Modificările din anii 1879, 1884 nu i-au schimbat esențial înfățișarea, cu excepția celei din 1917, care a schimbat substanțial baza corpului electoral.

În conformitate cu votul cenzitar, la care se adaugă și pretextul „neștiinței de carte", majoritatea cetățenilor nu aveau drepturi politice. Abia prin decretul-lege din 3/16 noiembrie 1918, se adoptă votul obștesc (universal), obligator, egal, direct și secret, pe baza reprezentării proporționale. Aceasta va duce la transformarea regimului politic liberal (cu tendințe de democratizare) din România anilor 1866-1918 într-un regim politic democratic (1918-1938), încă fragil și puțin flexibil, dar acceptabil pentru acele vremuri.

Este cunoscut faptul că teritoriul dintre Prut și Nistru - parte componentă a Principatului Moldovei - la începutul secolului al XIX-lea este ocupat de imperiul țarist și poartă, din 1813, denumirea de Basarabia. Faptul acesta a determinat includerea provinciei în sistemul politic al marelui imperiu. Pe parcursul secolului al XIX-lea, Basarabia s-a bucurat de o anumită autonomie (1818-1828), dar, ulterior, a fost transformată într-o gubernie obișnuită rusească. La fel, se știe că Rusia țaristă nu dispunea de un sistem electoral la începutul secolului al XIX-lea, cu toate că a fost o tentativă de a introduce, pe la 1808-1810, un sistem de alegeri, dar, în ultimă instanță, țarul a refuzat să accepte ideea de elecțiune populară. În cele din urmă, la această idee se va reveni peste o sută de ani, abia între 1904-1906, cînd a fost adoptată o primă lege specială despre alegerile în Duma de Stat, în care a fost utilizat sistemul cenzitar și curial, extins și asupra Basarabiei.

În același timp, cele trei județe din sudul Basarabiei care, conform hotărîrilor Conferinței de la Paris (1856), au fost restituite Principatului Moldovei, au beneficiat de participarea la procesul politic încă la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd s-a înfăptuit unificarea Principatelor Românești (în 1859, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza în calitate de domnitor al Moldovei și Țării Românești).

4.2. Participarea județelor din sudul Basarabiei la procesul politic din România

În martie 1857, au venit la București membrii Comisiei Europene de Informare care, conform hotărîrii Congresului de pace de la Paris (13/25 februarie - 18/30 martie 1856), urmau să supravegheze modul în care se făceau alegerile pentru Adunările ad-hoc și reorganizarea principatelor dunărene și să informeze guvernele lor asupra dorințelor poporului român. Comisia era alcătuită din reprezentanți ai mai multor state: E.R. Bulwer-Lytton (Marea Britanie), Safvet Efendi (Turcia), K.M. Basily (Rusia), baronul Emil von Richthofen

(Prusia), cavalerul Benzi (Sardinia), baronul Talleyrand de Périgord (Franța), președintele Comisiei. Pe 18/30 mai 1857, au început ședințele de lucru ale Comisiei de Informare, la care s-a discutat situația din Moldova, unde caimacanul Nicolae Vogoride (17 februarie1857 - 18 octombrie 1858) falsificase alegerile pentru Adunarea ad-hoc. Deși reprezentanții Sardiniei, Franței, Prusiei și Rusiei au luat atitudine pentru asigurarea libertății de exprimare în problema unirii, nu s-a putut realiza nimic din cauza opoziției comisarilor Turciei, Austriei și Angliei. Alegerile falsificate au fost anulate ca urmare a acțiunii hotărîte a puterilor favorabile unirii, care au amenințat Poarta cu ruperea relațiilor diplomatice.

În conformitate cu prevederile Convenției privind organizarea definitivă a Principatelor Române Moldova și Țara Românească din 7/19 august 1858 și ale anexei intitulate „Situațiile electorale" (7/19 august 1858), cu Legea electorală adoptată pe 3 iulie 1864 și cu Legea electorală din 30 iulie 1866, populația din sudul Basarabiei a participat atît la alegerile pentru Divanul ad-hoc, cît și la alegerile ulterioare pentru Parlamentul României. Această participare a continuat pînă în 1878, cînd Congresul de la Berlin a decis ca cele trei județe din sudul Basarabiei să fie retrocedate imperiului țarist. Din această perioadă și pînă în 1905-1906, populația acestor județe, dar și a întregii Basarabii nu a participat la activități politice legate de alegeri, în afara celor pentru zemstve - organe ale administrației publice locale, sistem electoral specific rusesc –, deoarece, în conformitate cu regulamentul din 1864, instituțiile zemstvei aveau un caracter exclusiv electiv. Potrivit regulamentului în cauză, electoratul era repartizat în trei colegii sau congrese, care alegeau consilierii adunărilor județene de zemstvă. Aceste trei colegii erau:

- colegiul proprietarilor de pămînt din județ;
- colegiul orășenilor;
- colegiul comunităților sătești.

Sistemul electoral pentru alegerea zemstvelor era bazat pe două principii fundamentale - principiul colegiilor și principiul cenzitar, adică pe cenzul de avere.

4.3. Sistemul electoral din Imperiul Rus

Începutul secolului al XX-lea a însemnat pentru imperiul țarist o nouă perioadă. Anume atunci s-au manifestat și au început să se realizeze două idei democratice fundamentale. Prima idee era de a crea un organ reprezentativ al puterii, imperativ care a fost discutat extrem de amplu și în mod controversat

pe tot parcursul secolului al XIX-lea. A doua idee avea, de asemenea, o maximă importanță pentru un imperiu absolutist cum era Rusia - legalizarea activității opoziției politice în țară. Legalizarea a permis ca, într-o perioadă scurtă de timp, să fie puse bazele unui sistem pluripartitist destul de limitat, dar care a influențat de multe ori mersul vieții politice și conducerea statului.

La fel ca reformele anterioare, cele de la începutul secolului al XX-lea au fost, cu certitudine, „inițiate de sus", dar nu fără impulsul de „jos" al evenimentelor din anii 1905-1907. Cu toate acestea, schimbările purtau un caracter decorativ, temporar și nu produceau efectele scontate, ceea ce a împins Rusia spre Primul Război Mondial, iar mai apoi, spre revoluția din 1917. Comportamentul oligarhiei politice țariste depindea, în mare parte, de comportamentul societății. Așa, în timpul revoluției, sub presiunea elementelor radicale, guvernarea acceptase unele reforme, dar, odată cu diminuarea amplorii mișcărilor și acțiunilor politice, reformele efectuate anterior erau limitate ori chiar anulate. Un exemplu concludent, în acest sens, îl poate servi Legea despre alegerile în Duma de Stat.[114]

Aici este cazul să amintim că imperiul țarist a întîrziat cu o sută de ani în realizarea unor reforme politice, care trebuiau să modernizeze statul. Majoritatea statelor din Europa Occidentală, după revoluțiile din 1848-1849, au schimbat sistemul electoral, propunînd legi, uneori discriminatorii, dar, în temei, lărgind esențial segmentul populației care participa la scrutinele electorale.

Cancelaria imperială din Sankt-Petersburg, prin intermediul lui Speranski, pregătise încă în 1806 mai multe legi, inclusiv adoptarea unei constituții și trecerea la o monarhie constituțională, la un sistem electoral bazat pe principii progresiste pentru acel timp, cel cenzitar și curial (adică la colegii), care trebuiau să contribuie esențial la evoluția pozitivă a relațiilor economice, la destrămarea mai rapidă a obștii sătești, ce frîna dezvoltarea social-economică a statului rus. Dar curtea imperială, simțind în aceste schimbări prea multă „inițiativă", l-a demis pe Speranski. Mai mult, aceste inițiative au fost date uitării timp de un secol, pînă în momentul în care situația social-politică a devenit critică, chiar explozivă, la începutul secolului al XX-lea.

---

[114] Cf. А.Ф. Смирнов, *Государственная дума Российской империи 1906–1917 гг. Историко-правовой очерк*, Moscova, 1998; И. В. Лукоянов, *У истоков российского парламентаризма*, Санкт-Петербург, 2003.

4.4. Evenimentele din 1905 în Basarabia

Fără a expune pe larg evenimentele revoluției din Rusia din această perioadă, vom prezenta totuși cîteva trăsături, caracteristice pentru această revoluție în Basarabia. Revoluția era dictată de nemulțumirea generală, ce domnea în societatea rusă. Deși mișcarea revoluționară în Basarabia nu a fost provocată de cauze specific locale, provincia împărtășea soarta imperiului întreg.

Pregătirea revoluției se făcea în cercurile secrete ale partidelor de orientare socialistă: cel social-democrat și al socialiștilor-revoluționari. Primul era pătruns de ideologia marxistă, al doilea - de doctrina eticopoporanistă. Guvernul nu era în stare să țină sub control mișcarea revoluționară ce se răspîndea și creștea ca o adevărată avalanșă. Manifestația muncitorilor la Palatul de Iarnă din 9 ianuarie 1905, revoltele țărănești din vara aceluiași an, revoltele marinarilor din flota Mării Negre și Mării Baltice și, în sfîrșit, greva politică, ca punct culminant al mișcării, au stopat funcționarea normală a întregului stat.

Represiile nu aduceau rezultatele dorite de guvern. Au început pogromuri, protejate de poliție și îndreptate împotriva evreilor, a intelectualilor și a greviștilor. În Basarabia, în octombrie 1905, au avut loc pogromuri în orașele mari și mici: Chișinău, Cetatea Albă, Bairamcea, Ismail, Călărași și satul Strășeni.

Pentru a menține ordinea publică, a fost adusă la Chișinău, din Buiucani, în seara zilei de 16 octombrie, bateria a 4-a a brigăzii a 14-a de artilerie, cu două tunuri vechi, care au fost instalate pe piața de lîngă Banca Municipiului. A doua zi s-a făcut rost de arme. S-au auzit împușcături din casele de pe strada Alexandrovskaia: dintr-un imobil situată la colțul acesteia cu Mihailovskaia și dintr-o casă mare cu multe etaje ce se afla în apropiere de Izmailovskaia. În ambele s-a tras cu tunuri de vreo șase ori, dar fără a face victime omenești. Orașul era stăpînit de armată și revoluția nu a luat proporții. În dimineața zilei de 18 octombrie, situația s-a schimbat radical, răspîndindu-se știrea că e proclamată libertatea.

Sub presiunea evenimentelor, pe 17 octombrie 1905 Witte aproape că a smuls din mîinile țarului regimul constituțional și al libertăților. Zilele ce au urmat după aceasta au fost trăite ca zile de biruință deplină asupra regimului absolutist. Mitinguri pretutindeni și oratorie fără sfîrșit... Un miting improvizat la Chișinău a avut loc în plin centru, la intersecția străzilor Pușkin și Alexandrovskaia. În acest context, sînt memorabile cuvintele unuia dintre primii oratori: „Noi l-am învins pe Nikolai al II-lea, cel sîngeros și cel de pe urmă".

După ce prima amețeală a guvernului a trecut, el a început să caute și să micșoreze însemnătatea concesiunii. Organul legislativ, Duma de Stat, avea drepturi reduse în domeniul politicii externe, al armatei, al bugetului și al controlului. Duma, dintr-un organ consultativ, cum se preconizase inițial, pînă la urmă a devenit totuși un organ legislativ, dar cu împuterniciri limitate.

Noua lege electorală, emisă pe 11 decembrie 1905, era mai puțin restrictivă decît cea din 6 august 1905, care avea doar scopul de a liniști poporul. Cu toate acestea, ideea de a alege Duma conform prevederilor lui Bulîghin nu a ajuns să fie realizată. Evenimentele social-politice ce se declanșaseră au contribuit la adoptarea noii legi pe 11 decembrie care, de asemenea, purta un caracter discriminatoriu. A fost liberalizat parțial censul de vîrstă. La alegeri au căpătat dreptul să participe 25 de milioane de oameni. Nu aveau dreptul de a participa la alegeri femeile, tinerii de pînă la 25 de ani, militarii, țăranii argați, cei care nu erau deținători de imobil, persoanele ce închiriau un imobil sau stăteau în gazdă, o parte dintre muncitori și așa-numiții „inorodțî".

Alegerile nu erau directe, adică se desfășurau în mai multe etape. Mai întîi, erau aleși electorii (*vîborșciki*), iar aceștia, la rîndul lor, alegeau la adunarea gubernială deputații în Dumă. Existau patru curii (cu alte cuvinte, colegii): I – moșierii, II – orășenii, III – țăranii, IV – muncitorii. Pentru primele două colegii erau prevăzute două etape de votare, pentru muncitori – trei, iar pentru țărani – patru. Sistemul era conceput astfel, încît un vot al moșierului să fie egal cu două voturi ale alegătorilor orășeni, cu 15 voturi ale țăranilor și cu 45 de voturi ale muncitorilor (urmau să fie aleși 524 de deputați, însă la prima sesiune au participat 440, apoi, în luna iulie a aceluiași an – 449 de deputați).

Deficiențele esențiale ale Dumei erau: lipsa de experiență, modul de alegere prin tragere la sorți, angajarea la serviciu în oraș (uneori, deputații se angajau în calitate de... măturători în oraș pentru a-și asigura existența), expedierea indemnizațiilor din Dumă în obștina din care provenea deputatul, după cum era înțelegerea. Fiind convocată în primăvara anului 1906, Duma a cerut: amnistierea celor arestați, responsabilitatea miniștrilor față de parlament, votul universal în locul sistemului cenzitar și curial, desființarea Camerei Superioare, împroprietărirea țăranilor prin expropierea pămîntului de la moșieri. În domeniul problemelor naționale, Duma s-a arătat foarte moderată, cerînd numai egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților. Declarația ministerială a lui Goremîkin nu lasă însă nicio urmă de îndoială – niciuna dintre aceste cereri nu va fi acceptată. A urmat votul de neîncredere, demisia guvernului și dizolvarea Dumei pe 8 iulie 1906. Deputații Dumei dizolvate, adunîndu-se în

Finlanda, în orașul Vîborg (Viipuri), au lansat un apel către populația imperiului, chemînd-o la luptă pasivă: să nu dea copiii pentru a fi înrolați în armată și să nu plătească impozite.

Apelul la rezistență a eșuat și noul guvern, format de Stolîpin, s-a simțit stăpîn pe situație. Pe 20 februarie 1907, a fost convocată Duma a doua, însă și ea a pășit pe urmele celei dintîi și pe 3 iunie a aceluiași an și-a încheiat activitatea. Odată cu încălcarea ordinii constituționale, „în virtutea puterii istorice a țarilor ruși", a fost decretată o nouă lege electorală. Prin această lege nouă, venită subit, se dădea preponderență nobilimii, se reducea reprezentarea țăranilor și se declara că Duma trebuie să fie „rusă în spirit", micșorîndu-se numărul deputaților de la periferiile imperiului. Duma a treia (din 1 noiembrie 1907) și a patra (1912) au fost supuse unui control total. Cu toate că au conlucrat cu guvernul, nu au putut face nicio schimbare radicală.

Cît de mare a fost deosebirea dintre primele trei Dume, se poate vedea din următoarea repartizare a deputaților după culoarea lor politică:

	Prima Dumă (478 de deputați)	**A doua Dumă (478 de deputați)**	**A treia Dumă (440 de deputați)**
Stînga	23,3 %	43,0 %	6,4 %
Centrul	37,4 %	18,6 %	20,7 %
Moderații	9,2 %	18,2 %	26,9 %
Dreapta	-	4,4 %	35,6 %
Fără partid	20,9 %	-	4,3 %
Minoritarii	9,2 %	15,8 %	6,1 %
În total	100 %	100 %	100 %

Tabloul este atît de concludent, încît nu este nevoie de interpretări. Datorită noii legi electorale, guvernele rusești erau foarte puțin stingherite în intențiile și în activitatea lor și reveneau rapid la vechile orînduieli. Parlamentul a ajuns o simplă decorație. Se întrona un regim de pseudoconstituționalism.

Analizînd tipul acestui sistem electoral, utilizat de autoritățile ruse, putem face mai multe concluzii. Mai întîi, alegerile, conform manifestului, erau indirecte și se înfăptuiau în mai multe etape, reprezentînd în mod inegal categoriile sociale, iar condiția de bază pentru participarea la alegeri era censul de avere, din cauza căruia majoritatea supușilor imperiului nu aveau dreptul de a lua parte la procesul electoral. În plus, pe lîngă censul de avere, se mai înainta și cererea de plată a unui impozit, ceea ce însemna că supușii erau atrași în cîm-

pul legii electorale conform unui criteriu fiscal. În legătură cu acest fapt, este cazul să vorbim despre un sistem nu doar cenzitar, ci și de un sistem electoral bazat pe principiul cenzului de avere-impozitare.

Inegalitatea în cadrul acestui sistem electoral era determinată nu numai de drepturile diferite, care erau oferite pentru diferite categorii sociale, dar și de faptul că erau prevăzute diferite norme de reprezentare a diferitelor regiuni ale Imperiului Rus. Această inegalitate se manifesta nu numai prin reprezentarea diferită a centrului și a periferiilor, dar și prin faptul că diferitelor gubernii li se oferea posibilitatea să aleagă un număr diferit de membri ai Dumei de Stat, chiar și din considerentul că circumscripțiile nu erau constituite în așa fel încît să reprezinte un număr, dacă nu egal, atunci cel puțin comparabil de alegători.

În al doilea rînd, sistemul electoral care a fost utilizat în perioada 1906-1917 poate fi inclus în categoria celor **majoritare**. Circumscripțiile generale lipseau. *Okrugul* (circumscripția) electoral principal era gubernia, iar membrii Dumei de Stat erau numiți, deseori, reprezentanți ai guberniei respective.

Cu toate neajunsurile pe care le îngloba, sistemul electoral rusesc asigura reprezentativitatea în parlament. Afirmația este valabilă cel puțin cu raportare la alegerile pentru prima și a doua Dumă.

4.5. Duma de Stat și Basarabia

Ce schimbări s-au produs în Basarabia după modificarea repetată a legislației electorale în Rusia? Ambele legi prevedeau alegeri în mai multe etape. Deputații erau aleși de adunarea alegătorilor guberniali. Conform primei legi, Chișinăul își alegea un deputat aparte, principiu admis pentru toate orașele mari ale imperiului. Restul de opt deputați basarabeni se alegea de sus-numita adunare. Noua lege a suprimat însă acest privilegiu al orașului Chișinău. Toți cei nouă deputați ai Basarabiei urmau să fie aleși de adunarea electorilor (vîborșciki) guberniali.

Numărul alegătorilor, ce formau această adunare din Chișinău, după noua lege, a fost redus da la 120 la 115. O mențiune aparte merită și următorul fapt: contrar tendinței generale de reducere, numărul alegătorilor (electorilor) din două județe a fost mărit: în județul Chișinău – de la 11 la 18 și în județul Bălți – de la 14 la 15. Noua lege menținea sistemul electoral cenzitar și curial, însă întărea influența nobilimii într-o măsură atît de mare, încît un cronicar al timpului a caracterizat această lege ca „dictatură politică a nobilimii".

Basarabia a suferit esențial în urma acestei legi, deoarece numărul reprezentanților țărănimii în adunarea alegătorilor (electorilor) guberniali s-a coborît de la 43 la 23. Mai însemnată a fost schimbarea pentru județul Akkerman. I se recunoștea dreptul de a avea doar cinci alegători din partea țărănimii, în loc de 12 pe care îi avusese anterior. La jumătate s-a redus și reprezentarea țărănimii în județele Hotin, Bender, Ismail. Iar în județul Bălți, numărul alegătorilor s-a redus de la trei la doi. Situația s-a menținut fără schimbări doar în județele Chișinău și Orhei (cîte doi alegători).

Se pare că în județul Chișinău și Bălți moșierii erau considerați de puterea centrală supuși și loiali, iar țărănimea din aceste județe, precum și din județul Orhei, era privită ca cel puțin inofensivă. Mai multă „grijă" era purtată județului Cetatea Albă, atît în privința moșierilor, cît și în privința țărănimii, după cum am văzut mai sus.

Care a fost rezultatul alegerilor parlamentare în Basarabia? Cine au fost aleși și pe cine reprezentau cei aleși? Alegerile pentru prima Dumă au fost foarte grele. Toți își dădeau seama de importanța alegerilor, mai ales guvernul. De aceea, s-au făcut diferite presiuni și violențe asupra celor care urmau să participe la alegeri. Au fost alese următoarele persoane: F.A. Seffer, învățător din grupul muncii (așa-zis „trudovik"), V.V. Ianovski și L.E. Siținski, marii proprietari (reprezentînd centrul, adică pe constituționaliștii democrați, numiți și cadeți), K.F. Kazimir, un mare mecenat cultural, preotul Vasile Guma, cunoscut filantrop, armeanul A.K. Demianovici, neamțul A.A. Popov, fără partid, dar de dreapta. Semnificativ este și faptul că n-a fost ales niciun reprezentant al etniei majoritare, adică moldovean.

Faptul acesta n-a trecut fără învățăminte pentru opinia publică locală din Basarabia. S-a văzut că e nevoie de luminare politică și culturală a cetățenilor. Astfel, apare, pe 24 mai 1906, primul ziar „național-democrat" în limba română, *Basarabia,* despre care am vorbit mai sus, care se pronunța asupra programului prezentat de guvern în Dumă, pentru autonomia Basarabiei, pentru crearea organului ei electiv, Sfatul Țării, pentru limba moldovenească în școală și în administrație, pentru răscumpărarea moșiilor nobililor cu ajutorul Băncii țărănești, în scopul împroprietăririi țărănimii etc.

Cu toate acestea, nici în a doua Dumă, pentru care alegerile s-au efectuat în februarie 1907, moldovenii democrați, pledînd pentru cultura națională a poporului, nu au putut pătrunde în Duma de Stat. Grație ingerințelor și abuzurilor, de data aceasta reușesc să pătrundă în parlament reprezentanții extremei drepte, lucru ce nu s-a întîmplat în guberniile interne ruse, unde procentajele

au fost cam aceleași ca și la primele alegeri. Reușesc să intre în a doua Dumă următoarele persoane: P.A. Krușevan, un moldovean din județul Soroca, ziarist cu talent, antisemit reacționar, întemeietor al organizației „adevăraților ruși", dușman al limbii și culturii românești în Basarabia, V.M. Purișkevici și D.N. Sviatopolk-Mirski, toți de extrema dreaptă; P.N. Krupenski, P.V. Sinadino și moldoveanul Mihai Șoltuz; dintre moderați - armeanul Demianovici, neamțul Wagner, ruteanul Melenciuk.

Caracterul pronunțat de dreapta al Dumei, atitudinea față de valorile adevărate ale culturii naționale a poporului din Basarabia, pe care l-a avut reprezentarea Basarabiei din a doua Dumă, ca rezultat al presiunii guvernului, se transformă într-un fenomen normal și constant la reprezentarea în a treia și în a patra Dumă, alese conform unei noi legi electorale din 1907. În urma punerii în aplicare a acestei legi, în Basarabia nu puteau fi aleși decît numai politicienii de dreapta sau moderați, în tot cazul, cei ce erau gata de o colaborare strînsă cu guvernul. Au reușit să intre în a treia Dumă următoarele persoane: V.M. Purișkevici, P.V Sinadino, P.N. Krupenski, preotul Ghepețki, A.K. Demianovici, Tretiacenko, Karavasile, Gulîkin, un țăran reacționar, incult, însă bine povățuit de deputații dreptei și Șmitov (decedat înainte de a călca pragul Dumei).

Lupta electorală pentru a patra Dumă a fost și mai înverșunată. Chiar și Biserica s-a încadrat în această campanie. Episcopul Serafim, dorind să pătrundă în adunarea alegătorilor (electorilor) guberniali, a transformat clerul într-un instrument al luptei politice, iar bisericile au devenit locuri de manifestații electorale. Rolul hotărîtor în această ofensivă electorală aparținea partidului așa-zis al „centrului", condus de A.N. Krupenski. Era în plină acțiune și aparatul polițienesc. În a patra Dumă au intrat următoarele persoane: G.M. Blajievski, principele D.N. Sviatopolk-Mirski, P.V. Sinadino, F.I. Senic, E.F. Surucean. Din cauza luptei pentru influența politică, care s-a încins între familia Krupenski și V.M. Purișkevici, acesta din urmă nu a putut pătrunde în a patra Dumă decît ca deputat al guberniei Kursk, și nu al Basarabiei. Cu alte cuvinte, reprezentanții Basarabiei erau cu totul străini intereselor poporului băștinaș.

Trecînd în revistă activitatea Dumei, inclusiv cea referitoare la Basarabia, nu putem găsi, din păcate, nicio decizie cît de cît importantă, în afară de legea din 1 iulie 1912 privitoare la ordinea de administrare a moșiilor mănăstirilor închinate și de repartizare a veniturilor lor, care a normalizat exploatarea acestei gospodării mari și a ameliorat situația țăranilor, arendași ai moșiilor respective. Această chestiune a pornit din inițiativa lui M.V. Purișkevici, membru în

zemstva gubernială a Basarabiei, iar în Dumă a fost susţinută mai ales de P.V. Sinadino şi de preotul Ghepeţki. De fapt, acesta a fost rezultatul cel mai notabil al activităţii legislative a Dumelor pentru Basarabia la sfîrşitul dominaţiei ţariste asupra acestei provincii şi nici nu putea să fie altul în acea conjunctură internă.

Plecînd de la cele spuse mai sus, putem face o concluzie generală. Trăsătura esenţială şi distinctivă a sistemului electoral rusesc, introdus în timpul evenimentelor de la 1905-1907 a fost, că apariţia, implementarea şi dezvoltarea lui s-a datorat strictamente conjuncturii politice de atunci. Aşadar, la temelia primului parlament rusesc (Duma de Stat) a stat, în mare măsură, intenţia de a detensiona societatea în urma evenimentelor de la 1905, dar şi a înfrîngerii suferite de ruşi în războiul cu Japonia. Apariţia parlamentului în Rusia poate fi privită doar într-o foarte mică măsură, drept rezultat obiectiv al dezvoltării instituţiilor democratice (de exemplu, guvernarea oraşelor şi a zemstvelor). Această situaţie a determinat împuternicirile extrem de limitate ale Dumei şi ale sistemului electoral al imperiului ţarist, care excludea din corpul electoral majoritatea populaţiei, nu reflecta situaţia politică reală, nu putea asigura reprezentativitatea parlamentului. Scopul real al acestor măsuri a fost să nu permită crearea adevăratelor instrumente democratice, să creeze numai impresia de atragere a populaţiei la actul guvernării.[115]

Deoarece finalitatea acestui sistem electoral era doar de a mima democratizarea instituţiilor statului, nu este de mirare că pretinsa intenţie de normalizare a situaţiei social-politice din Rusia de la începutul secolului al XX-lea a eşuat lamentabil. Chiar dacă apariţia Dumei a contribuit la detensionarea parţială a situaţiei explozive din ţară şi la păstrarea autocraţiei, existenţa ei nu a fost de lungă durată, este vorba de numai 12 ani. Această situaţie era legată de faptul că parlamentul de la Sankt-Petersburg era păgubos nu doar sub aspectul reprezentativităţii, cît din punctul de vedere al funcţiilor şi prerogativelor legislative. Iar acele mici cîştiguri realizate în anii 1905-1906 nu numai că nu au fost consolidate, dimpotrivă, s-a înregistrat un considerabil regres. Faptul că ţarul Nikolai al II-lea nu se putea împăca chiar şi cu un parlament atît de slab, cum era pe atunci Duma, „condusă“ făţiş de el, ca şi inconsecvenţa Dumei însăşi, au contribuit inerent la năruirea şi prăbuşirea monarhiei în Rusia.

[115] Cf. Е.Е. Скосаренко, *Избирательная система в политической жизни России. Конституционно-правовые аспекты*. Диссертация кандидата юридических наук, Москва, 2006, p. 55.

4.6. Basarabia la 1917-1918

Un nou impuls al procesului politic s-a produs în primăvara anului 1917, odată cu căderea regimului țarist și acceptarea de către Guvernul Provizoriu a unor principii și valori democratice, inclusiv dreptul la libera exprimare și dreptul de vot al cetățenilor. După revoluția din februarie 1917, lozinca Adunării Constituante, înaintată de prima revoluție rusă, a revenit la ordinea zilei.

Enunțată oficial de Guvernul Provizoriu în luna martie, ideea convocării Adunării Constituante a întregii Rusii a fost acceptată de toate păturile sociale din fostul imperiu țarist. Societatea nutrea speranța că Adunarea Constituantă, aleasă în mod democratic pe baza sufragiului universal, egal, secret și liber, va fi unicul organ legislativ cu adevărat împuternicit să soluționeze problemele cardinale ale timpului: problema păcii, cea a pămîntului, principiile organizării statale etc. Cu toate acestea, în atmosfera efervescentă a anului 1917, care ar putea fi considerat o perioadă de trecere de la autocrație la democrație, se cereau eforturi administrative, organizatorice, legislative și mai mari din partea puterii provizorii de stat, care, din anumite cauze, obiective și subiective, nu întotdeauna reușea să țină pasul cu cerințele societății.

Sistemul electoral utilizat în 1917, numit de unii și de tranziție, purta un caracter destul de progresist, fiind bazat pe principiile dreptului general, egal, direct și secret, care în acel timp era încă nerecunoscut în multe state ale lumii. Femeile căpătau în premieră dreptul de vot. Sistemul nu era însă lipsit de deficiențe, printre care și repartizarea imperfectă a circumscripțiilor electorale. Numai acest neajuns aducea prejudicii serioase principiului alegerilor egale.

În Basarabia, marginalizată politic pînă la prăbușirea țarismului, după revoluția din februarie, grație prezenței trupelor militare în gubernie, s-au înfiripat secții locale ale partidelor, au apărut noi formațiuni politice, diverse uniuni profesionale, culturale, de binefacere etc. Aceste noi organe și organizații se deosebeau prin programele lor, prin viziunea asupra dezvoltării evenimentelor, prin metodele lor de muncă, însă toate forțele mai mult sau mai puțin afirmate pe arena vieții publice din ținut aveau ca reper Adunarea Constituantă. În presă se dădeau explicațiile de rigoare, pentru ca populația să înțeleagă sensul și menirea adevărată a Constituantei. „Această Adunare va fi singurul așezămînt dătător de legi pentru așezarea formelor noi de viață și a tuturor rînduielilor în țări și numai după ce își va aduce hotărîre se vor schimba toate rînduielile în țări și se va hotărî și treaba pămîntului", citim într-o adresare către țărănimea din Basarabia, publicată în *Cuvînt moldovenesc*.

Cu toate acestea, în primăvara și vara anului 1917, problema Constituantei, din cauza tergiversărilor în elaborarea legilor corespunzătoare, nu figura încă printre preocupările cele mai stringente.

Intenționînd să construiască un stat bazat pe lege, Guvernul Provizoriu a început să-l ridice de jos în sus, adică să pornească de la formarea organelor locale. Alegerile în dumele orășenești și în zemstve, care s-au desfășurat în Basarabia pe data de 15 august, erau privite ca o repetiție a viitoarelor alegeri în Constituantă, iar crearea unor organe locale de conducere democratică - drept o necesitate imperioasă pentru organizarea unor alegeri echitabile pentru înalta Adunare. La aceste alegeri au participat, în orașul Chișinău, peste 27,3 de mii de alegători din cei peste 57,3 de mii, iar numărul de mandate în Duma orășenească a fost distribuit conform rezultatelor alegerilor, după cum urmează:

- Blocul partidelor socialiste - 60 mandate;
- Uniunea partidelor creștine - 13;
- Organizația sionistă - 11;
- Organizația moldovenească unită - 6;
- Partidul Libertății Poporului - 6 ș.a.

Succesul repurtat de gruparea organizațiilor socialiste în alegerile în Duma orășenească (peste 15 mii de voturi) din Chișinău putea fi interpretat și ca un pronostic aproximativ al rezultatelor luptei pentru viitoarele locuri în Adunarea Constituantă. Atît absența a circa 30 de mii de alegători la urnele de votare pentru locale, cît și proasta organizare a alegerilor, care nu s-au efectuat la timp, punea, evident, în pericol și alegerile în Constituantă, fixate definitiv, printr-o hotărîre a Guvernului Provizoriu din 9 august 1917, pentru ziua de 13 noiembrie, iar convocarea Adunării Constituante - pentru ziua de 28 noiembrie 1917.

În luna martie, Guvernul Provizoriu a creat o comisie specială, împuternicită cu elaborarea proiectului Regulamentului pentru alegerile în Constituantă. Mai întîi, Regulamentul pentru alegerile în Adunarea Constituantă a stabilit cenzul de vîrstă pentru populația civilă la 20 de ani, iar pentru militari și mai puțin - la 18 ani.

De dreptul de vot se bucurau toți cetățenii de vîrsta respectivă fără deosebire de sex, confesiune, rasă, cu excepția bolnavilor mintali, surdomuților, dezertorilor ș.a. Conform datelor statistice, aproximativ 100 de mii de alegători alegeau un singur deputat. Tot teritoriul Rusiei a fost divizat în 73 de circumscripții electorale, care urmau să trimită în Adunarea Constituantă 700 de deputați.

Gubernia Basarabia a avut circumscripţia ei, în care alegerile urmau să se desfăşoare pe baza reprezentării proporţionale. În vara anului 1917, a fost alcătuită o comisie electorală centrală, în fruntea căreia Guvernul Provizoriu l-a numit pe F.F. Kokoşkin, secretar fiind desemnat N.N. Avinov. Misiunea principală a acestei comisii consta în pregătirea şi organizarea alegerilor în Adunarea Constituantă. În acelaşi timp, au început să fie create comisii de circumscripţie. Cea din Chişinău şi-a început activitatea la sfîrşitul lunii septembrie în frunte cu L.E. Siţinski. Comisarii de judeţe urmau să creeze comisiile electorale judeţene compuse din cîte doi judecători şi cîte doi membri ai conducerii orăşeneşti şi judeţene. Prerogativa de bază a comisiilor de judeţ consta în divizarea judeţelor în sectoare electorale, în aşa mod încît să cuprindă cîte 2000 de alegători.

Listele alegătorilor urmau să fie pregătite pînă la data de 3 octombrie 1917, ca pînă la 10 octombrie să fie expuse în sectoarele electorale, pentru ca cetăţenii să ia cunoştinţă de ele. Iar listele militarilor urmau să fie prezentate pînă la 1 octombrie 1917. Pentru buna organizare a alegerilor, la dispoziţia comisiei electorale de circumscripţie a fost pusă o parte din suma de bani necesară şi două vagoane de hîrtie. Urmau să fie găsite şi celelalte mijloace necesare pentru asigurarea cu cele necesare a peste 1,5 milioane de cetăţeni cu drept de vot.

Conform Regulamentului adoptat de Guvernul Provizoriu, Basarabia trebuia să aleagă în Adunarea Constituantă 13 deputaţi. Acelaşi Regulament prevedea şi modalitatea de înaintare a candidaţilor. Aşa spre exemplu, 100 de alegători aveau dreptul să propună pentru alegeri o listă proprie cu 13 candidaţi. Aceste liste trebuiau să fie prezentate comisiei electorale de circumscripţie pentru înregistrarea oficială nu mai tîrziu de 13 octombrie 1917.

Adoptarea Regulamentului pentru alegeri şi fixarea termenilor scrutinului şi convocării Adunării Constituante a dat o orientare clară şi mai coerentă activităţii forţelor politice din ţinut. Toate forţele politice s-au angajat în campania electorală pentru Adunarea Constituantă. Ca şi în alegerile locale, unele forţe politice au utilizat cu succes tactica „blocurilor electorale", implementată de organizaţiile socialiste în alegerile municipale, fiecare dintre formaţiunile social-politice din Basarabia asumîndu-şi obligaţia de a promova lista proprie de candidaţi. Din 18 liste care au fost prezentate iniţial, comisia electorală de circumscripţie a înregistrat numai 13.

În alte circumscripţii din Rusia, de pildă în Samara, au fost înaintate 95 de liste, în Volîn – 30, în Viatka – 27. Numărul din Basarabia (13) era aproape de cifra medie pe ţară (15). Listele prezentate pentru alegerea în Adunarea

Constituantă pot fi grupate convențional după mai multe criterii, inclusiv social-politic, național, profesional și geografic. Chiar de la bun început, ca și în majoritatea regiunilor Rusiei de după revoluție, viața social-politică în Basarabia evolua sub lozincile cele mai importante ale timpului, care exprimau esența problemelor: „Toată puterea în mîinile Adunării Constituante!", „Pămînt țăranilor!", „Pace democratică fără anexiuni și contribuții!". Odată cu constituirea unei mișcări naționale și cu apariția Partidului Național Moldovenesc la începutul lui aprilie 1917, mișcarea de emancipare națională din Basarabia a cunoscut o nouă amploare. Ideile de bază ale PNM deveneau un adevărat generator al spiritului de emancipare națională. Ele puteau fi rezumate la cererea de autonomie pentru Basarabia, de organ electiv - Sfatul Țării și de la școală națională ș.a. Ideile acestea și-au găsit imediat susținători în rîndurile basarabenilor reprezentînd diferite clase sociale. Aspirațiile și adeziunile basarabenilor s-au manifestat în cadrul unui șir de adunări, mitinguri și congrese guberniale ale preoțimii, învățătorilor, ostașilor moldoveni, cooperatorilor, țăranilor ș.a., desfășurate începînd cu primăvara anului 1917.

Organizațiile și uniunile incluse în campania preelectorală pledau pentru anumite platforme social-economice, politice și naționale. Congresul gubernial al țăranilor a desemnat 14 candidați (al 14-a - de rezervă) la alegerile în Adunarea Constituantă, și anume, pe I.C. Inculeț, adjunctul comisarului gubernial, pe P.V. Erhan, președintele Comitetului executiv gubernial al Sovietului de deputați al țăranilor, pe T.V. Catoros, ofițer, pe V.M. Rudiev, președintele adjunct al Comitetului executiv gubernial, pe P.V. Cojocari, ofițer, membru al Comitetului executiv central moldovenesc al Sovietului de deputați al soldaților, marinarilor și ofițerilor, pe I.I. Stepanov, membru al Comitetului executiv central al Sovietului de deputați al țăranilor din toată Rusia, pe Șt.V. Arman, membru al Comitetului executiv gubernial, pe P.N. Halippa, redactorul ziarului *Cuvînt moldovenesc*, pe I.M. Tihohod, agricultor, membru al Comitetului executiv gubernial, pe N.G. Budnicenko, agricultor, membru al Sovietului, pe Gh.V. Pîntea, ofițer, președintele Comitetului Central Militar Moldovenesc, pe Diaconovici, politehnician, membru al Sovietului, pe I.G. Berlinski, agricultor, membru al Sovietului, pe F. Nikitiuk, învățător.

Eteroclită sub aspect național și social, lista nr. 1 nu era omogenă nici în ceea ce privește convingerile politice ale candidaților, printre care erau și membri ai partidului eser (Inculeț, Arman) și ai Partidului Național Moldovenesc (Halippa), și ai Comitetului Central Militar Moldovenesc (Cojocari, Pîntea). Însă ceea ce-i caracteriza pe toți era buna înțelegere a intereselor țăranilor, care

au fost puse mai presus decît cele de partid, fapt ce le-a permis candidaților să se situeze pe o platformă comună. O parte dintre aceștia au contribuit substanțial și la deschiderea ședințelor Sfatului Țării din 21 noiembrie 1917. Mai important este că aceasta a jucat un anumit rol în campania lor electorală, sporind autoritatea candidaților în ochii țărănimii.

După răsturnarea Guvernului Provizoriu de către bolșevici, act ce nu a fost salutat de reprezentanții țărănimii, Comitetul executiv gubernial al Sovietului de deputați al țăranilor și-a confirmat poziția sa anterioară referitoare la necesitatea formării unui guvern socialist omogen care, pînă la convocarea Constituantei, să promoveze o politică mai consecventă.

O altă forță politică influentă în Basarabia, Organizația socialiștilor revoluționari, canalizîndu-și eforturile în direcția luptei pentru mandatele de deputați, în conformitate cu programul de partid, milita pentru convocarea în timp util a înaltei Adunări, care să decreteze, în primul rînd, instituirea republicii democratice și socializarea pămîntului. De altfel, concepția eserilor din ținut a fost expusă mai pe larg și la congresul al II-lea gubernial al acestora din 18-20 noiembrie 1917, la care s-a cerut „înlocuirea imediată a guvernului iresponsabil bolșevic de către o putere socialistă omogenă împuternicită de întreaga democrație revoluționară", în care reprezentanții partidului bolșevic ar fi fost admiși numai „în mod personal". Sarcinile noii autorități constau în „politica energică în scopul încheierii neapărate a păcii democratice, în transmiterea pămîntului sub egida comitetelor agrare democratizate, în restabilirea deplină a libertăților cetățenești, în lupta cu contrarevoluția și anarhia și convocarea la timp a Adunării Constituante". În viziunea eserilor, numai Adunarea Constituantă - „izvorul adevărat al puterii poporului" - era în drept „să încheie pacea, să consolideze și să lărgească toate cuceririle revoluției ruse".

Observăm un fenomen destul de interesant în această campanie electorală pentru Adunarea Constituantă din 1917. Reprezentanții socialiștilor revoluționari, dar și ai altor partide de aceeași factură, necunoscînd îndeaproape obiceiurile, tradițiile și grijile localnicilor, neposedînd limba populației majoritare, care recunoștea mai mult autoritatea Sovietului țărănimii și a Partidului Național Moldovenesc, se străduiau să cucerească cel puțin simpatia populației nemoldovenești, adică mizau pe votul etnic. De altfel, în campania electorală, eserii recomandau detașamentelor lor de agitatori să desfășoare munca de agitație „cu preponderență printre soldați". Pentru grupurile etnice de pe teritoriul Basarabiei, eserii cereau dreptul „la formarea unităților autonome cu indepen-

dență deplină în limitele cultural-naționale". Aceste cerințe fuseseră discutate și formulate la Congresul Militar Moldovenesc din 20-27 octombrie 1917.[116]

Conformîndu-se situației, eserii au salutat întemeierea Sfatului Țării, dar au subliniat caracterul provizoriu al acestui organ, ce trebuia mai apoi să fie ales prin vot de populația matură din ținut pe baza reprezentării proporționale.

4.7. Alegerea Sfatului Țării

Dacă pentru alegerea Adunării Constituante era utilizată legislația Guvernului Provizoriu, apoi pentru alegerile în organul gubernial, Sfatul Țării, a fost elaborată o legislație specială reieșind din situația social-politică și demografică a Basarabiei. Din cauza că organizațiile militare erau numeroase, Comitetul Central Executiv Militar Moldovenesc, constituit în iulie la Chișinău, a hotărît convocarea unui congres al organizațiilor militare ce reprezentau populația Basarabiei pe fronturile Primului Război Mondial. Numărul total este estimat la 300 000–350 000 de ostași mobilizați, care se aflau în garnizoanele din Odesa, Kiev, Nikolaev, Iași etc. Congresul a avut loc între 21 și 27 octombrie la Chișinău. La congres au participat aproape 1000 de delegați, care au fost anunțați prin intermediul ziarului *Soldatul moldovean*.

Tot aici s-a decis și modalitatea de alegere a Sfatului Țării (chiar au fost aleși primii 44 deputați), iar ca principiu de bază a fost luată structura națională a Basarabiei și reprezentarea partidelor politice și a organizațiilor obștești în gubernie. Fiecare partid politic, grup social, mișcare națională, cooperatistă, studențească, feministă, uniune de breaslă, societate culturală etc. aveau un anumit număr de mandate în Sfatul Țării.

Congresul a mai desemnat un birou special pentru organizarea Sfatului Țării în frunte cu Vasile Țanțu. Acest birou a repartizat cele 36 de mandate pentru reprezentanții minorităților în felul următor: 10 - ucrainenilor, 10 - evreilor, 2 - romilor, 2 - nemților, 5 - velikorușilor, 2 - bulgarilor, 1 - găgăuzilor, 1 - armenilor, 1 - grecilor. Organizațiile militare din Odesa au obținut 4 locuri, Liga democrat-creștină a femeilor - un loc, Sovietul de deputați al muncitorilor și soldaților - 3 locuri, PNM - 3 locuri, asociația ziariștilor - un loc etc. În total, au fost repartizate 195 de mandate.

Chiar dacă această lege nu era perfectă, totuși, în condițiile Basarabiei, situată în apropierea locului de desfășurare a acțiunilor militare, cu zeci și sute de

[116] Cf. *Crestomație la istoria românilor (1917-1992)*, ediție alcătuită de M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, Chișinău, 1993, p. 22.

mii de militari dislocați în provincie, pe fundalul dezintegrării frontului român al armatei ruse și al consecințelor nefaste pe care le aveau aceste fenomene, ea permitea organizațiilor social-politice, asociațiilor profesionale, etnoculturale să-și delegheze reprezentanții în organul suprem al guberniei.

4.8. Basarabia în componența României (1918-1940). Evoluția sistemului electoral

După Primul Război Mondial au fost efectuate schimbări radicale în sistemul electoral românesc. Pe 3/16 noiembrie 1918 a fost adoptat decretul lege privind votul universal (dar numai pentru bărbați), egal, direct, secret și obligatoriu, iar în 1923 era promulgată Constituția care va consfinți regimul politic din România, și anume *democrația parlamentară*. De fapt, decretul lege privind votul universal a lichidat sistemul bipartitist instaurat în România după adoptarea Constituției din 1866. Astfel s-a ajuns la un sistem pluripartitist, de dreptul de vot bucurîndu-se de acum înainte circa trei milioane de cetățeni, o cifră mult mai mare decît cea înregistrată pînă la adoptarea acestei legi. A fost anulat sistemul cenzitar și de colegii. Pe baza noilor legi electorale, guvernele vor organiza și cîștiga alegerile, lupta politică fiind, în esență, dintre Partidul Național Liberal și Partidul Țărănesc (din 1926 – Partidul Național Țărănesc). Așa spre exemplu, în alegerile din 12 decembrie 1928 pentru Adunarea Deputaților și în cele din 15-19 decembrie pentru Senat, Partidul Național Țărănesc a întrunit 77,76% din voturile pe țară, cel mai mare succes obținut vreodată de un partid politic din România.

În vederea alegerilor parlamentare fixate pentru 20 decembrie 1937, la sugestia regelui Carol al II-lea (1930-1940), Gheorghe Tătărescu a încheiat un *cartel electoral* cu Partidul German și cu Frontul Românesc (Alexandru Vaida-Voevod), organizații cu vădită orientare de dreapta. Acest cartel a provocat nemulțumiri în sînul Partidului Național Liberal, unele organizații județene refuzînd să-l accepte. Cartelul electoral, cît și Pactul de neagresiune electorală (Partidul Național Țărănesc, Partidul Agrar, gardiștii și gruparea liberală condusă de Gheorghe Brătianu) au compromis partidele „istorice“ și au produs derută în rîndul electoratului, ceea ce a avut ca efect o pulverizare a forțelor care se pronunțau pentru menținerea regimului democratic.

Constituția din 1923, care prelua, de fapt, textul legii fundamentale din 1866, prevedea, în art. 33: „Toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decît numai prin delegațiune și după principiile și regulile

așezate în Constituțiunea de față". Ea avea la bază principiul separării puterilor în stat în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească: „Puterea legislativă se exercită în colectiv de Rege și Reprezentațiunea Națională. Reprezentațiunea Națională se împarte în două Adunări: Senatul și Adunarea Deputaților".

Totodată, se făcea precizarea că „membrii Adunărilor reprezintă națiunea" (art. 42). Adunarea Deputaților se compunea din deputați aleși de cetățenii români majori, prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret pe baza reprezentării minorităților.

Legislația electorală prevedea ca dreptul de vot, precum și drepturile politice în general, să fie acordat numai bărbaților care au atins majoratul (de la 21 de ani în sus). Pentru a fi eligibil în Adunarea Deputaților, potrivit Constituției din 1923, se cerea: să fii cetățean român, să ai exercițiul drepturilor civile și politice, să ai vîrsta de 25 de ani împliniți, să ai domiciliul în România. Senatul se compunea din senatori aleși și senatori de drept. Prima categorie era aleasă de cetățenii români care aveau vîrsta de 40 de ani împliniți, precum și de membrii consiliilor județene și de membrii consiliilor comunale și urbane (cîte unul din fiecare județ), de membrii Camerelor de Comerț, de Industrie, de Muncă și de Agricultură - cîte unul din fiecare circumscripție și pentru fiecare categorie; în același timp, fiecare Universitate delega cîte un senator, ales prin votul profesorilor.

Erau membri de drept ai Senatului, în virtutea înaltei situații deținute în stat și în Biserică, moștenitorul tronului (de la vîrsta de 18 ani împliniți, cu drept de vot deliberativ de la vîrsta de 25 de ani împliniți), președintele Academiei Române, mitropolitul țării, episcopii eparhioți ai Bisericii Ortodoxe Române și Bisericii Greco-Catolice, conducătorii confesiunilor recunoscute de stat, cîte unul de fiecare confesiune, dacă au fost aleși sau numiți conform legilor țării și reprezentau un număr de peste 20000 de credincioși, precum și reprezentantul superior religios al musulmanilor din Regat. Putem menționa și faptul că mandatul acestor senatori înceta odată cu calitatea sau demnitatea pe care le-o atribuia dreptul. La fel, legea prevedea și faptul că senatori de drept puteau să devină foștii prim-miniștri și miniștri, foștii președinți ai corpurilor legislative care au exercitat această demnitate cel puțin în cursul a opt sesiuni ordinare, foștii senatori și deputați aleși în cel puțin zece legislaturi independent de durata lor, foștii prim-președinți ai înaltei Curți de Casație și Justiție care au ocupat această funcție sau pe cea de președinte la Casație timp de cinci ani, generalii în rezervă și în retragere, cei care au exercitat comanda unei armate în fața inamicului, ca titulari, timp de cel puțin trei luni, cei care au înde-

plinit funcția de șef al Marelui Stat Major sau de inspector general de armată (comandant de armată), în timp de pace, cel puțin patru ani, foștii președinți ai Adunărilor Naționale de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, care au declarat Unirea cu România.

Creșterea numărului senatorilor de drept a făcut ca interesul partidelor politice pentru acest corp legiuitor să fie scăzut. În practică, lupta electorală s-a desfășurat, în principal, pentru obținerea unui număr cît mai mare de locuri în Adunarea Deputaților, care reflecta situația reală a rezultatelor înregistrate la urne. Iar durata mandatului, atît al deputaților, cît și al senatorilor, era de patru ani.

Legea electorala din 27 martie 1926 a sporit numărul senatorilor de drept pe contul președintelui Consiliului Dirigent din Ardeal. Elementele noi introduse de această lege se refereau la centralizarea rezultatelor și repartiția mandatelor. Dacă pînă atunci acestea se centralizau la nivel de județ, fiind proclamați aleși candidații care au întrunit cel mai mare număr de voturi, noua lege stabilea că voturile se centralizează la nivelul țării și apoi se calculează procentul obținut de fiecare partid în parte, raportat la numărul total al votanților din întreaga țară. Gruparea politică ce obținea cel mai mare număr de voturi, dar nu mai puțin de 40% față de celelalte grupări, era declarată grupare majoritară, iar celelalte grupări – minoritare. Pragul electoral era stabilit la cota de 2%, dar legea admitea și o excepție: se preciza că, din numărul total al mandatelor stabilit pe întreaga țară, se reduceau mandatele atribuite grupărilor minoritare în circumscripțiile unde acestea au întrunit majoritatea absolută, chiar dacă pe întreaga țară nu au obținut cele 2%. Ceea ce rămînea din numărul lor total se repartiza astfel: gruparea majoritară primea jumătate din numărul mandatelor, iar cealaltă jumătate se împărțea între toate celelalte grupări, inclusiv cea majoritară, proporțional cu procentele de voturi obținute de fiecare dintre ele. În cazul în care nicio grupare nu se declara majoritară, mandatele se împărțeau între toate grupările proporțional cu procentul obținut de fiecare dintre ele. În total, erau 387 de deputați și 254 de senatori (dintre care 113 aleși de colegiul universal). Această lege afecta egalitatea votului, deoarece puterea de desemnare a votului dat grupării majoritare era mai mare decît a celui dat grupărilor minoritare. Spre exemplu, în alegerile parlamentare din 1932, gruparea majoritară a fost Partidul Național Țărănesc, care a întrunit 40,3% din totalul voturilor. Prin aplicarea primei majoritare, acest partid a primit 274 mandate, în timp ce grupările minoritare, dar care obținuseră aproape 60% din voturi, au primit doar 113 mandate.

Basarabia a avut în organul legislativ următoarea reprezentare:

- septembrie 1919. Partidul Țărănesc din Basarabia – 72 locuri, pe locul 3 după PNR cu 169 și PNL cu 103 locuri. Celelalte 165 de locuri le împărțeau 11 formațiuni reprezentate în parlament.
- martie 1920. Partidul Țărănesc din Basarabia, pe locul 4 cu 23 de locuri în parlament.
- martie 1922. Partidul Țărănesc din Basarabia, pe locul 4 cu 22 de locuri în parlament.
- 4 iunie 1926. Partidul Poporului – cu 52,3% ori 29 de locuri, Blocul Național Țărănesc – cu 27,73% ori 69 de locuri.[117]

Deși tensiunea politică din anii 1928-1933 și 1933-1937 a fost mare, alegerile parlamentare din decembrie 1937 s-au desfășurat fără incidente majore. Elementul de bază ce caracteriza procesul electoral l-a constituit atmosfera de confuzie și de neîncredere în capacitatea și posibilitatea reală a partidelor politice de a conduce țara.

Pe 30 decembrie au fost publicate în *Monitorul oficial* următoarele rezultate[118]:

Nr.	Gruparea politică	Nr. de voturi	%	Nr. de deputați
1	Partidul Național Liberal	1 103 353	35,92	152
2	Partidul Național Țărănesc	626 612	20,40	86
3	Partidul Totul pentru Țară	478 368	15,58	66
4	Partidul Național Creștin	281 167	9,15	39
5	Partidul Maghiar	136 139	4,43	19
6	Partidul Național Liberal (Gh. Brătianu)	119 361	3,89	16
7	Partidul Țărănesc Radical	69 198	2,25	9
8	Partidul Agrar	52 101	1,70	–
9	Partidul Evreiesc	43 681	1,42	–
10	Partidul Poporului German	43 412	1,42	–
11	Partidul Social Democrat	28 840	0,94	–
12	Partidul Poporului	25 567	0,83	–
13	Frontul Muncii	6 986	0,23	–
14	Alte 53 de grupări și candidați independenți	11 145	0,36	

[117] Cf. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 121-169.

[118] *Idem*, p. 333.

Consecinţele acestui scrutin pentru întregul sistem politic, constituit în anii de după Primul Război Mondial, a fost devastator. Alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937 au consemnat falimentul sistemului de guvernare prin partidele politice. Mai întîi, guvernul a pierdut alegerile. Chiar cumulînd rezultatele obţinute de cele două partide liberale, acestea nu atingeau pragul necesar. În aşa fel, niciun partid politic n-a obţinut 40% din totalul voturilor pentru a beneficia de prima majoritară şi a putea constitui noul guvern. Mişcarea Legionară a înregistrat, cu 15,58 %, un succes impunător, reuşind să obţină aproape o jumătate de milion de voturi. Acest fenomen constituie mărturia reală a faptului că o bună parte a electoratului pierduse încrederea în partidele democratice şi dorea o schimbare de regim. Tot acestor fenomene se datorează şi faptul că s-a impus, în acest scrutin, şi Partidul Naţional Creştin, care obţinuse un rezultat bun, reuşind să cîştige mai multe voturi decît au adunat împreună LANC şi Partidul Naţional Agrar în 1932 şi în 1933. A devenit evidentă şi erodarea partidelor democratice, care nu au fost în stare să menţină echilibrul politic în ţară, deoarece alegerile au consemnat o orientare spre dreapta a electoratului român, circa 25% dintre alegători votînd pentru partidul Totul pentru Ţară şi Partidul Naţional Creştin. Acest număr era mai mare decît cel acumulat de Partidul Naţional Ţărănesc nouă ani în urmă (peste 77%). La fel, mai poate fi menţionat şi faptul că Partidul Social Democrat înregistra al doilea eşec consecutiv (după cel din 1933), ceea ce arată că politica sa nu era eficientă.

Carol al II-lea a fost principalul beneficiar al pactului de neagresiune, care a creat confuzie în rîndul electoratului. Desigur, înfrîngerea cabinetului Tătărescu a fost o lovitură grea pentru rege. Însă Carol al II-lea a avut abilitatea politică necesară de a profita de noua conjunctură politică pentru a impune soluţia cea mai convenabilă pentru el şi pentru gruparea pe care o reprezenta. Încă înainte de a se comunica rezultatul alegerilor, Carol al II-lea a început manevrele pentru a găsi formula care să-i convină, fără a mai recurge la obişnuitele consultări politice.

Guvernul lui O. Goga nu era un guvern naţional creştin, deoarece ministerele cheie - Internele, Justiţia, Externele - au fost încredinţate unor persoane care nu făceau parte din acest partid sau care abia se înscriseseră. Prin numirea lui Goga la putere, regele şi-a atins mai multe obiective. În primul rînd a dat satisfacţie curentului de dreapta, dar a evitat antrenarea la guvernare a legionarilor. În al doilea rînd, noul preşedinte al Consiliului de Miniştri era un adversar înverşunat al lui Iuliu Maniu, astfel că lupta împotriva acestuia avea să continue la cote şi mai ridicate. În al treilea rînd, prin includerea lui Armand

Călinescu în guvern, regele a produs o ruptură în rîndul Partidului Național Țărănesc, slăbindu-i pozițiile politice. Pe de altă parte, regele era sigur că în fruntea Ministerului de Interne se afla un om energic și profund ostil mișcării legionare. Desemnarea lui Istrate Micescu în calitate de ministru de Externe semnifica decizia regelui de a continua politica tradițională a României, orientată spre Franța și Marea Britanie, dar și dorința de ameliorare a raporturilor cu Italia și Germania. Guvernul Goga nu reprezenta un partid sau o coaliție de partide, ci era expresia voinței regale. De altfel, într-o declarație făcută presei, Carol al II-lea a spus: „Este guvernul meu și trebuie să aibă aprobarea mea. În ziua cînd nu aș fi mulțumit de felul cum guvernează, voi cere o schimbare". Aceasta însemna că, la un anumit moment, putea interveni o răsturnare de situație. Și aceasta s-a produs. Prin adoptarea Constituției din 1938 a fost instaurată dictatura regală.

4.8.1. Constituția din 1938 și noul sistem electoral

Adoptarea Constituției a adus și schimbarea esențială a sistemului electoral. Cu toate că în Constituția din 1938 era înscris faptul că „toate puterile statului emană de la națiunea română, acestea neputînd fi exercitate decît prin delegație și după regulile constituționale", în realitate, regele era unicul conducător.[119] Se menținea instituția tradițională a democrației și anume structura bicamerală: Adunarea Deputaților și Senatul. Astfel, prin art. 61, Adunarea Deputaților a fost constituită din deputații aleși de cetățenii români care aveau vîrsta de 30 de ani împliniți și practicau efectiv o îndeletnicire, intrînd în vreuna din următoarele trei categorii: 1. agricultura și munca manuală; 2. comerțul și industria; 3. ocupațiuni intelectuale. Alegerile se făceau prin vot secret, obligator și exprimat prin scrutin uninominal, în circumscripții care urmau să asigure reprezentarea felului de îndeletnicire a alegătorilor. Legea electorală urma să fixeze circumscripțiile și să stabilească, după normele amintite mai sus în condițiile cerute pentru a fi alegător, pentru bărbați și femei, incapacitățile, decăderile, incompatibilitățile, procedura votării și garanțiile libertății alegerilor, precum și numărul deputaților. Iar durata mandatului era stabilită pentru un termen de șase ani.

Dreptul la vot îl aveau doar persoanele care făceau parte din categoriile profesionale, circumscripțiile electorale fiind constituite în așa fel încît „să asigure reprezentarea felului de îndeletnicire a alegătorilor". Prin Legea electorală

[119] *Idem*, p. 344-346.

pentru Adunarea Deputaților și Senat din 9 mai 1939, se acorda drept de vot pentru alegerea deputaților și femeilor, precizîndu-se însă că „femeile nu sînt eligibile în Adunarea Deputaților".

Conform Constituției din 1938, Senatul se compunea din senatori numiți de rege, din senatori de drept și din senatori aleși cu vot obligator, secret și exprimat prin scrutin uninominal de membrii corpurilor constituite în stat, în numărul și condițiile - pentru alegători și eligibili, bărbați și femei - ce se vor stabili prin legea electorală. Proporția senatorilor numiți în raport cu cei aleși este de jumătate, după cum prevedea art. 63. Senatorii numiți erau stabiliți de către rege după bunul său plac, deoarece nici Constituția, nici Legea electorală nu dispunea de un criteriu exact pentru numirea lor. În ultimul aliniat al art. 63 se preciza doar faptul că senatorii numiți vor fi în raport de 50 la sută cu cei aleși. Totuși Legea electorală din 1939 a stabilit că „numărul lor este 88, adică egal cu acela al senatorilor aleși".

Senatorii de drept erau prìncipii familiei regale. În așa fel, regele își asigura majoritatea în Senat prin cele două categorii de senatori - cei numiți de rege și cei de drept. Senatorii, care făceau parte din cea de-a treia categorie erau aleși după același criteriu ca și deputații. La vot puteau veni „numai acei cetățeni care erau membri în organele de conducere ale corpurilor constituite în stat dintre cele trei categorii de îndeletniciri prevăzute de Constituție". Prin art. 10 și 11 din Legea electorală, femeile puteau alege și puteau fi alese în Senat.

Activitatea legislativă se exercita de către rege prin intermediul Parlamentului, ceea ce a dus la transformarea legislativului într-un organ de discutare și de votare a proiectelor propuse de executiv și, implicit, de rege.

Cu toate că s-a stăruit asupra noului sistem electoral, în luna martie 1938 regele dizolvă partidele, agenți importanți ai procesului politic.

4.9. Sistemul electoral sovietic în RSSM

Sistemul electoral sovietic din perioada zisă a „dictaturii proletariatului" (anii 1917-1937) s-a constituit, de la bun început, pe principii inegale - o continuare a practicilor sovietelor revoluționare, care se bazau pe lipsirea de drepturi electorale a „claselor exploatatoare", cît și pe reprezentarea inechitabilă a populației de la sate și orașe. La fel, existau și alegeri indirecte ce se efectuau în mai multe etape (de exemplu, pentru constituirea Sovietului Suprem), ceea ce amintea de sistemul electoral din timpul autocrației țariste. Alegeri directe se realizau doar în verigile de jos, pentru sovietele de gradul III (adică pentru cele locale). În așa

fel, sistemul electoral nu corespundea principiilor programatice ale partidului bolşevic, care prevedeau alegeri generale, directe şi egale. Sistemul acesta a fost aplicat şi în RASSM în anii 1924-1937.

Introducerea sistemului totalitar sovietic în Basarabia a început odată cu extinderea legislaţiei URSS, inclusiv a celei electorale, asupra teritoriului RSSM. Potrivit Constituţiei sovietice din 1936, legile URSS aveau o putere egală pe teritoriul tuturor republicilor unionale. În cazul unor deosebiri dintre legea unei republici unionale şi legea unională generală, se aplica aceasta din urmă. Fiecare cetăţean al unei republici unionale era considerat şi cetăţean al URSS, pentru toţi cetăţenii URSS fiind stabilită o cetăţenie unională unică.

Sistemul electoral al aşa-numitei epoci a „socialismului dezvoltat“ (anii 1937-1989), stabilit în legătură cu „schimbarea structurii sociale“ a societăţii în urma lichidării claselor „antisocialiste“, s-a întors la principiile votului general, direct şi secret, păstrînd bastionul regimului totalitar - sistemul unipartitist, adică existenţa şi activitatea unui singur partid. De menţionat că toate prevederile democratice ale acestui sistem erau anulate prin lipsa alegerilor bazate pe principiul alternativei, care se manifesta nu numai prin renunţarea la pluripartitism, dar şi prin practica înaintării unui singur candidat într-o circumscripţie electorală. Alegătorii nu numai că votau acest unic candidat, dar şi înregistrau indici fantastici de prezenţă la urnele de vot - 99% şi mai mult. În mod formal, legea permitea posibilitatea înaintării într-un „okrug“ (circumscripţie) a mai multor candidaţi, dar la modul practic se înainta un candidat de la aşa-numitul „bloc al comuniştilor şi al celor fără de partid“. Dacă în prima etapă sovietele mai aveau o anumită putere, apoi în cea de-a doua toată puterea a fost monopolizată de Partidul Comunist.

Pe 10 noiembrie 1940 a fost convocată Sesiunea a IV-a a Sovietului Suprem al RASSM, la care s-a adoptat Legea cu privire la alegerile în Sovietul Suprem al RSSM şi în Sovietul Suprem al URSS pe baza Constituţiei staliniste din 1936. De fapt, Sovietul Suprem al RASSM nu era un organ reprezentativ, deoarece nu avea în componenţa sa locuitori de pe teritoriul Basarabiei. Data alegerilor a fost fixată pentru 12 ianuarie 1941.

Alegerile au purtat un caracter pur formal. De ce? Răspunsul vine de la sine. Acest tip de alegeri era formal pentru că:

- în fiecare circumscripţie candida o singură persoană (cum poţi alege... dintr-unul?);
- nu a existat un „bloc popular“, deoarece numai PC(b)M putea înainta candidaţi;

- lozincile despre dreptul universal, direct, secret, originea socială etc. purtau, de asemenea, un caracter formal;
- de teama unor noi deportări și arestări, sub teroarea ideologică bolșevică, după ce au plecat din Basarabia peste zece mii de profesori, juriști, medici, o rezistență cît de cît organizată a localnicilor era, practic, imposibilă;
- era interzisă orice critică la adresa candidaților;
- la alegerile din 12 ianuarie 1941 au participat 99,6 % din numărul total de alegători (1 526 000 de oameni);
- pentru comuniști și candidații lor au votat 99,5%;
- au fost aleși 266 de deputați: 81 de muncitori, 94 de țărani, 91 de funcționari de partid și de stat;
- 65% erau comuniști, iar ceilalți – „fără de partid";
- comuniștii constituiau 1,56% din populație și 65% din deputați;

În aceste condiții s-au desfășurat toate alegerile în organele sovietice de stat pe parcursul următorilor cincizeci de ani. Ce-i drept, au mai fost schimbate unele noțiuni, dar nu și esența sistemului electoral sovietic. Așa spre exemplu, pe 7 octombrie 1977 (Constituția RSSM, asemănătoare întru totul celei unionale, a fost adoptată de Sovietul Suprem al RSSM la mijlocul lui aprilie 1978) a fost adoptată o altă Constituție a URSS, care a lăsat intact sistemul sovietic anterior, cu excepția lustruirii unor denumiri și noțiuni. Capitolul 13 al Constituției era consacrat elementelor de bază ale acestui sistem electoral. Art. 95 prevedea că alegerea deputaților în toate sovietele de deputați ai poporului se efectuează pe baza dreptului universal, egal, direct și secret. Iar art. 96. declara alegerile universale, cu alte cuvinte toți cetățenii din URSS care au atins vîrsta de 18 ani aveau dreptul de a alege și de a fi aleși, cu excepția persoanelor care au fost certificate inapte de exercitare a dreptului de vot. Pentru a fi eligibil pentru Sovietul Suprem al URSS, un cetățean al URSS trebuia să fi ajuns la vîrsta de 21 de ani. În articolele 100 și 101 erau prevăzute modalitățile de înaintare a candidaților și organizarea circumscripțiilor electorale. Se preciza că un cetățean al URSS nu putea să fie ales mai mult decît în două soviete de deputați ai poporului. Modalitățile concrete de organizare a comisiilor electorale și petrecerea alegerilor era prevăzută în legislația electorală a republicilor unionale. Acest sistem electoral, ca și cel anterior, păstra elementele de bază ale sistemului totalitar: imposibilitatea de a înainta mai mulți candidați la funcția de deputat într-o circumscripție electorală, imposibilitatea de a critica candidații înaintați ș.a. De fapt, alegerile de acest tip nu pot fi numite alegeri în sensul atribuit

acestui cuvînt, pentru simplul motiv că alegătorii nu aveau „dintre cine alege“ – „candidat“ era doar o singură persoană în circumscripția respectivă. Mai mult, analiza buletinelor de vot de către „organele competente“ făcea obiectul discuțiilor în forurile partinice. Pe unele dintre ele erau aduse injurii la adresa unicului partid și a unor conducători sovietici. Fapt ce demonstra că cetățenii nu aveau dreptul la libera exprimarea a opiniilor proprii și o făceau într-o formă camuflată, pentru a nu avea probleme cu autoritățile.

Prima încercare de schimbare radicală a acestui sistem perimat a fost întreprinsă încă la Conferința a XIX-ea de partid a PCUS (în vara anului 1988), care a adoptat o rezoluție specială despre democratizarea sistemului electoral sovietic. Elementul esențial al acestor schimbări consta în posibilitatea de a înainta mai multe persoane într-o circumscripție electorală, cu toate că rămîneau intacte multiple elemente ale sistemului sovietic. Abia în luna noiembrie 1989, Sovietul Suprem al RSSM a adoptat două legi de bază care au pus fundamentele viitorului sistem electoral în Republica Moldova. Este vorba de legea despre alegerile locale în RSSM și legea despre alegerea deputaților în Sovietul Suprem al RSSM (viitorul Parlament al Republicii Moldova).

5. DOCTRINELE POLITICE MODERNE – EVOLUȚII ȘI METAMORFOZE

Dacă secolul al XX-lea a fost dominat de multiple frămîntări și adînci transformări politice, survenite odată cu instaurarea bolșevismului în Rusia, cu extinderea la scară mondială a acestuia și cu implozia lui finală, nu numai în URSS, dar și în majoritatea țărilor care, benevol sau forțat, i-au copiat modelul, apoi începutul secolului al XXI-lea a fost și este marcat de schimbări de o cu totul altă natură: globalizarea economiei și efectele sale asupra economiei mondiale, crizele energetică, ecologică, financiară, alimentară etc., care pot genera consecințe catastrofale și ireversibile și care pot fi soluționate doar la scară mondială, prin decizii politice concertate ale marilor puteri și, în primul rînd, ale grupului de state dezvoltate G8.

Pentru a ne da seama în ce măsură a fost marcată lumea contemporană de ideologiile timpului, e destul să ne amintim că, în anii '50-'60, în toiul Războiului Rece, chiar și cele mai critice minți ale vremii ajunseseră să creadă că socialismul este inevitabil, deși nu în forma lui sovietică. Chiar se vorbea insistent de o „a treia cale“, ca o soluție de compromis între capitalism și socialism, soluție în care erau sintetizate elementele considerate viabile ale celor două concepții politice fundamentale. Pe baza acestor viziuni, a fost elaborată și teoria „convergenței“ celor două sisteme, propagată amplu în anii '70.

La fel, s-a vorbit suficient de mult și despre sfîrșitul ideologiilor, odată cu prăbușirea sistemului comunist la sfîrșitul anilor '90. Cu toate acestea, faptele au demonstrat, în mod paradoxal, că ideologiile nu au dispărut și conștiința ideologică este mereu prezentă. Este evident că lipsa ideologiilor este doar aparentă, iar în aceste condiții tot mai multe partide se transformă în grupuri care se realimentează din toate părțile cu idei diferite, combinînd, de exemplu, conceptul de piață liberă cu cel al asistenței sociale directe din partea statului. De fapt, putem afirma cu certitudine că substanța ideologiilor nu a dispărut și ele pot oricînd să fie „reinventate“, deoarece pe parcursul a zeci de ani s-au infiltrat adînc în sistemul de valori al societăților contemporane.

Practica din ultimii 50-60 de ani ne permite să afirmăm că majoritatea doctrinelor și ideologiilor politice contemporane reprezintă, în sine, construcții dinamice, care încearcă să reacționeze prompt la schimbările de situații și noile provocări ale timpului. Doctrinele și ideologiile interacționează și, periodic, sesizăm cum una sau alta dintre ele ba își intensifică, ba își diminuează influența în lumea contemporană.

Eșecul socialismului și destrămarea URSS au constituit nu numai o restructurare a tabloului geopolitic actual, dar au adus și înfrîngerea uneia dintre cele două concepții dominante despre lume. În aceste condiții, discuțiile științifice și abordările netradiționale au contribuit la elaborarea unor noi viziuni asupra evoluției lumii contemporane.

5.1. Ideologie și doctrină politică

În multe cazuri, ne confruntăm cu întrebări la care, de obicei, nu putem da un răspuns univoc. De exemplu, cum am putea defini o doctrină ori o ideologie politică? Care este diferența dintre doctrine și ideologii politice? Sau cum au evoluat doctrinele și ce formă îmbracă doctrinele tradiționale la etapa actuală ori cum se manifestă ele în spațiul nostru politic?

Despre doctrinele politice s-a scris destul de mult, mai cu seamă în secolul al XX-lea. Cei mai mulți dintre autori au menționat că domeniul doctrinelor politice este extrem de vast și se regăsește atît în obiectul de studiu al științelor socioumane, cît și în științele ce studiază elementele de mentalitate, de cultură, de civilizație și de tradiție. Pentru acest motiv, doctrinele politice sînt considerate un domeniu al științelor politice în sensul cel mai larg, avînd un rol explicativ doar pentru înțelegerea situațiilor politice generale, dar nu și a celor specifice, decît în cazuri excepționale. De cele mai multe ori însă doctrinele politice proiectează realități posibile, plecînd de la realitatea specifică epocii în care apar. Pe de altă parte, unele dintre doctrinele politice transgresează realitatea istorică a epocii lor pentru a se insera în prezent.

Termenul ***doctrină*** definește un sistem format din principii prin care se exprimă o anumită orientare, un curent de gîndire filosofică, politică, economică, juridică, sociologică, științifică, religioasă, militară etc. Doctrina politică poate fi definită, de asemenea, drept un sistem închegat de principii care interpretează în mod coerent realitatea politică și recomandă o modalitate de a acționa în funcție de anumite opțiuni și scopuri ideologice. Doctrina politică oferă elementele necesare pentru rezolvarea problemelor fundamentale privind

organizarea politică a societăţii, raporturile dintre politic şi economic, sistemul valorilor care trebuie să guverneze evoluţia societăţii.[120] Prin urmare, doctrinele politice reprezintă, în realitate, o sumă de lucrări cu caracter sistematic privind realitatea politică, economică sau socială, formînd, uneori, lanţuri doctrinare. Este necesar să menţionăm că, de cele mai multe ori, părinţii fondatori ai doctrinelor politice sînt revendicaţi şi de filosofia sistemică ori de diverse ştiinţe socioumane actuale ca aparţinînd, mai degrabă, domeniului lor de cercetare decît spaţiului politic. Totodată, este foarte greu să diferenţiem doctrina propriu-zis politică de doctrina filosofică aplicată domeniului politic. În doctrinele politice nu vom regăsi, totuşi, întregul cîmp sistemic al filosofiei, ci doar noutatea pe care o aduce aceasta în construcţia teoretică a spaţiului sociopolitic.

O altă dimensiune a doctrinelor politice este cea sincronă, perspectiva comparativă asupra doctrinelor politice, căutînd ceea ce se susţine la nivelul valorilor şi finalităţilor puse în practică de aceste doctrine. Această dimensiune cuprinde expresiile comune ale doctrinelor care se reformulează permanent în spiritul epocii. De aceea, la *nivelul analizei comparative* a doctrinelor, se evaluează spaţiul ideologic, adică tentativele de a realiza în practică ideile propuse de părinţii fondatori ai acestora. La *nivelul realizării practice* a doctrinelor politice, se studiază politicile propuse pentru soluţionarea anumitor probleme ce apar în cadrul diverselor societăţi la o anumită perioadă de dezvoltare a lor.

Doctrinele politice influenţează substanţial apariţia şi crearea ideologiilor politice, astfel încît sînt deseori confundate cu acestea. Doctrinele sînt însă mult mai largi şi nu încearcă să fie decît modele teoretice, în timp ce ideologiile au o dimensiune mult mai pragmatică, fiind legate de comportamente de grup.

Din cele spuse mai sus, putem încerca să definim doctrinele politice ca pe un domeniu de graniţă ce încearcă să acopere o întreagă zonă de gîndire politică, cuprinzînd şi inspirîndu-se din ideologii politice, teorii politice şi filosofie politică. În aşa fel, consideră Andrei Ţăranu, „doctrinele politice sînt corpusuri conceptuale, cuprinzînd valori şi simboluri care incorporează concepţii asupra naturii umane şi care indică ce este posibil sau imposibil pentru oameni să dobîndească; reflecţii critice asupra naturii interacţiunilor sociale; valori pe care oamenii ar trebui să le respingă sau la care să aspire; corecţii tehnice privind îmbunătăţirea în abstract a realităţii umane privind viaţa politică, economică şi socială a unei naţiuni sau chiar a întregii umanităţi. De aceea, doctrina politică are o dublă funcţiune: prima, *de a descrie* şi cea de-a doua *de a prescrie*".[121]

[120] Cf. A. Florian, *Fundamentele doctrinelor politice*, Bucureşti, 2006.

[121] Cf. Andrei Ţăranu, *Doctrinele politice contemporane*, Bucureşti, 2001.

Doctrinele politice se împletesc strîns cu doctrinele filosofice, economice, sociale, juridice, pentru că toate acestea abordează același subiect major, societatea, dar privită sub diversele ei aspecte. Spre deosebire de doctrinele politice, *ideologiile politice*[122] sînt mai generale, fiind un mod universalist de a interpreta realitatea. În așa fel, ideologia politică și doctrina politică au sfere de semnificații aproape identice, **singura deosebire fiind forma mai sistematică a doctrinei politice**. Ideologiile preiau din doctrinele politice corpusul de idei și de valori propuse de acestea și încearcă adaptarea lor la realitățile concrete ale societății. Ideologiile depășesc, astfel, cadrul teoretic, încercînd o transgresare a realului prin ideal. Din aceste considerente, ideologiile sînt ceea ce generează mentalitățile colective, devenind părți ale acestora și modele de credință și de comportament colectiv. Ideologiile apelează la valorile create de doctrine, dar încearcă să le impună ca fapte de viață și acțiune politică.

Ideologia este definită ca ansamblu de idei, reprezentări, mituri elaborate de mișcările politice, într-o formă mai mult sau mai putin sistematică, în vederea orientării comportamentului cetățenilor în problemele fundamentale ale dezvoltării societății (modul de guvernare, natura sistemului economic, obiectivele dezvoltării sociale ori valorile morale demne de a fi îmbrățișate etc.) O definiție asemănătoare ne-o oferă *Enciclopedia Blackwell a gîndirii politice*: „Ideologiile sînt constelații de credințe și expresii cu încărcătură simbolică, prin care lumea este prezentată, interpretată și evaluată într-un fel să modeleze, să mobilizeze, să orienteze, să organizeze și să justifice anumite modalități sau direcții de acțiune și să anatemizeze altele".[123]

Ideologiile îndeplinesc mai multe funcții sociale, capabile să integreze într-un singur set de concepte întregul univers social:

- **funcția explicativă** – ideologia își propune să ofere explicații asupra cauzelor care determină condițiile sociale să fie așa cum sînt. Dar, spre de-

[122] Termenul „ideologie" a fost introdus în circuitul cotidian în 1789 de Antoine Destutt de Tracy, unul dintre filosofii pe care Convenția revoluționară îi împuternicise cu conducerea Institutului Francez, creat special pentru a răspîndi ideile iluminismului. În lucrarea sa *Éléments d'idéologie*, scrisă între anii 1801-1805, de Tracy propunea o nouă știință a ideilor, o ideologie care ar fi baza tuturor celorlalte științe. Respingînd conceptul de idei înnăscute, de Tracy explica modul în care ideile noastre sînt bazate pe senzații fizice. O explicație rațională a originii ideilor, eliberată de prejudecățile religioase sau metafizice, ar constitui fundamentul pentru o societate dreaptă și fericită. Aceasta deoarece investigarea ideilor individuale ar demonstra originea lor comună în necesitățile și dorințele umane, acel cadru legal reglator al societății pe baze naturale.

[123] *Enciclopedia BLACKWELL a gîndirii politice*, București, 2000, p. 128, p. 366.

osebire de o doctrină care încearcă să își fundamenteze răspunsurile pe o dimensiune științifică, ideologiile se bazează mai degrabă pe structuri empirice, pe credințe, respingeri apriorice ale unor realități ș.a.m.d. Mai mult, unele ideologii construiesc și pseudoștiințe pentru a-și conferi un aer de infailibilitate și a demonstra astfel că sînt singurele care au dreptate (socialismul, nazismul);

- **funcția evaluativă** – ideologiile își arogă dreptul de a oferi standarde de evaluare a condițiilor sociale și de a hotărî ceea ce este dezirabil sau nu. Astfel, pe baza constructului ideologic pe care un individ îl folosește (și crede în el), se formulează evaluări privind o situație sau alta;
- **funcția identitară** – o ideologie, de obicei, dă sentimentul apartenenței la o comunitate de idei membrilor care cred în ea. Astfel, ideologia nu își propune numai funcții raționale, ci încearcă să facă apel la sentimente și emoții profunde, la reacții subiective care pot transforma pe un membru într-un credincios;
- **funcția programatică (prescriptiv-normativă)** – orice ideologie are un caracter programatic, dorind să impună un program general de acțiune socială și politică. Toate ideologiile doresc să prescrie un model de acțiune în conformitate cu idealurile lor.

După cum vedem, ideologiile constituie un set de idei și credințe împărtășite de un anumit număr de oameni, cărora le explică ce este valabil și valoros și ce nu, ce urmează a fi păstrat intact și ce este necesar de schimbat, generînd atitudini în raport cu ceilalți membri ai grupului ideologic și cu cei care sînt percepuți drept opozanți. Ideologiile incită oamenii la acțiune politică și propun un program oarecare în acest scop, determinînd pasiune și motivație pentru actul politic.

Fiind și o dimensiune a actului politic, ideologiile au și funcții politice importante, care le fac de neînlocuit în actul politic. Funcțiile politice ale ideologiilor sînt extrem de necesare pentru că, prin ele, se obține acordul maselor pentru diversele acțiuni politice ale celor care se află la putere sau doresc să cucerească puterea:

- **funcția de legitimare** – are ca scop să dea valoare unui regim politic și instituțiilor sale, adică să exprime acele idei operative care fac ca regimul politic să funcționeze cu acordul guvernaților;
- **funcția de mobilizare și solidarizare** – ideologiile trebuie să definească foarte clar cine este membru al grupului și cine este străin acestui grup. De aceea, ele trebuie să joace un rol de liant social între membrii gru-

pului care împărtășesc aceeași ideologie și să acționeze ca un stindard pentru a-i mobiliza în vederea unor acțiuni comune. La fel, ele mai au și funcția de unificare, integrare și identificare pentru toți cei care împărtășesc aceeași credință politică, dar acționează în acest sens cu diferite grade de succes;

- **funcția de conducere și cea de manipulare** – ideologiile incită oamenii la acțiune politică, dar tipul și scopul acțiunii depind foarte mult de conținutul și substanța ideologiei. Pentru ca aceste acțiuni să fie cunoscute și acceptate de membri, este necesar să existe un număr de promotori și activiști politici care să mobilizeze și să conducă grupul. Pentru a-l conduce, ei trebuie să recurgă permanent la manipulare (nu neapărat fiind și conștienți de aceasta) ca să-i determine pe membri să atingă scopul propus;
- **Funcția de comunicare** – ideologiile fac apel permanent la un limbaj comun, ultrasimplificat, dar specializat politic, pentru a atrage noi adepți. Ele folosesc sintagme extrem de comune, ușor de reținut, dar cu un conținut semantic extrem de complicat – „conspirația iudeo-masonică“, „elita de la putere“, „roșii“, „brunii“ etc. –, care să dea impresia că oricine poate înțelege despre ce este vorba, dar care permite și interpretări multiple ale subiectului;
- **funcția de defulare a emoțiilor și frustrărilor** – ideologiile au rolul de a determina anumite comportamente ale fidelilor săi, mai ales în condițiile alegerilor sau confruntărilor directe cu cei care sînt considerați opozanți. De aceea, ele își propun, prin mobilizare, să determine o stare de permanentă reideologizare a celor care sînt considerați membri de bază.

Toate aceste funcții politice pot întări „suspiciunile“ că ideologiile politice sînt ceva rău prin excelență și că ele au drept scop obținerea puterii prin forme adesea inacceptabile. În realitate, aceste practici politice se manifestă în toate regimurile politice, totalitare sau democratice, ceea ce diferă este doar gradul lor de intensitate. Cu toate acestea, destul de vizibil rămîne gradul tot mai mic de implicare politică a cetățenilor (în special în țările dezvoltate din punct de vedere economic), adesea chiar absenteismul, ceea ce poate creea aparența unei marginalizări a ideologiei și a funcțiilor acestora. Dar, dacă este tot mai greu să deosebești o ideologie de alta, datorită așa-numitei *political corectness,* aceasta nu înseamnă că funcțiile politice ale ideologilor au dispărut. Vedem că, în situații de criză, ele reapar cu o putere ieșită din comun, ceea ce denotă că ele continuă să fie vii în socitate.

5.2. Clasificarea doctrinelor politice

Există numeroase încercări de clasificare și sistematizare a doctrinelor politice. Una dintre primele și cea mai simplă sistematizare a doctrinelor politice este cea care îi divizează pe susținătorii opțiunilor politice în două mari tabere: stînga și dreapta. Este cunoscut că dreapta și stînga au o îndelungată existență, datînd încă din perioada antică. Cu toate acestea, pe parcursul istoriei, atît stînga, cît și dreapta s-au schimbat în funcție de condițiile concrete ale evoluțiilor interne și externe ale statelor. Cu toate că există această divizare, în aparență clară, ea nu poate fi privită totuși ca ceva static, neschimbător, dimpotrivă, realitatea ne demonstrează că dreapta și stînga rămîn zone cu o geometrie variabilă. În multe cazuri, ideile de stînga ori de dreapta au migrat de la un pol la altul. Așa s-a întîmplat în Franța pe timpul guvernării socialistului Lionel Jospin, care a continuat politica de privatizare a unor mari societăți de stat, începută de guvernul anterior de centru-dreapta, ori în SUA, unde democratul Bill Clinton (situat mai la stînga spectrului politic decît adversarii republicani) și-a însușit o serie de idei politice ale republicanilor de dreapta. De asemenea, putem aduce drept exemplu guvernul liberal al lui Călin Popescu-Tăriceanu, care a promovat mai multe măsuri sociale din arsenalul PSD, fiind impus să o facă de acest partid de stînga. În opinia Alinei Mungiu-Pippidi, „...se consideră de „dreapta" un partid care este pentru un rol minim al statului în economie și pentru redistribuția minimă a venitului național, și se consideră de „stînga" un partid care optează pentru un stat intervenționist și o redistribuție importantă".[124]

La baza altei tipologizări, propusă de Ronald Inglehart, este pusă axa duală materialism/ postmaterialism. Opțiunile postmaterialiste sînt: societate mai puțin impersonală, mai multă participare la deciziile profesionale, mai multă participare la deciziile politice, ideile sînt mai importante decît banii, libertatea cuvîntului, orașe mai frumoase. Cele materialiste sînt: combaterea creșterii prețurilor, menținerea unei economii performante și stabile, creșterea economică, menținerea ordinii și armată puternică.

Politologul român Călin Vîlsan, plecînd de la definirea doctrinelor politice drept „sisteme de idei, teze, principii, concepții, mai mult sau mai puțin elaborate, argumentate și prezentate în modalități diverse, cu privire la organizarea și funcționarea societății, la esența puterii politice, la conținutul, formele și mecanismele de exercitare a acesteia, la rolul instituțiilor și al clasei politice, la ra-

[124] *Doctrine politice,* coordonator Alina Mungiu-Pippidi, Iași, 1998, p. 11.

porturile dintre guvernanți și guvernați", face o divizare a doctrinelor politice în două categorii de bază:

- doctrine politice privind organizarea și conducerea democratică a societății, care au la bază respectarea voinței cetățenilor și principiile statului de drept. Aici sînt incluse doctrinele politice liberale și neoliberale, doctrinele politice conservatoare și neoconservatoare, doctrina politică democrat-creștină, doctrinele politice social-democrate;
- doctrine politice privind organizarea și conducerea în mod dictatorial a societății, care nesocotesc voința și interesele cetățenilor, bazîndu-se pe principiul statului totalitar. În această categorie autorul încadrează doctrina politică fascistă, doctrina politică comunistă de tip marxist-leninist, doctrinele politice rasiste, social-darwiniste, elitiste și doctrinele militariste.[125]

Alina Mungiu-Pippidi consideră drept cea mai comprehensivă și mai utilă în momentul de față clasificarea propusă de Guido Dericks, deoarece încearcă o sistematizare a doctrinelor politice pornind de la observația fundamentală făcută de părinții sociologiei privind marea schimbare socială a secolului al XIX-lea de la **comunitate** *(Gemeinschaft)* la **societate** *(Gesellshaft)*. Alina Mungiu-Pippidi afirmă, în mod îndreptățit, că această întreprindere teoretică este mai potrivită decît clivajul tradițional stînga-dreapta.

Pentru Dericks, **ideologiile comunitare** sînt: naționalismul, ecologismul și, pînă la un anumit punct, creștin-democrația, adică ideologii care pun la îndoială evoluția către o societate de dimensiuni planetare, impersonală, încercînd să salveze ce se mai poate salva din comunitate - desigur, fiecare în felul său specific. Am reprodus mai sus observația lui Melluci privitoare la noul naționalism ca încercare de reintegrare culturală și identificare colectivă drept reacție la o societate dezintegratoare. La fel, ecologiștii își arată îngrijorarea față de impersonalitatea crescîndă a societății postindustriale și față de dimensiunile ei, care reduc individul la scara unui atom („small is beautiful" este un slogan asumat curent de ecologiști). Firește, ei nu caută reintegrarea pe calea unei limbi vorbite de o colectivitate sau a unei moșteniri istorice, cum fac conservatorii, ci o așteaptă de la comunitățile locale.

Ideologiile societale, după Dericks, sînt, în primul rînd, liberalismul, dar, într-o măsură comparabilă, și social-democrația, în vreme ce creștin-democrația s-ar plasa undeva între cele două modele. Liberalismul și social-democrația

[125] Călin Vîlsan, *Politologia*, București, 1997, p. 200.

au moştenit împreună tendinţa emancipării individului de legăturile tradiţionale - familie, Biserică, sat - şi accentul pus pe modernizare şi progres. Liberalii găseau că legăturile individului erau prea opresive în societatea tradiţională şi efortul lor s-a concentrat în direcţia disoluţiei acestor legături şi a eliberării individului, urmînd ca în societatea pieţei libere indivizii să se asocieze liber prin intermediul asociaţiilor voluntare şi să găsească noi formule de integrare. Spre deosebire de liberali, social-democraţii, recunoscînd dezintegrarea vechilor legături, nu numai că nu le regretă, dar consideră că ele nu au fost desăvîrşite, cel puţin în ceea ce priveşte clasa muncitoare. Ei cheamă la solidaritate, dar numai la solidaritatea celor oprimaţi. Dacă vorbesc de alienarea individului, o fac nu în numele securităţii psihice conferite de legăturile tradiţionale, ci al societăţii mai juste care trebuie să urmeze capitalismului.[126]

O manifestare elocventă a acestor doctrine şi ideologii politice este activitatea Parlamentului European, în care le vom regăsi pe cele mai reprezentative dintre ele, promovate de opt grupuri parlamentare, desfăşurîndu-şi activitatea în cadrul comisiilor parlamentare. Deosebirea dintre grupurile din Parlamentul European şi parlamentele naţionale ale statelor membre UE constă în faptul că în Parlamentul European nu există partide (grup de partide) de guvernămînt şi partide (grup de partide) de opoziţie. Munca se desfăşoară în cadrul grupurilor parlamentare prin coordonarea poziţiilor faţă de problemele abordate.

5.3. Conservatorismul

Conservatorismul este definit mai mult drept o stare de spirit decît ideologie în sine. Din aceste considerente, a fi conservator este un lucru foarte dificil. Aceasta pentru că sînt foarte multe interpretări ale naturii acestei doctrine, în special datorită abilităţii ei extraordinare de a supravieţui în orice context. Pentru a fi conservator, trebuie să existe ceva de conservat: un *statu-quo*, o situaţie, o poziţie etc.

Pe de o parte, conservatorismul este uşor de definit, pe de alta, este foarte dificil. Este uşor de definit pentru că toţi cei care se consideră conservatori împărtăşesc dorinţa de a păstra ceva: unii - modul de viaţă tradiţional, alţii - obiceiurile din societatea lor. Cu certitudine, aceste tradiţii şi obiceiuri diferă de la o ţară la alta, însă chiar şi acolo unde sînt similare, există probabilitatea ca diferiţi conservatori să aibă viziuni diferite despre elementele sau fragmentele din modul lor stabilit de viaţă care merită păstrate. Prin urmare, toţi conservatorii

[126] Cf. *Doctrine politice*, coordonator Alina Mungiu-Pippidi, Iaşi, 1998, p. 13.

doresc să conserve ceva, dar nu toți doresc să conserve același lucru. Datorită acestui fapt, conservatorismul este atît de greu de definit.

Pe de altă parte, sînt percepuți drept conservatori și cei care manifestă rezistență la schimbare, chiar dacă situația în care se află nu este neapărat în favoarea lor, cum sînt locuitorii din mediul rural sau din orașele mici, care nu își pot închipui un alt tip de existență decît al lor. De aceea, Andrei Țăranu definește conservatorismul și ca rezistență teoretică articulată și sistematică la schimbare, fiind o ideologie ce își propune să apere *statu-quoul* deja prestabilit în fața oricărei schimbări rapide sau forțate.[127]

De obicei, criticii conservatorismului îi reproșează acestuia că ar fi o încercare obscurantistă a celor „avuți“ de a-și apăra poziția și privilegiile dobîndite împotriva celor „lipsiți“. Mai mult, uneori, acest reproș este însoțit de o vagă sugestie că doctrina ar avea legături cu mișcările extremiste. Că sînt învinuiri neîntemeiate, ne-o demonstrează faptul că conservatorismul este o filosofie a existenței umane diametral opusă mișcărilor extremiste. Esența acestei filosofii rezidă în convingerea potrivit căreia condiția umană este caracterizată de tensiuni ce pot fi atenuate prin acțiune politică, dar nu pot fi complet eliminate.

Spre deosebire de curentele radicale, inclusiv marxismul, care pretinde că toate sursele principale ale nefericirii umane pot fi înlăturate prin răsturnarea revoluționară a capitalismului, conservatorismul, dimpotrivă, consideră că răul și suferința umană sînt inseparabile de existență. Iar înțelepciunea constă nu în elaborarea de planuri grandioase și utopice, ci în formularea de propuneri modeste de diminuare a impactului asupra răului și suferinței umane. În așa fel, prin însăși natura lor, aceste tensiuni reduc politica la statutul unei activități limitate. Și dacă încercăm să îmbinăm o atare viziune generală despre existența umană cu conceperea politicii drept activitate limitată, putem, prin urmare, defini conservatorismul drept arta compromisului politic, a echilibrului și a moderației, în interesul păstrării unui stil moderat în politică.[128]

Marele merit al lui Edmund Burke, părintele conservatorismului modern, este că el a înțeles că încercarea de a înfăptui libertatea prin metode revoluționare nu va duce la lărgirea și perfecționarea unei politici limitate, cum considerau revoluționarii francezi, ci, dimpotrivă, va duce la distrugerea condițiilor menținerii ei. Prima și cea mai importantă condiție a unei politici limitate este **supremația legii**; a doua este **independența justiției**; a treia este un **sistem de**

[127] Cf. Andrei Țăranu, *Doctrine politice contemporane,* București, 2001, p. 30.
[128] Cf. *Enciclopedia BLACKWELL a gîndirii politice,* București, 2000, p. 128.

guvernare reprezentativ; a patra este **instituţia proprietăţii private**; iar a cincea - **o politică externă menită să apere independenţa politică** prin menţinerea unui echilibru de forţe care, după părerea conservatorilor, este singurul principiu stabil şi realist în vederea întronării păcii internaţionale.

Conservatorismul, oriunde şi oricînd s-ar manifesta în societate, are cîteva principii de bază din care decurge ideea sa principală:

- consideră libertăţile individuale mai importante decît egalitatea;
- se pronunţă împotriva concentrării puterii politice în mîna oricui, şi mai cu seamă în mîna mulţimilor;
- insistă asupra unei teorii organice a societăţii, ce ar prevedea o ierarhizare a grupurilor şi a claselor, dar şi o cooperare dintre ele. De aici şi ideea de comunitate şi interesele sale, considerate superioare intereselor individuale;
- îşi asumă un respect profund pentru tradiţie şi moştenirea culturală, ceea ce îi leagă de înaintaşi;
- proprietatea şi raţiunea sînt considerate drept metode de soluţionare a problemelor sociale;
- respectul faţă de religie, considerată un bun cultural tradiţional;
- majoritatea liniilor ideologice conservatoare sînt axate pe elitism.

În felul acesta, doctrina conservatoare are şi rolul de a propune o strategie politică ce să corespundă nevoii naturale de dezvoltare organică a societăţii. Pe de altă parte, din punct de vedere teoretic, se poate spune că nu toţi conservatorii împărtăşesc aceeaşi doctrină politică. Andrew Vincent vorbeşte de cinci posibile interpretări diferite ale conservatorismului:

- ***ideologie aristocratică*** - ipostază în care este o doctrină negativă ce exprimă reacţia aristocraţiei semifeudale împotriva Revoluţiei Franceze;
- ***doctrină pragmatic-ideologică*** - în care conservatismul este văzut ca o formă de pragmatism politic, fără un conţinut teoretic elaborat. Orice idee politică, culturală sau economică, indiferent de sursa ei, chiar şi liberală, dacă funcţionează în practică este utilă pentru politica conservatoare;
- ***viziune situaţională*** - orice ordine instituţională (chiar dacă este liberală sau comunistă) trebuie apărată şi consolidată ca şi cum ar fi una conservatoare. În acest sens, conservatorii sînt cei înrădăcinaţi într-o formă de viaţă instituţionalizată, care apără ordinea socială de orice tip în situaţiile cînd instituţiile sînt ameninţate de idei transcendente: revoluţie, reformă, o nouă ordine economică şi socială etc;

- ***dispoziție a minții sau obișnuinței*** – conservatorismul este o dispoziție naturală a ființelor umane care preferă obiceiurile sau căile verificate de istorie căilor noi și nefamiliare. În acest sens, conservatismul preferă, mai degrabă, să se bazeze pe experiență în acțiunile sale și nu pe rațiunea teoretică abstractă;
- ***interpretare ideologică*** – în care conservatorismul nu este identificat cu o anumită situație istorică sau clasă socială, ci constituie un ansamblu de idei și de perspective asupra istoriei. Conservatorismul s-a opus mereu diferitelor idei revoluționare, precum perfectibilitatea speciei umane prin schimbarea condițiilor economice și sociale, ideea progresului și dezvoltării naturii umane către o societate a binelui suprem, convingerea în triumful rațiunii (în acest sens, iluminismul este dușmanul cel mai important al conservatorismului).

Așa cum nu putem vorbi de o doctrină conservatoare sistematică, la fel și clasificările vor avea drept bază diferite influențe ideologice. Există mai multe tipologii: conservatorism reacționar, reformist liberal, colectivist, libertarian. În clasificarea propusă de același Andrew Vincent sînt evidențiate cinci tipuri: conservatorism tradiționalist, romantic, paternalist, liberal și noua dreaptă (*new right*).

1. ***Conservatorismul tradiționalist*** este edificat în jurul noțiunilor de „obicei, convenție și tradiție". Din această cauză, conservatorismul este confundat, de cele mai multe ori, cu tradiționalismul. Statul, în opinia lui Andrew Vincent, este conceput ca un soi de întreprindere comunală care are un spirit organic; constituția nu este doar o simplă creație a oamenilor, ci rezultatul unei îndelungate practici sociale; conducerea, autoritatea și ierarhia sînt naturale; drepturile și libertățile oamenilor își au rădăcinile în normele comunității.
2. ***Conservatorismul romantic*** (Justus Möser, Adam Müller, Friedrich Novalis, S.T. Coleridge, Walter Scott, T.S. Eliot) exprimă prin sine nostalgia pentru trecutul pastoral, moral, prezentat într-o formă idealizată. De aceea, criticile sînt îndreptate împotriva industrializării și a spiritului mercantil, care au dus la alienare și dezumanizare. Iar politica liberală era profund eronată pentru că se adresează unui om abstract, inexistent în realitatea socială, și ignora viața simplă, religioasă și sentimentele de solidaritate comunală.
3. ***Conservatorismul paternalist*** concepe guvernarea ca pe o formă de paternalism binevoitor, care trebuie să asigure tuturor cetățenilor șanse și

oportunități egale. Este vorba, mai degrabă, de o responsabilitate aristocratică (de „noblesse oblige") a guvernanților, care trebuie să asigure o viață bună pentru întreaga societate.

4. ***Conservatorismul liberal*** consideră că economia este prioritară în raport cu politica și, de aceea, preia și dezvoltă multe dintre temele liberalismului clasic: individualismul, libertatea negativă, drepturile personale și domnia legii. Aceste simpatii liberale s-au combinat însă cu reacții critice la adresa statului bunăstării generale.
5. În cele din urmă, ***noua dreapta conservatoare***, un amalgam de influențe ideologice – conservatorism liberal, teorie economică liberală și libertarianism –, care fac foarte dificilă încercarea de a-l defini. S-ar putea spune că este o combinație de elemente liberale – emanciparea individului de sub controlul statului, reducerea taxelor, controlul deficitului bugetar și privatizarea monopolurilor de stat – cu accente naționaliste și tradiționaliste de genul: puritatea rasei, inegalitatea naturală, autoritatea patriarhală și educația religioasă obligatorie.

Una dintre varietățile conservatorismului, neoconservatorismul, și-a conturat pozițiile pe baza ideilor unui grup de oameni de știință și figuri publice proeminente ca sociologii Daniel Bell și Nathan Glazer, politologul Jeanne Kirkpatrick și un alt sociolog, Daniel Patrick Moynihan. Neconservatoriștii sînt, deseori, descriși ca liberali dezamăgiți ai bunăstării. În anii de după al Doilea Război Mondial, cîțiva pastori protestanți au condus campanii împotriva a ceea ce ei numeau pericolul „comunismului ateist, fără Dumnezeu". Aceste campanii s-au transformat, în anii '70, într-o mișcare mai amplă, mișcare cunoscută ca Dreapta Religioasă. Dreapta Religioasă susține, la rîndul ei, că este democratică, lucru prin care dorește să spună că societatea trebuie să urmeze calea majorității drepte „morale" a creștinilor. Către ce ne conduce această „majoritate morală"? Către mai puțină intervenție guvernamentală în economie, precum doresc și conservatorii individualiști, dar și către un guvern extins și activ în multe alte privințe. Care este, așadar, starea conservatorismului de astăzi? Două idei rezistă. În primul rînd, multe varietăți de conservatorism se află într-o tensiune constantă unele față de altele. Chiar dacă ele pot să coopereze în anumite probleme, în altele sînt măcinate de contradicții permanente.

A doua idee referitoare la starea conservatorismului contemporan este că asemenea certuri ar putea fi un semn de vitalitate. Faptul că oamenii se gîndesc că merită să se certe în legătură cu ceea ce este „adevăratul" conservatorism și în ce direcție ar trebui să meargă conservatorismul „corect", sugerează că el

ramîne o forță puternică, mai cu seamă în politica lumii vorbitoare de engleză. Aici, dar și în alte părți, se pare că există mulți oameni nemulțumiți de roadele liberalismului și străini de scopurile socialismului. Pentru acești oameni, conservatorismul ramîne o ideologie atractivă.

În pofida acestei situații, unii cercetători consideră că viitorul conservatorismului nu pare deloc promițător. Dacă, pe de o parte, el ar mai putea cîștiga voturi, lingușind etosul colectivist, anticipat de Tocqueville, natura identității sale ar rămîne obscură. Pe de altă parte, conservatorismul ar putea să pledeze pentru apărarea idealului de politică limitată, căruia a fost în mod tradițional asociat. Dar, în acest caz, pentru conservatori ar fi foarte greu să ajungă la putere, deoarece niciuna dintre instituțiile asociate promovării politicii limitate - supremația legii, răspunderea parlamentară și independența justiției - nu are vreo relevanță serioasă pentru o epocă preocupată în temei de politica prosperității.[129]

5.4. Creștin-democrația

Constituirea acestei direcții în gîndirea și practica politică europeană a fost rezultatul unei îndelungate perioade de tranziție, deoarece, inițial, acest curent îndeplinea funcția de adaptare a comunității de credincioși în noile condiții ale organizării sferei publice, considerată ostilă. Iar apariția, dezvoltarea și evoluția creștin-democrației poate fi înțeleasă doar în acest context.

În pofida faptului că denumirea de creștin-democrație poate fi extinsă asupra întregii comunități a creștinilor, în sensul strict al cuvîntului, dezvoltarea acestei mișcări este legată de catolici (în Germania - și de confesiunile reformate). Iar rădăcinile problemelor apărute atunci constau în complicata istorie a relațiilor dintre Biserica Romano-Catolică și organizarea politică a societăților contemporane. La început, Biserica Catolică a adoptat o poziție chiar dușmănoasă față de profundele reforme în societățile occidentale. Prin valorile sale, revoluțiile constituțional-liberale au subminat din temelie țesătura „comunitaristă" a politicii europene. În locul reprezentărilor medievale despre societate ca despre *communitas communitatum,* a fost implementată o altă reprezentare despre societate, care lichida toate formele corporatiste: „Nimic nu există între stat și cetățean", formulă ce schimba cardinal locul și rolul Bisericii în societate. Revoluțiile liberale au zdruncinat din temelie vechile structuri și instituții. Biserica Romano-Catolică pretindea la rolul de *societas perfecta,* agent de drept,

[129] Cf. *Enciclopedia BLACKWELL a gîndirii politice,* București, 2000, p. 134.

cel puțin egal cu statul. Papa de la Roma era privit ca suveran egal cu ceilalți suverani și se situa pe treapta superioară a relațiilor juridice și diplomatice. În condițiile existenței paralele a suveranității Bisericii și a suveranității statului, se ajungea, inevitabil, la conflicte în societățile occidentale.

Revenind însă la originile democrației creștine, se pare că termenul acesta își are originea în Franța anului 1791, cînd un episcop din Lyon făcea referire la principiile luminoase ale democrației creștine. Este evident că nu făcea referire la democrația creștină contemporană, ci, mai degrabă, o aluzie la o nouă Biserică democratică și populară ca alternativă la cea aristocratică a Vechiului Regim. Cu toate acestea, putem să vorbim despre un prim pas mai concludent al democrației creștine abia după anul 1848. În acea vreme, mai cu seamă în Franța, cîțiva preoți doreau să pună bazele „primei democrații creștine". Nici această intenție nu a avut un ecou semnificativ, inclusiv pe plan extern, totul intrînd în anonimat în perioada revoluționară a anilor '50 ai secolului al XIX-lea.

O nouă încercare de a promova ideile democrației creștine este atestată abia în 1871, dar de acum în Belgia, în cadrul Sindicatului muncitorilor catolici. Odată cu acesta, ia naștere și „a doua democrație creștină". Aceste tentative de reluare a ideilor democrației creștine se întîmplă abia după apariția enciclicei lui Leon al XIII-lea, *Rerum Novarum,* care servea la caracterizarea unui întreg curent social și politic ce accepta democrația politică și care căuta să realizeze reforme sociale, inspirîndu-se din creștinism. Mai apoi, în anul 1896, se naște primul partid politic democrat-creștin (Franța). De menționat că pînă în acel moment au existat doar partide de factură democrat-creștină ce nu foloseau titulatura propriu-zisă, ci denumiri precum centru, conservator, catolic etc.

Utilizarea politică a termenului de democrație creștină va fi interzisă în anul 1901 prin enciclica *Graves de Comuni* a lui Leon al XIII-lea, care definea democrația creștină ca fiind „binefăcătoare acțiune în popor", dar că „ar fi condamnabil să se deturneze termenul creștin într-unul politic".

Această enciclică a contribuit semnificativ la apariția mai multor voci ce vor susține ferm ideea de a nu se da un alt sens, o altă conotație termenului *creștin.*

De aceea, pînă la începutul anilor '40 ai secolului trecut, partidele de inspirație creștină purtau alte denumiri: Partidul Social Popular din Spania, Partidul Popular Italian, Partidul Democrat Popular din Franța ș.a. Abia pe la mijlocul anilor '40 apar din nou partide care poartă titulatura de democrat-creștine. Acesta este și motivul pentru care o serie de partide (istorice) din ziua de

astăzi sînt de inspirație democrat-creștină, deși în titulatura lor nu se regăsesc aceste cuvinte.

În anii de după al Doilea Război Mondial, creștin-democrația a fost marcată puternic - aceasta aproape că i-a dat esența - de *angajamentul pentru ideea europeană*. Această concepție aparține valorilor tradiționale ale creștin-democrației: pluralismul ideologic și social, descentralizarea, federalismul, subsidiaritatea.

Subsidiaritatea, ca recunoaștere a rolului pozitiv al comunităților existente, precum și drepturile decizionale aplicate la nivelul cel mai de jos al aparatului de stat, au devenit principii de bază ale integrării europene.

Creștin-democrația poate fi definită drept concepția privind organizarea, funcționarea și conducerea societății prin îmbinarea valorilor și normelor religiei creștine cu principiile și valorile democratice.

Creștin-democrația recunoaște că problema social-populară nu se rezumă la justiție și nici la caritate, dar că trebuie să instituie o armonie între acestea, evitînd excesele de individualism anarhist, la fel ca și cele comuniste ori socialiste.

Democrația creștină, prin acțiunea sa, dorește să umple spațiul dintre liberalism și socialism, dintre individualism și colectivism, dar, în același timp, are viziuni independente, bazate pe solidaritate, personalism și subsidiaritate, pe valori creștine, pe o imagine a comunității organice.

Creștin-democrația, spre deosebire de conservatorismul modern, manifestă o atitudine rezervată față de piață, se pronunță pentru necesitatea consultării între actorii din sfera statului și a pieței, iar diferența față de conservatorismul autoritar constă în refuzarea pedepsei cu moartea și a naționalismului, precum și în afirmarea reformelor sociale pentru eradicarea sărăciei.

Pe de altă parte, creștin-democrația se deosebește și de modelul de bunăstare social-democrat prin neacceptarea intervenției statului și a redistribuției radicale, prin acceptarea ideologiei „capitalismului social", prin accentuarea răspunderii individuale.

Multidimensionalitatea creștin-democrației poate fi caracterizată prin:

- **conservatism**, atunci cînd este vorba de cultură, tradiție, moralitate publică;
- **elemente de stînga**, atunci cînd vorbim de conștiința socială - se pune accentul pe înlăturarea sărăciei, pe *welfare state*, pe restrîngerea forțelor pieței;
- **elemente liberale**, atunci cînd este vorba de drepturile omului.

Creștin-democrația este definită prin:

- ***personalism şi nu individualism*** - omul este privit ca persoană, nu ca individ. El este un subiect al acţiunii politice şi economice şi nu obiect. El este responsabil faţă de lumea în care trăieşte;
- ***pluralism şi nu colectivism*** - aceasta reiese din faptul că societatea este formată din diverse grupuri, fiecare avînd rolul lui şi propriile sale atribuţii, care pot fi îndeplinite fără intervenţia statului. Situaţia dată contribuie la echilibrul social, menit să asigure pluralismul prin susţinerea organizării societăţii în diferite forme ale sale;
- ***conservatorism şi nu tradiţie*** - creştin-democraţia este deschisă spre ştiinţă şi spre evoluţie intelectuală.

Unii cercetători evidenţiază, în cadrul doctrinei creştin-democrate, două orientări principiale: prima - democraţia creştină **în sens social** (catolicismul social), care a devenit parte integrantă a învăţăturii oficiale a Bisericii şi care conferă democraţiei o semnificaţie exclusiv morală, iar participării - un caracter strict social; a doua - creştin-democraţia **în sens politic**, care consideră democraţia politică drept condiţie esenţială a democraţiei sociale şi care se va îndepărta treptat de orientarea oficială a Bisericii. Tocmai această orientare şi-a găsit manifestarea concretă în multiplele mişcări şi partide creştin-democrate, iar pe plan ideologic - în programe conţinînd aprecieri critice la adresa capitalismului şi a colectivismului realizat cu forţa, a violenţei şi a egoismului. Aceste mişcări şi partide, aflate mereu în căutarea şi utilizarea unor mijloace noi prin care să se asigure prezenţa catolicilor în societate, vor milita în continuare pentru dreptul la vot şi la iniţiativă, pentru referendum şi reprezentarea proporţională a partidelor, pentru transformarea morală a individului prin influenţa catolicismului asupra vieţii sociale şi politice.

În literatura de specialitate au fost evidenţiate principalele dimensiuni ale ideologiei democrat-creştine, care se manifestă plenar la etapa actuală.

1. În ultima jumătate de secol, democraţia creştină a demonstrat că este fidelă ideii de **democraţie reprezentativă** şi poate funcţiona la fel de bine atît într-o monarhie constituţională, cît şi într-o republică, stabilind legătura dintre conducerea politică a statului şi responsabilitatea democratică a cetăţeanului.
2. Sistemul democraţiei reprezentative permite creştin-democraţilor **să constituie o alternativă de centru**, bazată pe ideea celei de-a **treia căi**, plasată între **liberalismul individualist** şi **socialismul etatist.** Elementul central al acestei căi este, atît ca scop, cît şi ca mijloc, persoana, înţeleasă ca **om supus moralei creştine**.

3. Democraţia creştină, considerînd că **persoana se formează în mijlocul comunităţii** care acţionează ca un **corp politic şi social,** pledează pentru formarea şi consolidarea societăţii civile.
4. **În scopul consolidării societăţii civile,** creştin-democraţii sînt apărătorii fideli ai proprietăţii private, privită de ei ca element social fundamental în întărirea libertăţii de acţiune a persoanei.
5. Creştin-democraţii consideră că **statul urmeză să acţioneze în domeniul public prin principiul subsidiarităţii.** Acest principiu impune o condiţie: statul trebuie să acţioneze doar acolo unde societatea civilă nu intervine, fie din dezinteres, fie din neputinţă. Aplicarea principiului subsidiarităţii limitează funcţia statului şi întăreşte sentimentul de privatitate al persoanei.
6. Prin ***welfare state*** *(statul care asigură liniştea şi bunăstarea* echitabilă generală, în modul în care le postuleaza etimologic englezescul „welfare state", germanul „sozialstaat", suedezul „folkhemmet", francezul „état providence", spaniolul „estado del bienestar") democraţia creştină înţelege să pună economia în serviciul omului. Conceptul de **economie socială de piaţă,** elaborat de creştin-democraţi, defineşte o economie în care legile liberei concurenţe şi mecanismele pieţei sînt atenuate în sensul **dreptăţii pentru toţi.** Proprietatea privată este piatra de temelie a economiei de piaţă de tip social. Iar posibilitatea salariaţilor de a deveni proprietari trebuie să fie o necesitate, pentru că numai aşa poate fi diminuată dependenţa economică a acestora, se poate dezvolta interesarea lor în procesul de producţie şi se poate garanta repartizarea judicioasă a veniturilor.

În Europa de Est, orientarea Bisericii Ortodoxe spre liturghie şi contemplaţie, precum şi subordonarea ei, în mod tradiţional, puterii politice, au făcut ca mişcarea creştin-democrată să aibă o apariţie întîrziată, dar şi lipsită de forţă. Chiar şi aceste încercări timide au fost întrerupte brusc de instaurarea, la sfîrşitul celui de-al Doilea Război Mondial, a unor regimuri totalitare, care au interzis orice altă formă de activism politic în afara celui comunist. Excepţie de la această regulă au făcut-o doar Uniunea Creştin-Democrată din Germania de Est şi Partidul Popular Ceh, ai căror lideri au acceptat integrarea propriilor formaţiuni politice în Partidul Comunist. Doar la reinstaurarea pluralismului politic şi în această parte a Europei au apărut condiţii favorabile reapariţiei pe scena politică a unor partide democrat-creştine. Astfel, în majoritatea statelor din regiune au fost întemeiate partide noi, ce

s-au revendicat de la democraţia creştină. Altele, moderate, s-au reclamat de la această doctrină din dorinţa de a cîştiga recunoaştere internaţională şi identitate ideologică. Sub pretextul unor relaţii apropiate cu Biserica, unele partide agrariene s-au declarat şi ele creştin-democrate, adaptîndu-şi programul politic la noile lor aspiraţii.

În Bulgaria, prestigiul titulaturii şi nevoia unor parteneri puternici în Uniunea Europeană au creat cadrul favorabil apariţiei unor formaţiuni politice creştin-democrate. Principala formaţiune politică ce se revendică de la doctrina democrat-creştină este Uniunea Forţelor Democratice (SDS). Bazele acesteia au fost puse în decembrie 1989, cînd mai multe partide şi organizaţii civice au hotărît să încheie o coaliţie politică anticomunistă, condusă de filosoful (la acea vreme - dizident) Jelio Jelev. Prin programul său politic, Uniunea îşi propunea să susţină democraţia constituţională, pluralism politic, societatea civilă şi economia de piaţă, Bulgaria urmînd a fi reformată în mai multe etape.

În Republica Moldova, exponentul mişcării creştin-democrate este Partidul Popular Creştin Democrat (din 1999), care, din punct de vedere organizatoric, succede Mişcării Democratice pentru susţinerea restructurării din Moldova (1988-1989), Frontului Popular din Moldova (1989-1992) şi Frontului Popular Creştin Democrat (1992-1999). Este membru cu drepturi depline în Internaţionala Creştin Democrată.

În Ucraina, formaţiunile ce se revendică de la doctrina democrat-creştină fac parte din Blocul lui Viktor Iuşcenko, Ucraina Noastră, o alianţă politică ce a reuşit, la alegerile parlamentare din 30 martie 2002, să se claseze pe primul loc, cu 23,6% din voturi, iar în iarna anului 2004 să declanşeze „revoluţia portocalie" şi să preia puterea în urma unor ample demonstraţii de stradă. Componenţa acestui bloc electoral este destul de pestriţă, printre partidele care fac parte din el se numără: Congresul Naţionaliştilor Ucraineni, formaţiune conservatoare, Mişcarea Poporului din Ucraina, formaţiune, de asemenea, conservatoare, Partidul Liberal, Partidul Tineretului din Ucraina, Partidul Uniunii Creştin-Populare, formaţiune creştin-democrată, Partidul Reformelor şi Ordinii, partid de centru, Partidul Republican Creştin, Solidaritatea, mişcare populistă, Mişcarea Populară Ucraineană şi formaţiunea „Înainte, Ucraina!" Deşi, iniţial, conjunctura politică a fost favorabilă, structura eterogenă a acestei construcţii electorale evidenţiază faptul că mişcarea democrat-creştină din Ucraina este slabă şi fără perspectiva unei fortificări în viitorul apropiat. Cu toate acestea, ea are şansa să joace un rol important în procesul de europenizare a unei ţări care, în mod paradoxal, a fost preocupată mai întîi de chestiunile ce

vizau necesitatea de reformare a economiei naționale și abia după aceea de demersurile în vederea integrării europene.

Și în Federația Rusă au existat tentative de înființare a unei mișcări politice de inspirație creștină, Uniunea Creștin Socială (1962), dar ea a fost anihilată. Iar inițiatorul său a fost arestat, condamnat la închisoare și, după ispășirea pedepsei, deportat și condamnat la muncă forțată. După 1988, în Federația Rusă au apărut mai multe formațiuni politice democrat-creștine, avînd însă la bază grupuri de rugăciune și reflecție apropiate de Biserica Ortodoxă. Existența acestora a fost efemeră, fiind măcinate de rivalități interne și de lipsa unei susțineri populare. Oferta electorală a democrat-creștinilor din Rusia s-a dovedit a fi puțin inspirată și alternativa totală la comunism pe care au propus-o electoratului a fost respinsă de o populație mai mult nostalgică după regimuri autoritare și glorii pierdute, decît realistă și cu o privire îndreptată spre viitor.

În România, prăbușirea regimului comunist a condus la instaurarea pluralismului politic. Liderul Partidului Național Țărănesc, Ion Rațiu, întors din exil de la Londra pentru a reîntemeia partidul, a fost întîmpinat cu ostilitate de populație (ca și liderul PNL, revenit din Paris). În plus, frica, insuflată de ideologia de clasă, că țărăniștii ar reprezenta interesele fostelor clase dominante și că ar urmări recuperarea averilor confiscate de comuniști și reinstaurarea monarhiei, a provocat grave tulburări de stradă. Apariția creștin-democrației începe cu aderarea Partidului Național Țărănesc (PNȚ) la Internaționala Creștin Democrată în 1987, în clandestinitate, dar și cu însușirea de către acesta a valorilor creștin-democrate inclusiv prin adăugarea la fosta titulatură - PNȚ - a elementelor Creștin și Democrat (PNȚCD).

Dacă e să facem o referire la itenerarul de pînă acum al principalului partid creștin-democrat din România, PNȚCD, putem menționa perioadele în care acesta s-a aflat în opoziție, dar și perioada guvernării, pînă în 2000, precum și situația actuală. În prezent, numeroase formațiuni politice se revendică de la doctrina creștin-democrată sau populară, dar fără a se bucura de suficient suport electoral. Această situație a condus la crearea unui curent de opinie favorabil ideii de unificare a tuturor acestor partide sub sigla unei singure formațiuni politice, al cărei prim scop l-ar constitui accederea în parlament.

Cu 288 de membri din toate cele 27 de state ale UE, Grupul Partidului Popular European (creștin-democrat) și al Democraților Europeni reprezintă o forță importantă în peisajul politic european. Într-o perspectivă politică mai largă, 11 dintre prim-miniștrii statelor membre ale UE și președintele Comisiei Europene provin din această familie politică. În ceea ce privește naționalitățile,

cel mai mare bloc în grup este alcătuit de delegația germană, cu 49 de deputați, iar cele mai puțin reprezentate sînt Danemarca și Estonia, cu cîte un deputat fiecare. Marea diversitate a partidelor europene reprezentate în grupurile politice din Parlament și tradițiile, dar și politicile lor naționale, determină o coeziune ideologică și un spirit de partid mai puțin marcate decît în partidele naționale. Acest lucru se reflectă în modul de abordare a problemelor adoptate de grupul PPE-DE, care se străduiește să „constituie majorități în toate chestiunile importante", „fără să neglijeze grupurile mici". În timp ce pînă nu demult posturile cheie în comisiile specializate erau ocupate de cele două grupuri mari (este vorba de PPE-DE și grupul socialist), acum grupurile mici sînt implicate din ce în ce mai mult și obțin o parte echitabilă din posturi.

5.5. Liberalismul

Liberalismul reprezintă modul de a gîndi despre om și politică, din care, pe parcursul ultimelor patru secole, s-au inspirat mai multe mișcări politice din spațiul european și din statele influențate de cultura europeană. Problema definirii liberalismului devine, într-un fel, dificilă, din cauza opoziției interne dintre radicali și conservatori. Pe de o parte, conservatorii conservă liberalismul, iar pe de altă parte, radicalii îl radicalizează.

Liberalismul este mai mult decît o simplă acțiune politică, el este apartenența la un sistem de valori și, poate, la o spiritualitate. Liberalismul nu umple o filosofie de viață, însă el o poate fundamenta. Doctrina liberală conține numai liniile directoare ale sistemului de valori la care face referință, dar și acestea sînt destul de disputate, dat fiind caracterul foarte generos al ideilor liberale. Pe de o parte, doctrina liberală este lipsită de trăire și, implicit, de erorile de percepție, însă pe de altă parte, ea este plină de viață. Deși nu este o religie politică, doctrina liberală respinge transformarea sa în dogmă sau fetiș.

Liberalismul reprezintă acel curent doctrinar care este situat între conservatorism și socialism. Apariția liberalismului este legată de revoluția industrială și de edificarea statului din punct de vedere juridic, social, politic și cultural ca spațiu de confruntare a libertății și egalității. Drept urmare a industrializării, la putere a venit o clasă ce se caracteriza prin inițiativa antreprenorială și activism politic, care a instituționalizat sistemul democrației liberale ce proclama principiul egalității în libertatea șanselor. Acest curent, apărut inițial în Anglia, unde s-a bazat pe principiile industrializării, a fost șlefuit ideologic în Franța pe baza iluminismului, dar și a raționalismului. În spațiul anglofon sau nord-

american, liberalismul a fost sursa evoluțiilor fundamentale în numele libertății, lichidării sclaviei, ameliorării situației economice a unor categorii sociale. El a fost și sursa edificării practice, ideologice și juridice a democrațiilor laice în cadrul statelor naționale, a fost izvorul creșterii economice interrelaționale și a puternicului avînt, atît științific, cît și tehnologic, al liberalizării schimburilor comerciale, revoluției informaționale și al exportului democrației liberale spre alte spații culturale decît cele de proveniență ș.a.

Liberalismul, pe parcursul istoriei sale, a promovat un adevărat cult al libertății, a ținut să facă din aceasta o valoare supremă. Iar în epoca modernă și contemporană a fost cel mai consecvent apărător al libertăților individuale ale omului. În pofida complexității și a diversității sale, politicile liberale în toate domeniile pot fi descrise ca politici de promovare a libertății individuale, de liberalizare, adică de diminuare a constrîngerilor. Prin urmare, scopul său major este libertatea, valoarea care garantează și dă sens tuturor celorlalte valori, deoarece liberalizarea constituie direcția principală de acțiune pentru liberali. Omul este și trebuie să ramînă liber. Aceasta este, în viziunea liberalilor, legea fundamentală și primul imperativ politic.

În ciuda existenței mai multor variante în cadrul liberalismului, putem evidenția elementele comune ale tuturor acestor curente. Printre aceste elemente sînt individualismul, egalitarismul, universalismul și progresismul extensiv. De asemenea, pot fi distinse și principiile comune: toleranță și pluralism, limitarea puterii politice și separarea puterilor în stat, libertatea individuală și proprietatea privată, unicitatea și inviolabilitatea individului, drepturile individuale și autonomia personală. Separarea clară a proprietății publice de proprietatea privată și limitarea intervenției economice a statului rămîne o preocupare constantă a praxisului liberal. Dar în epoci și în locuri diferite, în funcție de împrejurări ori de adversarii cu care s-a confruntat, liberalismul însuși a luat forme diferite. De aceea, liberalismul din perioadele seculare diferă de cel din perioadele religioase; se deosebesc și liberalii din țările catolice de cei din țările protestante. Pe de altă parte, liberalismul a cunoscut diviziuni interne și nu a pretins la o definire inatacabilă.

În ceea ce privește neoliberalismul, el nu reprezintă altceva decît o reîntoarcere la originile liberalismului propriu-zis, o purificare a conceptelor și un refuz categoric al obedienței individuale față de capitalismul etatizat. Iar statul are doar obligațiunea de a proteja proprietatea în cadrul triadei clasice: viața, libertatea și proprietatea.

Pe parcursul evoluției liberalismului politic, se pot distinge mai multe etape:

- clasică (de definire a principiilor liberale);
- faza democrațiilor instituționale liberale;
- liberalismul egalitarist (social-keynesianist);
- neoliberalismul.

Un rol fundamental în dezvoltarea liberalismului l-au jucat John Locke, Adam Smith, Jeremy Bentham, Benjamin Constant, Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill, Herbert Spencer, Thomas Hill Green, Friedrich von Hayek ș.a. Fiecare dintre ei a contribuit la amplificarea și nuanțarea anumitor elemente ale liberalismului. Cu toate acestea, dacă pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea liberalismul și-a demonstrat vitalitatea, înregistrînd succese deosebite, mai cu seamă în Europa, apoi, la începutul secolului al XX-lea, doctrina liberală suferă primele lovituri, odată cu Primul Război Mondial, urmat de revoluția bolșevică în Rusia, care instaurează un regim colectivist pe o mare parte a globului. Și aceste schimbări cardinale au făcut dovada posibilității organizării unui sistem economic fondat pe o altă doctrină decît cea liberală – doctrina marxist-leninistă. Regimuri totalitare au fost instaurate în Italia și în Germania. Ele păstrează doar retoricile capitalismului, iar spiritul liberal este anihilat total. Dincolo de toate acestea, apare încă un fenomen, necunoscut anterior – criza economică mondială din 1929-1933, declanșată în SUA, dar care a afectat, prin consecințele sale, întreaga lume, punînd în discuție însuși sistemul și doctrina pe care se sprijinea liberalismul. Toate aceste fenomene, deja la începutul secolului al XX-lea, semnalau necesitatea revitalizării liberalismului, fapt ce a devenenit elementul central al acțiunilor liberalilor din epocă. Aceste încercări de revigorare, sau „noul liberalism", au provocat însă o confuzie și mai puternică în sînul liberalismului. Neoliberalismul a fost, parțial, o reacție la apariția și afirmarea partidelor socialiste, astfel încît s-a ridicat legitima întrebare dacă împărțirea între liberalii vechi și liberalii noi nu echivala cumva cu o divizare între adevărații și pretinșii liberali. Conservatorii învinuiau pe noii liberali că au făcut prea mari concesii socialismului. La rîndul lor, noii liberali le reproșau conservatorilor că rămîneau în continuare sub influența politicilor liberale perimate, care nu mai serveau scopului liberalismului. Aceste dezbateri majore au animat scena politică occidentală pe parcursul secolului al XX-lea. Marea provocare la adresa gîndirii liberale a venit din partea criticilor care nu se mulțumeau cu evidențierea carențelor economice ale liberalismului, ci puneau sub un mare semn de întrebare baza și viziunea lui morală. Liberalismul era învinuit, pe de o parte, de indiferență morală, pe de altă parte, de filistinism. În replică, liberalii au atras atenția la faptul că niciunul dintre fruntașii gîndirii liberale

nu a ignorat necesitatea virtuților sociale în regimurile liberale, mai mult chiar, unii dintre ei au pus accentul pe importanța politică a moralei, a moravurilor și a asociațiilor. În opinia criticilor mai moderați, recunoașterea moralei drept o chestiune strict individuală a omului s-a dovedit a fi vulnerabilă, deoarece refuzul statului de a susține un anumit nivel al moralității în societate poate provoca zguduiri puternice. Adusă la un „final logic", individualizarea religiei (cu refuzul de a recunoaște unele confesiuni în calitate de religii de stat ori, cel puțin, religii tradiționale) nu permite acesteia să îndeplinească în multe societăți contemporane funcțiile tradiționale de educație și social-regulatorii.

În pofida multiplelor discuții și polemici, nu există pînă astăzi un catehism liberal, ci doar variante diferite ale liberalismului.

După '89, în condițiile tranziției de la un liberalism de opoziție la un liberalism de guvernare, termenul de liberalism a început să capete în ochii unora conotații peiorative (fiind asociat cu degradarea moralei, fiind găsit responsabil pentru nivelul crescînd al crimei și șomajului ș.a.m.d.). În măsura în care a fost conceput doar ca o negare a comunismului, liberalismul est-european - atît cît a fost - a pornit la drum cu un program general, insuficient articulat, care era potrivit pentru acel moment, dar care s-a dovedit nesatisfăcător de îndată ce s-a trecut de la un liberalism de opoziție la un liberalism de guvernămînt. Problema fundamentală este și rămîne gestiunea inteligentă a **pluralismului,** mai exact a diferențelor de valori, principii și opinii din sînul societății. Liberalismul nu este altceva decît o tehnică a administrării dizarmoniei sociale, un mod relativ și eficient de a încorpora diversitatea și pluralismul, de a rezolva conflictele în mod civilizat sau, cel puțin, tolerabil.

În condițiile globalizării și manifestării tot mai accentuate a crizei economice, sînt supuse reevaluării principiile fundamentale ale liberalismului - **egalitatea juridică a cetățenilor** (nerealizată în condițiile existenței inegalității de avere, mai cu seamă în relațiile dintre statele cele mai dezvoltate ale lumii, cele mediu dezvoltate și statele lumii a treia), **natura contractuală a statului** (pentru că „statul - paznicul de noapte" s-a dovedit puțin eficient în condițiile unor crize și sfidări de amploare), **egalitatea grupurilor și asociațiilor** profesionale, economice, religioase și de altă natură (care sînt mai mult o abstracție în condițiile unei lumi nedrepte și conflictuale).

La fel și apelul la valorile **economiei de piață** (într-o formă absolutizată) devine tot mai puțin atractiv și convingător, avînd în vedere incapacitatea acesteia de a asigura bunăstarea majorității popoarelor lumii, dar și o funcționare eficientă în condițiile creșterii progresive a deficitului celor mai importante re-

surse naturale vital necesare oricărei economii. În opinia unor cercetători, se cere chiar revizuită și **atitudinea critică față de stat**, fundamentată inițial de liberalism. Pentru că interesul public, după cum a ilustrat practica dezvoltării politice pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea, cere nu numai ca societatea civilă să fie oponentul statului, dar și să recurgă la o cooperare multiplă. Aceeași experiență demonstrează și faptul că **pluralismul** nu poate fi absolutizat, deoarece acest fenomen poate duce la atomizarea excesivă a subculturilor societății, ceea ce poate submina consensul social necesar pe baza valorilor și scopurilor fundamentale.

La fel și idealul cosmopolit al ideologiei liberale s-a dovedit a fi extrem de vulnerabil, dacă ținem cont de creșterea conștiinței naționale și a diferențelor etnoconfesionale în lumea contemporană - fenomene ce și-au găsit reflectarea în teoria „conflictului civilizațiilor" elaborată de Samuel Huntington.

Problema cea mai mare a liberalismului contemporan, rămîne însă soarta de mai departe a principiului cheie - individualismul. Inițial, acesta din urmă era legat de sistemul de valori religioase și convingeri morale. O perioadă îndelungată, el a fost temelia societății civile destul de puternice și a democrației eficiente. În același timp, transferîndu-se, în condițiile „societății consumiste", în „sfera mercantilă" și devenind factorul cheie al „infantilismului social", al absenteismului și al înstrăinării politice, a dat naștere „personalității marginale". Iar urmările cele mai de seamă ale acestei evoluții au adus la diluarea, practic totală, a unuia dintre „pilonii" fundamentali ai modelului liberal - principiul responsabilității fiecărui cetățean pentru consecințele acțiunilor sale.

Încercările de a soluționa aceste probleme au contribuit la apariția unei multitudini de curente și direcții în cadrul liberalismului, care aveau tot mai puține elemente comune cu „matricea" inițială a doctrinei.

Segmentul liberal în Republica Moldova, după mai multe fuziuni și scindări, este reprezentat actualmente de următoarele partide: Alianța „Moldova Noastră"; Partidul Național Liberal (PNL); Partidul Liberal (PL) - succesorul de drept al Partidului Reformei (PR); Partidul Liberal (24 martie 2002–19 iulie 2003), creat în urma fuzionării la Congresul din 24 martie 2002 a trei structuri politice, Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (1995), Uniunea Social-Liberală „Forța Moldovei", constituită pe 22 septembrie 2001 prin unificarea Partidului Național Liberal (1993) și a Mișcării social-politice „Pentru Ordine și Dreptate" (2000); Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (1993); Partidul Social Liberal (9 mai 2001–10 februarie 2008); Partidul European; Partid

Liberal Democrat (PLD); Mişcarea social-politică „Forța Nouă"; Mişcarea social-politică „Pentru Neam şi Țară" (MSPNȚ) şi altele.

După cum putem observa, pe scena politică din Republica Moldova sînt prezente peste zece partide şi mişcări social-politice de nuanță liberală, dintre care doar cîteva se manifestă destul de activ. Este greu de găsit o singură explicație a acestui fenomen ce are loc în mediul politic din Republica Moldova, dar se pare însă că am putea invoca mai mulți factori care contribuie la perpetuarea acestei stări de lucru. Pe de o parte, liberalismul însuşi a adoptat o largă varietate de idei, orientările liberale fiind dispersate pe un spectru vast, doctrina liberală refuzîndu-şi caracterul de dogmă şi lăsîndu-i pe aderenți să discute şi să rediscute aspectele sale în mod liber, fără tabuuri. Bineînțeles, doctrina liberală se bazează pe principiul de libertate, susține individualismul şi inițiativa privată, iar orice abatere de la aceste idei - deşi nu este respinsă aprioric de liberalism - iese din cadrul liberal propriu-zis. Pe de altă parte, în Republica Moldova, la nivel macrosocial, nu avem un stat minimal şi o economie de piață funcțională, iar proprietatea privată încă nu a devenit ceea ce trebuie să fie într-o societate democrată. La nivel microsocial, valori ca individualitatea, responsabilitatea, concurența, originalitatea, toleranța încă nu s-au înrădăcinat în societatea noastră, „condiționată" parțial şi de necesitatea „consolidării statalității moldoveneşti". De asemenea, în societatea moldovenească mai persistă încă valori totalitare şi tradiționale: răbdarea, supunerea, disciplina, hărnicia. Pe de altă parte, în societatea noastră poate fi evidențiat şi un conflict axiologic: principiile şi credințele tradiționale versus necesitatea acțiunii conform unor valori contrare - libertate, proprietate privată, concurență. În acelaşi timp, la nivel instituțional, atestăm prezența unei forme democratice, dar a unui fond (conținut) tradițional şi totalitar ş.a.m.d.

Logic şi istoric, modurile de reconversie şi persistență ale liberalismului din Occidentul european nu sînt strict valabile pentru spațiul fostelor republici sovietice - în particular pentru Republica Moldova - unde regimurile totalitare, practic, au anulat acumulările anterioare ale modelului instituțional liberal. Schimbările de regim politic nu au dus la revenirea automată la situația anterioară totalitarismului (doar în statele baltice, odată cu proclamarea independenței, s-a revenit la constituțiile de pînă la instaurarea regimului totalitar). Probabil, din mai multe puncte de vedere, în unele cazuri nici nu ar fi fost benefică o reîntoarcere completă, mai ales că tradițiile democratice, liberale şi parlamentare interbelice au fost de scurtă durată şi fragile.

Grupul Alianței Liberalilor și Democraților pentru Europa, cu 106 deputați provenind din 22 de state, este ca mărime al treilea grup politic din Parlamentul European. Federalist, dar respectînd diversitatea, acest grup încearcă să echilibreze puterea spre centrul politic din această structură importantă a UE. Repartizarea responsabilităților între grupurile politice a adus grupului ALDE trei posturi de președinte de comisie (Libertăți Civile, Justiție și Afaceri Interne; Pescuit; Transport și Turism) și doi vicepreședinți în Biroul Parlamentului. În ceea ce privește delegațiile naționale din cadrul grupului, cele mai mari aparțin Italiei, Marii Britanii și Franței. La mijloc, între cele două grupuri mari și celelalte mai mici, ALDE reușește să își facă auzită vocea în mod distinct, deși, cîteodată, joacă rolul de „agent" al divizării politice.

5.6. Social-democrația

Doctrina social-democrată își concepe politica privind organizarea și conducerea democratică a societății avînd la bază principiile egalității și dreptății sociale, ale promovării intereselor producătorilor de valori materiale și spirituale, ale protecției sociale a categoriilor de cetățeni defavorizați, prin limitarea puterii claselor sociale avute, îndeosebi a monopolurilor. Doctrinele și mișcarea socialistă au apărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Europa Occidentală. În sensul său de bază, generic, socialismul este reacția socială față de ordinea socială modernă, esențialmente polarizată, născută prin acumularea primitivă a capitalurilor. Din această perspectivă, dincolo de evoluțiile sale – *utopic-premarxiste, revoluționar-marxiste, reformist-antimarxiste* –, socialismul apare ca o expresie ideologică emancipatoare a mișcării muncitorești, formă politică de opoziție față de capitalismul antreprenorial și liberalismul clasic.[130] Ideea de social-democrație este una complexă, întrucît la început se încadra în forma marxismului dogmatic, iar mai apoi a ajuns să aibă o semnificație foarte diferită de cea inițială. Plecînd de la această constatare și pentru a explica schimbarea produsă, dar și complexitatea rezultată în urma acestei schimbări, trebuie să facem anumite referiri la dezvoltarea instituțională a social-democrației și, în mod special, la relațiile ei cu socialismul și cu neoliberalismul, care încorporează unele elemente social-democrate în politica sa.

În sensul ei modern, social-democrația își trage rădăcinile din dezbaterile interne produse în cadrul Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Germania, constituit în 1875 la Congresul de la Grotha. Ulterior, ideile doctrinei

[130] Cf. *Doctrine politice*, coordonator Alina Mungiu-Pippidi, Iași, 1998.

social-democrate s-au consolidat în rîndurile mişcării socialiste europene, în condiţiile disputelor ideologice încrîncenate din cadrul Internaţionalei a II-a (1889-1914) dintre marxişti - susţinători ai socialismului revoluţionar - şi revizionişti - adepţi ai socialismului democratic reformist.

Programul adoptat la Gotha a fost dur criticat de Karl Marx. Din aceste critici putem deduce uşor deosebirile majore dintre marxism şi ceea ce, mai tîrziu, a devenit social-democraţia. În opinia lui Marx, programul de la Gotha conţinea mai multe erori, două dintre ele fiind de importanţă teoretică majoră. Prima eroare s-a strecurat în teoria statului. Programul prevedea dezvoltarea unui *stat liber* pe calea votului universal, a legislaţiei directe, a drepturilor civice şi a miliţiei populare, considerîndu-se că aceste schimbări ar fi putut fi realizate prin mijloace paşnice, în mod evolutiv. Dimpotrivă, Marx considera statul drept instrument universal şi neutru care, după cucerirea puterii politice, putea fi folosit pentru realizarea practică a socialismului. De asemenea, statul era perceput de Marx drept instrument de dominaţie de clasă, iar socialismul putea fi construit doar printr-o transformare revoluţionară, adică prin instaurarea dictaturii proletariatului.

Cel de-al doilea postulat din Programul de la Gotha, respins vehement de Marx, era încercarea de a defini socialismul, măcar şi parţial, în termeni de dreptate socială ori de ceea ce se numea „repartiţie echitabilă a produselor muncii". O astfel de abordare Marx o considera profund greşită, deoarece năruia fundamentul şi coerenţa materialismului istoric ori ale socialismului „ştiinţific", admiţînd că valorile morale, de genul „dreptăţii sociale", puteau acţiona idependent de relaţiile de clasă dominante. Prin urmare, Marx punea la îndoială că un guvern socialist democratic ar fi fost capabil, prin acţiune politică, să realizeze o repartiţie echitabilă şi dreaptă a produsului social.

Cel de-al doilea protagonist al acestei dispute este Eduard Bernstein, membru marcant al Partidului Muncitoresc Social-Democrat German. El este primul care a făcut o critică concretă şi susţinută marxismului (deşi el s-a considerat întotdeauna un marxist). Eduard Bernstein va elimina orice perspectivă revoluţionară din mişcarea socialistă. Lucrările publicate de el se vor dovedi capabile să demoleze linia marxistă din social-democraţie şi să pregătească o nouă etapă în mişcarea socialistă. Deşi critica lui Bernstein s-a axat în special pe trei direcţii, economică, politică şi morală, în ultimă instanţă toate tezele marxiste au fost revizuite.

În analiza sa, Eduard Bernstein observa că tezele marxiste privind pauperizarea graduală a proletariatului nu corespundeau faptelor reale. În ţările

occidentale industrial avansate, starea economică a muncitorilor se ameliorase considerabil, mulți dintre ei tinzînd spre mica burghezie. Și această îmbunătățire nu se datora bunătății capitaliștilor, ci luptei susținute a sindicatelor și a capacității statelor democrate de a negocia cu toate clasele sociale. Deci nici predicția apariției dictaturii nu se adeverea, ba mai mult, în epocă, modelul democrației tindea să devină un model de succes, sprijinit și de proletariat.

De altfel, Eduard Bernstein va critica și teoria valorii din economia marxistă, considerată, dacă nu piatra de temelie a teoriei economice marxiste, cel puțin elementul său de bază. Argumentul de fond al criticii lui Bernstein este că valoarea unei mărfi nu corespunde și nu se măsoară în cantitatea de muncă socialmente necesară conținută în ea decît pe baza unei serii de abstracții. El considera că valoarea de utilitate marginală este tot atît de importantă ca și valoarea muncii, dar este mult mai profitabilă. Ceea ce vrea să explice el prin această critică este că nu tot profitul se obține prin exploatare, deci nu toți proletarii au motive revoluționare.

În critica adresată marxismului din perspectiva politicului, Eduard Bernstein a demonstrat că predicțiile economice ale lui Marx sînt eronate, precum și analizele politice, și aceasta pentru faptul că proletariatul tinde să se lase atras de modul de viață burghez, să copieze comportamentul micii burghezii cu care se simte solidar. Iar îmbunătățirea condițiilor de trai induce muncitorilor un sentiment de confort și de securitate, pe care în niciun caz nu le vor părăsi pentru a porni o revoluție (și mai ales una pe termen lung, așa cum preconiza Marx). Dimpotrivă, afirmă Eduard Bernstein, proletariatul a ajuns la conștiința de clasă și o folosește în lupta sindicală și la impunerea socialismului prin reforme graduale, prin negociere cu burghezia și prin imprimarea unei conștiințe moral-egalitare întregii societăți. Respingînd ideea de revoluție, Eduard Bernstein propune, de fapt, acceptarea socialismului ca alternativă politică parlamentară la alte alternative și deci implicarea democratică a socialiștilor în viața politică a statului capitalist. Propunerea lui Bernstein a fost înțeleasă foarte bine de toți socialiștii: ei vor putea să producă schimbare prin reforme care să conducă la un sistem economic mai echitabil, dar principiul capitalist al societății (bazat pe cerere și ofertă) va continua să existe. Aceste viziuni ale lui Bernstein au contribuit și mai mult la adîncirea contradicțiilor dintre socialiști provocînd, în cele din urmă, scindarea în două curente: cei care îl susțineau pe Bernstein vor sta la temelia mișcării social-democrate europene, care va renunța, ulterior, la marxism; cei care s-au opus vehement liniei propuse de Bernstein, considerînd-o drept trădare a proletariatului, vor alimenta, ulteri-

or, majoritatea mișcărilor radicale socialiste și comuniste ce vor lua ființă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În felul acesta, problema democrației este zidul care separă socialismul reformist de socialismul revoluționar marxist. Iar social-democrația a încercat să fie o sinteză a teoriei și acțiunii, a scopului socialist și a mijloacelor politice democratice, un compromis rezonabil între ideea echității sociale și realitatea diferențierilor individuale, un reformism distributiv operat prin statul de drept și concurența intereselor particulare și de grup.

Reformismul bernsteinian a fost o revizuire și o provocare a marxismului dintr-o perspectivă practică. De asemenea, în opinia lui Anthony Wright, el a fost un alt mod de a concepe realitatea socială și de a o teoretiza cu mai multă acuratețe decît marxismul. Este vorba de o teorie mai deschisă și mai flexibilă. De aceea, este incorect să vedem social-democrația modernă doar ca pe o simplă versiune revizuită a marxismului ortodox. Ceea ce a făcut Eduard Bernstein și ceea ce a devenit social-democrația nu a fost doar un exercițiu de revizuire a marxismului, ci dezvoltarea unui alt fel de ideologie. Este o ideologie care nu se bazează pe materialism, ci pe morală.

Evoluția ulterioară a evenimentelor și experiențele acumulate de-a lungul secolului al XX-lea - printre care trebuie să amintim dificultățile social-democraților în timpul Republicii de la Weimar, precum și din alte țări europene în perioada marii depresiuni (1929-1933), lupta ideologică și politică cu dictaturile fasciste, naziste, comuniste, coabitarea concurențial-parlamentară și guvernamentală cu partidele de factură reformist-neoliberală și democrat-creștină, asimilarea teoriei economice keynesiene și edificarea unei strategii a creșterii economice și a asigurărilor sociale pe baza intervenționismului de stat - au contribuit esențial la maturizarea ideologică și verificarea politică a postulatelor doctrinei social-democrate într-o serie de țări europene dezvoltate.

În definițiile contemporane ale social-democrației, se accentuează teza conform căreia reformele economice și sociale în beneficiul populației mai puțin privilegiate pot fi realizate în cadrul democrației, libertății și sistemului parlamentar. Din această perspectivă, se poate afirma conținutul mixt, compozit al doctrinei social-democrate. Astfel, unii autori consideră social-democrația un compromis între liberalism și socialismul marxist sau, chiar mai mult, o versiune socială a liberalismului. Alții (Stephen Padgett și William E. Patterson) definesc social-democrația ca „produs al unei diviziuni în tradiția socialistă între acei care încearcă realizarea idealurilor socialiste în cadrul instituțiilor societății capitaliste liberale (social-democrații) și aceia care rămîn

în afara acestor instituții, cu obiectivul de a le înlătura prin forța revoluționară comunistă". Social-democrația s-a inspirat din idealurile socialiste, dar rămîne profund condiționată de mediul politic în care evoluează și de aceea încorporează valori liberale.

Doctrina social-democrată presupune referința la anumite valori centrale: *libertatea, solidaritatea, justiția socială*. Libertatea individuală trebuie împletită însă cu libertatea colectivă.

Solidaritatea, dezvoltarea durabilă și justiția socială sînt cîteva dintre principiile comune ale deputaților social-democrați, socialiști și laburiști din Parlamentul European. Pentru a-și consolida influența și pentru a se asigura că propunerile lor beneficiază de un sprijin real, deputații grupului socialist au început să coopereze între ei încă de la începutul integrării europene. Acum ei formează al doilea grup ca mărime în Parlamentul European.

Social-democrația în Republica Moldova este reprezentată de mai multe partide politice:

1. Partidul Social Democrat din Moldova (creat pe 13 mai 1990), care pledează pentru principiile și valorile social-democrației europene și conceptul „MOLDOVA SOCIALĂ", care cuprinde trei aspecte de bază:

a. **democrație suverană** – edificarea statului de drept independent economic și politic, liber în adoptarea deciziilor, unde suveranitatea aparține poporului, unde voința poporului constituie baza puterii de stat;

b. **economie competitivă** – revizuirea cardinală a bazelor politicii economice, reorientarea ei spre satisfacerea intereselor maselor largi ale populației prin stimularea creșterii economice accelerate;

c. **stat social** – dreptul fiecărui cetățean la viață, libertate și aspirație spre fericire, prin acordarea locurilor de muncă cu o remunerare demnă, a spațiului locativ, prin asigurarea securității personale. Societatea civilă, businessul, comunitatea trebuie să participe cu mijloace proprii la protejarea celor nevoiași. Onorarea obligațiunilor directe ale statului – majorarea salariilor, burselor și pensiilor, extinderea bazei de beneficiari de indemnizații sociale.

2. Partidul Democrat (creat pe 8 februarie 1997 sub denumirea de MpMDP); pe 15 aprilie 2000 (la Congresul al II-lea al partidului, MpMDP este reorganizat în Partidul Democrat din Moldova) promovează următoarele idei:

- elementul social este clasa mijlocie – întreprinzători, cît și muncitori calificați, reprezentanți ai științei și învățămîntului, medicinii și

ocrotirii sănătății, fermieri și manageri de întreprinderi;
- partidul trebuie să devină o forță parlamentară care împărtășește valorile social-democratice și colaborează activ cu Internaționala Socialistă și Partidul Socialiștilor Europeni.

Din istoria acestei formațiuni reținem următoarele evenimente:
- PD a făcut parte din BMD la alegerile parlamentare din 2005;
- separarea de BMD și adoptarea unui mesaj social-democrat propriu;
- scindarea grupului Filat (2007);
- fuziunea cu PSL (10 februarie 2008);
- erodarea procesului de instituționalizare a partidului.

3. Uniunea Centristă din Moldova (constituită la 15 mai 2000) își propune, la rîndul ei, *edificarea societății civile și a statului de drept, a cărui politică ar fi orientată spre crearea condițiilor pentru o viață demnă a cetățenilor Republicii Moldova.*
4. Partidul Democrației Sociale (creat pe 14 iunie 2006) a fuzionat cu PSDM.
5. Partidul Republican (15 august 1999) își propune să contribuie la dezvoltarea Republicii Moldova ca stat suveran, democratic, de drept și integru sub aspect teritorial, la integrarea ei în comunitatea internațională, la consolidarea societății civile, capabilă să asigure stabilitatea și ireversibilitatea dezvoltării politice, economice, sociale și spirituale a statului nostru.

În așa fel, spectrul politic reprezentat de social-democrația moldovenească este încă destul de difuz. Nu există premise pentru unificarea imediată a formațiunilor social-democrate, ci doar constrîngeri legislative ori de altă natură, care fac posibilă această unificare în viitor, unificarea într-un bloc cu o doctrină bine definită, avînd scopuri și căi reale de soluționare a multiplelor probleme ale societății moldovenești.

5.7. Socialismul

În calitate de ansamblu ideologic cu profil distinct, socialismul s-a dezvoltat în Europa pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ca una dintre multiplele reacții la procesul complex de industrializare a societăților occidentale.

Acumularea și circulația capitalurilor în cadrul economiei de piață națională și internațională, apariția și dezvoltarea marii producții industriale de mărfuri, dădeau un contur tot mai pregnant peisajului social al civilizației

moderne occidentale: burghezia și proletariatul industrial ocupau, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, poziții antagonice în structura socială de atunci. Plecînd de la această stare de lucruri, diferitele idei și experiențe socialiste ce se vor derula pe parcursul secolului al XIX-lea - de la cele **utopice** la cele autointitulate **„științifice“** și de la cele științifice la cele **revizionist social-democrate** - desemnează încercările de a **concepe** și apoi de a **aplica, impune** sau **remodela o organizare „socială“** ce se dorea mai dreaptă și mai echitabilă. Dincolo de caracterul difuz al noțiunii, în sensul său de bază, socialismul este reacția socială față de ordinea socială modernă, esențialmente polarizată, născută prin acumularea primitivă a capitalurilor.

Cu toate diferențele dintre aceste curente, ele aveau și un element comun: situau în centrul atenției lor problema muncitorilor, nu numai pentru că erau grupul social cel mai nou apărut pe scena socială, ci pentru că erau și grupul cel mai revoluționar. Ceea ce au remarcat însă toți socialiștii (marxiști sau nonmarxiști) a fost faptul că proletariatul și burghezia sînt clasele eminamente urbane, clase care își construiesc un habitat total diferit de cel natural. Iar elementul urban creează oportunități de coagulare rapidă și de acțiune politică de proporții, componente noi, necunoscute pînă la acea dată. Acestea făceau ca proletariatul să fie văzut de teoreticienii socialiști drept unica forță transformatoare a societății capitaliste, a cărei viteză, imoralitate și cupiditate îi înspăimîntau pe majoritatea intelectualilor ce nu își mai găseau rostul în noua societate și se avîntau în căutarea unei alternative. Demersul socialist rămîne totuși la originea unui ansamblu de idei europene ce s-au impus, mai întîi, în țări ca Franța, Germania, Regatul Unit al Marii Britanii, adică în principalele state care au mers, printre primele, pe calea industrializării și modernizării.

Termenul *socialism* (lat. *socius* - „asociat“, „companion“; *socialis* „sociabil“) este utilizat începînd din 1822 în Anglia de Robert Owen, iar în Franța - de Saint-Simon în *Le Globe* (1831) și Charles Fourier în *Phalanstère* (1833). Cu toate acestea, termenul de socialism devine uzual în vocabularul curent din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Inițial, cuvîntul desemna o voință socială opusă liberalismului. Ulterior însă, acest termen va deveni o critică preponderent politică, apropindu-se la o anumită etapă de anarhism, care era preocupat, în primul rînd, de finalitatea statului, fără însă a găsi mijloacele necesare pentru a pune statul în slujba cetățenilor. Pentru prima dată o teorie a socialismului a fost fundamentată în lucrarea lui Claude Henri de Rouvray, conte de Saint-Simon (1770-1825), *Sistemul industrial,* în care autorul promovează în linii mari, următoarea doctrină: puterea politică trebuie să aparțină

producătorilor, în cazul dat, celor care lucrează în industrie. În lucrarea sa, Saint-Simon pledează pentru un socialism științific bazat pe noțiunea fundamentală de producție. În opinia autorului, societatea este împărțită în două categorii: *producătorii* și *leneșii*. Din această cauză, statul trebuie să facă tot posibilul ca producătorii să fie susținuți, pentru că ei sînt utili societății, ei trebuie să se ocupe de gestiunea afacerilor. Autorul *Sistemului industrial* se pronunță pentru o monarhie parlamentară, bazată nu pe parlamentul bicameral, ci pe unul cu trei camere, pentru asigurarea reprezentării covîrșitoare a producătorilor: Camera de Invenție, Camera de Examinare și Camera Comunelor.

Un alt protagonist al ideilor socialiste, Charles Fourier, spre deosebire de Saint-Simon, nu acordă prioritate activității manufacturiere. Ca și Saint-Simon, Fourier elaborează un proiect de societate întemeiată pe activități economice, dar, la fel, în defavoarea politicii. Pentru el era important ca omului să i se dea posibilitatea, prin intermediul activităților sale, să regăsească armonia pierdută. În aceste condiții, cînd societatea va fi organizată după noi principii, binele comun, care decurge din acestea, face de la sine inutilă o reglementare a politicii. Falansterul (celulă social-economică primară, care urma să funcționeze ca o asociație de producție și de consum bazată îndeosebi pe îndeletniciri agricole, fiind destinată viitoarei societăți imaginate de Fourier), în opinia autorului, prin intermediul echipelor (400 de familii), urma să participe la diferite munci în funcție de capacități și de preocupări, dar ordonate într-un anumit ciclu de activități, care dau posibilitatea diversificării sarcinilor. Iar necesitățile fundamentale ale oamenilor, fizice, mentale și chiar emoționale, ar fi fost satisfăcute prin ajutor mutual și autoguvernare democratică. În această comunitate, femeile și-ar dobîndi egalitatea adevărată cu bărbații, iar revoluția sexuală ar fi eliberat atît bărbații, cît și femeile de oprimarea structurii familiale tradiționale. În viziunea lui Charles Fourier, falansterul urma să se întemeieze pe armonia raporturilor umane, pe respectul față de om, impunînd afecțiunea și înlăturînd orice conflict. *„De la fiecare după capacități, fiecărui după necesități“* era maxima fourieriștilor.

La început, socialismul este, în mare măsură, apolitic, atît la Saint-Simon cît și la Fourier, dar mai apoi capătă o dimensiune reformistă prin apropierea de anarhism, grație operei lui P.J. Proudhon, *Ce este proprietatea* sau *Studiu asupra principiului dreptului și regimului politic* (1840). Pornind de la ideea de proprietate, condamnată cu vehemență de autor, lucrarea se consacră unui profund demers politic care ar sta la baza viitoarei societăți. Ideea că „proprietatea este hoție“ confirmă, în opinia lui P.J. Proudhon, legea celui mai puternic, după

care proprietarul obține beneficii fără a remunera la justa valoare munca angajaților săi, ceea ce favorizează cheltuieli excesive în interes personal.

Pentru a schimba această situație, Proudhon consideră că trebuie distrus statul, primul motiv fiind acela că statul menține sistemul proprietății, iar al doilea - că statul limitează libertatea individului. Toate bunurile urmau să fie comune, iar principiul solidarității urma să înlocuiască proprietatea particulară, ajutorarea reciprocă realizîndu-se prin contracte asiguratorii între participanți.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea evoluția ideilor socialiste este substanțial influențată de Karl Marx, care a imprimat un nou caracter socialismului, dînd naștere unei noi doctrine politice, marxismul.

În lucrările sale de bază, *Ideologia germană* (1846), *Manifestul comunist* (1848), scris în colaborare cu F. Engels, *Critica economiei politice* (1859), *Capitalul* (volumele I, II, III din 1867, 1885, 1894), Marx dezvoltă o abordare diferită de cea a înaintașilor săi. Pentru a se deosebi de aceștia, și mai cu seamă de Proudhon, Marx îi numește socialiști utopiști, adică gînditori ce se mulțumesc cu speculații politice, irealizabile în practica cotidiană. Teoriile expuse în operele sale sînt, la rîndul lor, catalogate drept științifice, începînd cu analiza societății existente și pînă la construirea unei societăți comuniste, după dispariția statului, cînd societatea nu va mai avea nevoie de instituțiile acestuia din urmă.

Înainte de a examina cele mai importante elemente ale socialismului, vom menționa că marxismul nu este, de fapt, prima doctrină comunistă. Încă în 1840, în lucrarea lui Étienne Cabet, *Călătorie în Icaria*, este ilustrată cu lux de amănunte o utopie bazată pe un comunism total. În viziunea lui Cabet, statul controlează totul, pînă la cele mai mici detalii, inclusiv viața fiecărui individ: hrana, îmbrăcămintea, locuința, obiectele de uz casnic sînt aceleași pentru toți membrii comunității și sînt repartizate de comunitate fiecărui membru, în măsura posibilităților.

Spre deosebire de Étienne Cabet, Marx atribuie statului un rol cu totul diferit - el consideră că, în viitor, statul urmează să dispară. Metoda utilizată de Marx la fundamentarea noii societăți este preluată de la Hegel, și anume principiul dialecticii. Pentru realizarea comunismului, K. Marx, spre deosebire de predecesorii săi, introduce în mod necesar un nou element - lupta de clasă. Pentru a elimina opoziția permanentă dintre burghezie și proletariat (exploatat economic și politic de burghezie) este nevoie de o revoluție proletară pentru a cîștiga prin forță, cu ajutorul revoluției, toată puterea (economică și politică) acaparată de burghezie.

După revoluţie, în opinia lui Marx, urmează instaurarea dictaturii proletariatului pentru o anumită perioadă de timp, care urmează să exproprieze mijloacele de producţie de la burghezie şi să o lipsească de puterea politică. Iar statul, utilizat de burghezie pentru a menţine proprietatea, va fi utilizat de proletariat pentru a elimina burghezia. Odată cu înlăturarea burgheziei, conform viziunii lui Marx, în această societate va ramînea doar proletariatul, iar statul, la rîndul său, va deveni inutil şi va dispărea.

Noua societate comunistă, descrisă astfel de Marx, din punct de vedere economic se va baza pe planificare, munca liberă şi voluntară, lipsa proprietăţii particulare şi absenţa luptei de clasă. Relaţiile sociale din societate sînt presupuse a fi armonioase.

În calitate de ideologie a mişcării muncitoreşti, marxismul cunoaşte o serie de trăsături caracteristice. Postulatele generale, aşa cum le-a evidenţiat Leszek Kolakowski într-o ilustră analiză dedicată marxismului, se rezumă la convingerea că:

- trăsăturile evoluţiei societăţii capitaliste şi, în special, concentrarea capitalului au provocat deja o tendinţă istorică „naturală" spre socialism; prin urmare, socialismul este fie consecinţa inevitabilă a proceselor de acumulare, fie, cel puţin, rezultatul cel mai probabil al acestora;
- socialismul implică proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie şi, prin aceasta, abolirea exploatării, a tuturor veniturilor în afara celor dobîndite prin muncă, a privilegiilor şi inegalităţilor bazate pe discriminări rasiale, naţionale, sexuale şi religioase;
- socialismul presupune accesul tuturor la educaţie, existenţa libertăţilor democratice (libertatea de expresie, de reuniune), sistemul reprezentativ la toate nivelele organizării sociale, un sistem evoluat de protecţie socială şi suprimarea armatelor permanente;
- socialismul este în întregime în serviciul umanităţii şi permite accesul tuturor la bunăstare şi la dezvoltare culturală nelimitată; aceasta lupta pentru socialism se bazează pe clasa muncitoare; deoarece este producătorul imediat şi nemijlocit interesat de dispariţia muncii salariate;
- înaintarea spre socialism are drept condiţie lupta economică şi politică a proletariatului, dar şi lupta pentru ameliorarea situaţiei în interiorul ordinii capitaliste şi utilizarea, în mod egal, a tuturor formelor politice, în particular, a parlamentarismului – lupta pentru socialism cere, de fapt, ca proletariatul să se organizeze, mai întîi, în partide politice autonome;

- sistemul capitalist nu ar putea fi modificat radical doar prin reforme, oricît de numeroase ar fi acestea, iar defectele sistemului pe plan social (crize, șomaj, mizerie) sînt iremediabile: cu toate acestea, lupta pentru reforme - legislația muncii, democratizarea instituțiilor politice, ameliorarea salariilor - este indispensabilă, deoarece pregătește proletariatul pentru luptele viitoare, îl antrenează în solidaritate și îi permite să suporte condițiile de viață existente;
- sistemul capitalist va fi, în cele din urmă, eliminat pe cale revoluționară, atunci cînd condițiile economice ale capitalismului, precum și conștiința de clasă a proletariatului, vor ajunge la maturitate; revoluția totuși nu este o lovitură de stat, ea nu poate fi opera unui grup de conjurați, ci numai a imensei majorități a populației muncitoare;
- interesele proletariatului sînt aceleași în lumea întreagă și revoluția va trebui să se înfăptuiască la nivel internațional sau, cel puțin, în cadrul celor mai industrializate națiuni;
- în istoria umanității, progresul tehnic determină în manieră decisivă modificările structurii de clasă, care, la rîndul lor, determină principalele caracteristici ale instituțiilor politice și ale ideologiilor dominante;
- în sfîrșit, socialismul nu este numai un program politic, ci, de asemenea, o concepție asupra lumii, conform căreia realitatea este accesibilă analizei științifice; numai o investigație rațională ne poate arăta natura universului și a istoriei umanității; doctrinele religioase și spiritualiste sînt expresii ale unei conștiințe mistificate și vor trebui să dispară odată cu abolirea exploatării și a antagonismelor de clasă; lumea este supusă legilor naturii și providenței, omul este un produs al naturii și, ca atare, și el trebuie să fie un obiect al investigației.[131]

Cu toate acestea, schimbările survenite odată cu trecerea de la **capitalismul individualist-antreprenorial**, centrat pe acumularea primitivă a capitalului, la **capitalismul managerial cu funcții sociale** s-a realizat într-o serie de țări occidentale în condițiile ascensiunii principiilor democratice și ale implementării acestora în regimuri politice pluripartitiste, parlamentare, care au deschis calea pentru importante modificări democratice în structura socială, în sensul depolarizării acesteia prin inițierea procesului de deproletarizare a clasei muncitoare și de creștere numerică a clasei mijlocii, însoțite de întărirea pozițiilor și influenței acesteia.

[131] Cf. Leszek Kolakowski, *Histoire du marxisme*, vol. II, „L'Age d'or, de Kautsky à Lenine", Fayard, 1987, p. 11-12.

Într-o analiză remarcabilă a marxismului, efectuată de Gary P. Steeson în lucrarea *After Marx, Before Lenin*, în care e cercetată activitatea partidelor socialiste ale clasei muncitoare din patru ţări europene (Austria, Franţa, Germania, Italia) în perioada anilor 1884-1914, autorul conchide: „În cele patru cazuri naţionale avute în vedere în acest studiu, cele trei slăbiciuni majore ale analizei marxiste a societăţii moderne în apariţie au fost: (1) absenţa consimţămîntului muncitorilor de a vedea partidul marxist drept autosalvator sigur; (2) flexibilitatea şi sensibilitatea guvernărilor existente faţă de problemele muncitorilor şi (3) abilitatea unei puternice economii industriale de a supravieţui şi chiar de a prospera fără un guvern republican burghez, sau chiar într-un sistem în care burghezia a exercitat direct şi semnificativ puterea".[132]

Autorul s-a axat pe analiza acestor ţări care au produs cele mai mari şi mai influente partide socialiste ale muncitorilor din lume la acea epocă, pentru că în aceste ţări au existat mişcările în care susţinătorii marxismului au fost cei mai proeminenţi şi, totodată, pentru că ţările date, reprezentau locurile concrete în care Marx a considerat că va avea loc, înaintea altora, trecerea de la capitalism la comunism. Însă realitatea a evoluat cu totul altfel şi fiecare dintre aceste naţiuni a beneficiat de guvernări liberale care au favorizat aducerea muncitorilor în arena politică, loc de unde aceştia îşi puteau exprima conştiinţa politică în creştere. În cele din urmă, fiecare a putut să vadă direct că partidele socialiste muncitoreşti sînt expresia majoră a acestei conştiinţe.[133]

Socialismul marxist a îmbrăcat pe parcursul anilor mai multe veşminte, cunoscute sub mai multe titulaturi: leninism, stalinism, maoism, titoism şi o serie de alte „isme", care păstrau multe dintre elementele primare, completate fiind cu anumite accente, nuanţe şi culori „naţionale", vehement criticate, la rîndul lor, de cel mai „just" marxism – marxism-leninismul sovietic.

5.8. Feminismul

Termenul de „feminism" a început sa fie utilizat în sensul de pledoarie în favoarea acordării de drepturi egale pentru femei. Feminismul se bazează pe ideea egalităţii între sexe, conceptul încetăţenindu-se mai cu seamă după prima Conferinţă Internaţională a Femeilor de la Paris din anul 1892. Cu toate acestea, limbajul şi obiectivele politice ale feminismului contemporan îşi au

[132] Gary P. Steeson, *After Marx, Before Lenin. Marxism and Socialist Work - Class Parties in Europe, 1884-1914*, University of Pittsburgh Press, 1991, p. 280.

[133] *Idem*, p. 3-4.

rădăcinile în Revoluţia franceză şi în iluminism. Fiind istoriceşte asemuit cu forţele de opoziţie ostile ortodoxiei şi autocraţiei, feminismul s-a definit drept doctrină care preconizează ameliorarea şi extinderea rolului femeilor în societate, în tot ceea ce ţine de profesie, şanse, relevanţă socială etc. Începînd prin a fi o variantă „de gen" a doctrinelor fourieriste sau saint-simoniene, feminismul militează pentru egalitatea de drepturi. Sub influenţa, mai cu seamă, a operei Simonei de Beauvoir, dar şi a scrierilor unor scriitoare proeminente, precum Virginia Woolf, care dezvăluie condiţia umilitoare şi subalternă a femeii în societăţile moderne, feminismul îşi începe drumul în anii '70 ai secolului al XX-lea ca mişcare militantă. Iar diapazonul mişcărilor feministe în lupta pentru egalitatea sexelor cuprinde mişcări de la cele mai radicale pînă la cele mai tolerante şi pacifiste.

Avînd ca izvor de inspiraţie o largă paletă de idei liberale şi raţionaliste, precum şi idei utopice şi romantice din Europa Occidentală şi America, feminismul poate fi definit cu greu. Totuşi, într-o accepţiune mai largă, conceptul exprimă preocuparea pentru rolul social al femeilor egal cu rolul bărbaţilor în societăţile contemporane. Această preocupare este animată de convingerea că femeile au suferit şi continuă să sufere nedreptăţi datorită sexului lor.

În opinia unor autori (de exemplu, Michael Freeden), feminismul este mai aproape de ideologiile tradiţionale decît vor să admită o parte din adepţii săi. Cu toate acestea, afirmă Freeden, „ceea ce face diferenţa faţă de ideologiile tradiţionale, este faptul că feminismul nu se preocupă de aranjamentele politice şi sociale general-umane, ci de problemele şi de scopurile femeilor."[134] Această viziune, mai cu seamă partea finală a tezei expuse, a fost supusă unor critici accentuate din partea feministelor. Argumentul consta în faptul că „creaţiile intelectuale «tradiţionale» ale omenirii (inclusiv ideologiile) au fost produse doar de o parte a umanităţii (schematic, „bărbaţii-albi-europeni-de-vîrsta-medie-din-clasa-de-mijloc") care tind să promoveze ca norma să se adreseze în fapt acelei categorii privilegiate, care se constituie prin excluderea tuturor celorlalte (femei, copii, batrîni, nebuni etc.)".[135]

Feminismul, în evoluţia sa, a cunoscut mai multe etape:

- **prima etapă**, de la mijlocul secolului al XIX-lea pînă la începutul secolului al XX-lea, a fost profund marcată de lupta pentru obţinerea drepturilor politice;

[134] Michael Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach,* Clarendon Press, Oxford, 1996, p. 490.

[135] Cf. http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/no_6/mihaelafrunza-articol.htm .

- **etapa a doua** începe în anii ’60-’70 ai secolului al XX-lea, cînd mișcările feministe au trecut dincolo de revendicările inițiale, militînd pentru egalitate în sens mai larg și în toate domeniile: în sfera publică, educație, loc de muncă, familie;
- În cea de-**a treia etapă**, mișcările feministe, în lupta lor pentru egalitate, se axează îndeosebi pe identități diferite, constituite pe criterii de rasă, etnie, clasă socială, naționalitate, religie.

Doar enumerarea acestor etape și scopurile formulate pe parcursul istoriei acestor mișcări ne dovedesc diversitatea limbajului și obiectivele politice ale feminismului modern. În plus, multitudinea mișcărilor feministe este condiționată și de diversitatea curentelor politice care le influențează. Drept rezultat, putem identifica: feminismul liberal, feminismul marxist, feminismul constructivist, feminismul perspectival și feminismul postmodern, în funcție de curentul de idei căruia se asociază feminismul.

Așa spre exemplu, temele vizate de ***feminismul liberal*** se referă la evaluarea gradului în care se respectă drepturile omului cu privire la femei, la promovarea femeilor în toate domeniile vieții sociale, economice, politice; introducerea unor probleme care sînt asociate universului feminin, perceput atît la nivel național, regional, cît și la nivel internațional (problema emigrantelor/imigrantelor), a refugiatelor, munca la negru și traficul de ființe umane, violența împotriva femeilor, cercetarea teoretică și incriminarea victimizării în masă a femeilor în timpul conflictelor).

Temele vizate de *feminismul postmodern* reprezintă mai mult o sumă de contribuții critice la înțelegerea politicilor mondiale (care presupun posibilitatea împărțirii lumii în *intern* și *internațional*) și tratează problema emancipării femeilor la scară globală. De asemenea, feminismul postmodern presupune o chestionare asupra identităților, asupra semnificațiilor frontierelor geografice, asupra ideii de suveranitate și a celei de stat. Totodată, el presupune valorizarea pozitivă a punctelor de vedere ale excluşilor (excluse lor), ale celor invizibili/invizibile.

Chiar dacă dezbaterile controversate în jurul rolului social al femeilor au luat naștere încă în epoca iluministă, începutul feminismului modern este asociat totuși apariției, în anul 1792, a primei lucrări de referință (*A Vindication of the Rights of Woman*, de Mary Wollstonecraft). Polemica inițiată de autoare vizează teoriile politice de sorginte liberală care păstrau conservatorismul în privința femeilor în pofida ideilor de universalizare a cetățeniei. Ideile centrale din această lucrare impun necesitatea ca femeile să devină cetățeni raționali,

cu responsabilități familiale și civice, educația axîndu-se pe libertate, demnitate și independență economică. Aceleași idei sînt reluate, cu un grad sporit de coerență politică, în lucrări semnate de John Stuart Mill (*Subjection of Women*) sau de Harrieta Taylor Mill (*Enfranchisment of Woman*). Cea mai interesantă observație pe care o fac acești autori este că ideea de *natură a femeii* este doar un construct, o creație artificială. Marea Britanie pare a fi, de altfel, țara în care s-a folosit pentru prima oară termenul de *feminism*. Primele semne ale unei mișcări feministe în spațiul central și sud-est european (Bulgaria, Ungaria ș.a.) le întîlnim chiar la prima etapă de constituire, dar ele sînt de o vizibilitate destul de redusă. În România aceste manifestări au apărut în contextul Codului Civil românesc, de origine napoleoniană. Printre personalitățile marcante ale feminismului de atunci din România se numără Calypso Botez, Alexandrina Cantacuzino, Eleonora Stratilescu, care își revendicau drepturile pe plan economic, cultural, familial și sociopolitic, denunțînd inegalitățile și discriminările patriarhale, de altfel, întărite constituțional.

Feminismul anilor '60-'70 ai secolului al XX-lea se deosebește de cel din prima etapă prin genericul sub care s-a desfășurat: diferență și eliberare, dincolo de egalitatea în drepturi. Printre autorii care au abordat această problemă sînt Simone De Beauvoir (*Al doilea sex*), iar mai tîrziu, Betty Friedan (*The Feminine Mistique*). Și un autor și celălalt trag următoarele concluzii: în ciuda egalității formale în fața legii, femeile rămîn cetățeni de rangul doi pe plan social și economic. De Beauvoir neagă faptul că există o esență femeiască anterioară existenței, vina purtînd-o conjuncturile istorice care pot fi schimbate, pentru ca femeile să devină ființe asemeni bărbaților. Filosofia politică feministă din anii '60-'70 a resemnificat, totodată, conceptele de **public** și **privat**. După o lungă perioadă în care **publicul** era asociat **bărbatului**, iar **privatul** – **femeii**, feministele au atras atenția asupra problemelor din spațiul domestic: corpul, violența, care capată semnificații politice. A lega femeile de spațiul privat înseamnă a le subordona, ascunzîndu-le căile de exprimare în spațiul public.

Postfeminismul de mai tîrziu se detașează de feminismul anilor '60-'70 în privința statutului de victimă asumat de acesta din urmă. Dezvoltările postfeministe au loc în contextul postmodernității, al disipării unui centru ideatic, al unor politici comune, al acceptării identităților flexibile. Postfeminismul postulează succesul agendei feministe și decesul intelectual al feminismului academic, devenit prea criptic pentru cele mai multe dintre femei. Este epoca nonconformismului față de canoane, inclusiv, celui feminist. Criticat de femi-

niști drept un produs corporatist, postfeminismul pare susceptibil de trădare a agendei feministe clasice.

Feminismul, în cea de-a **treia etapă**, în lupta pentru egalitate este mai aproape de starea actuală prin distanțarea de criticile postfeministe și prin reformularea agendei feministe. Noua etapă presupune însă pierderea relevanței vechilor scheme conceptuale bazate pe universalism, asemănare, dualisme (natură-cultură, public-privat). „Feminismul actual este cel al identităților multiple", după cum afirmă susținătorii ultimului feminism. Este etapa unui feminism al autonomiei, diferențele dintre femei și bărbați nu joacă un rol tot atît de important ca și cel jucat de diferențele dintre femei „situate în contexte sociale și politice particulare".

În evoluția sa destul de controversată, feminismul secolului al XX-lea a înregistrat atît succese, cît și insuccese. Tocmai de aceea este greu de apreciat univoc traseul parcurs de această mișcare. Dacă încercăm să evaluăm traseul dat conform criteriilor obișnuite, care leagă perspectivele de dezvoltare a feminismului cu evoluția mișcărilor de masă, bazîndu-se pe identitatea generală și scopurile colective care ar demonstra un înalt nivel de solidaritate și organizare, atunci putem constata cu fermitate că mișcarea feministă la etapa actuală aproape că lipsește. Chiar și acolo unde feminismul și-a păstrat prezența în calitate de mișcare politică, implicîndu-se în viața politică doar pentru a accentua pluralismul și a scoate în vileag contradicțiile existente, consolidarea unității acestor mișcări, fără de care este imposibilă eficiența politică, nu pare a fi posibilă. În așa fel, feminismul cu greu ar putea fi numit ideologie politică tradițională de succes. Pe de altă parte, această situație a declanșat un amplu proces de reconsiderare critică, care a readus în practica cotidiană mai multe experimente și inovații. Și din acest punct de vedere, feminismul este o ideologie contemporană destul de încrezătoare în fața sfidărilor secolului al XXI-lea.

După cum menționa publicistul român Ion Bogdan Lefter, „ceea ce caracterizează feminismele postbelice, de la jumătatea secolului al XX-lea încoace, este dezbaterea asupra situației și rolului femeilor în societatea postmodernă, adică în societatea în care evoluțiile generale fac ca datele existenței familiale, comunitare, sociale să se fi modificat substanțial... Oamenii încep să lucreze tot mai mult în servicii, în munci cu calificări ridicate, în care distincția dintre forța masculină și aportul casnic de tip feminin începe să dispară. Atunci se produc niște mutații și la nivel social, și la nivelul mentalităților. Dacă femeile în vremuri mai vechi nu aveau nici datele să ridice asemenea probleme, nici

timpul s-o facă, azi ele îşi revendică drepturi, cer să existe ca cetăţeni egali într-o lume democratică.[136]

Cele mai bune condiţii pentru femei, în ceea ce priveşte accederea la procese decizionale, sînt create în Suedia (45% dintre membrii parlamentului sînt femei), în Norvegia (37,9%) şi în Finlanda (37,5%), conform datelor din 31 decembrie 2005. Republica Moldova s-a clasat pe locul 21 (din 128 de ţări), avînd în vedere faptul că din cei 101 deputaţi în parlament, doar 22 sînt femei. În schimb, în 2008, odată cu instalarea noului guvern, avem şi prima femeie în funcţie de prim-ministru. Actualmente, în Republica Moldova, avem o singură preşedintă de raion şi 161 de femei în funcţie de primar de oraşe şi sate, ceea ce constituie 17,9% din numărul total. În calitate de consiliere raionale, activează 191 de femei, ceea ce constituie 17% din numărul total de consilieri. În Consiliul municipal Chişinău, din numărul total de 51 de consilieri, 16 sînt femei. Astfel, se poate afirma că, deşi există anumite prevederi legislative care încurajează implicarea femeilor la luarea deciziilor, acestea sînt insuficiente sau nefuncţionale, ceea ce împiedică femeile să aibă o reprezentativitate mai mare în procesele decizionale.

În ceea ce priveste Republica Moldova, putem afirma că feminismul nu este o ideologie adaptată realităţilor noastre. Cu toate că afirmaţia poate fi „uşor contrazisă" prin documente care arată egalitatea în drepturi a femeii cu bărbatul (Constituţia şi alte legi), în realitate, datorită nivelului de trai scăzut, violenţa intrafamilială este îndreptată, în special, împotriva femeilor şi copiilor, iar traficul de fiinţe umane afectează, în primul rînd, femeile şi copiii. Feminismul există şi în Republica Moldova, chiar dacă se manifestă altfel decît în ţările occidentale.[137]

Istoria destul de pestriţă a numeroaselor mişcări feministe existente (o multitudine de variante liberale, socialiste, marxiste, utopice ale feminismului) constituie fudamentul atît al discursului, cît şi al dezbaterilor feministe contemporane. Feministele discută, îndeosebi, despre egalitatea înţeleasă, în sens formal-juridic, fie ca egalitate a şanselor, fie ca egalitate de respect şi tratament. Există însă şi o minoritate feministă radicală ce cheamă femeile să se separe cu totul de societatea dominată de bărbaţi, în timp ce alţii văd în acest îndemn o reţetă distrugătoare. Există şi multe alte viziuni asupra acestor

[136] Ion Bogdan Lefter, *Postmodernismul - o nouă/ veche mişcare literară la sfîrşitul secolului XX - începutul secolului XXI*, http://www.contrafort.md/2001/83-85/230_4.html .

[137] Cf. *Participarea femeilor la viaţa publică şi politică: provocări şi impedimente*, Gunivas, Chişinău, 2006.

probleme. Un lucru însă este cert: feminismul rămîne un concept esențialmente contestat.

5.9. Libertarianismul

Lexemul *libertarianism* provine de la cuvîntul francez *libertaire* - *anarhist* (în limba engleză - *libertarianism*) de asemenea o filosofie juridică la baza căreia se află excluderea „violenței agresive", adică interzicerea forței ori amenințării cu utilizarea forței față de altă persoană ori față de proprietatea acesteia, fără consimțămîntul persoanei date.[138]

Dacă ne referim la noțiunea tradițională de „libertarian", aceasta desemna o persoană care crede în voința liberă, spre deosebire de deterministi. O altă semnificație se referă la un fel de libertin din principiu, o persoană înclinată să doboare orice „construcție" care inhibă și constrînge comportamentul natural sau instinctiv al persoanei, fie că este vorba de credința religioasă, de legături de familie, ori de sistemul de legislație impus de stat. Prin termenul „libertarian" mai erau desemnați și anarhiștii francezi, după ce a fost interzisă activitatea lor. Dar aceste semnificații, după cum indică unii autori, sînt în prezent perimate.

Pentru prima oară termenul de „libertarian" în sensul acual al cuvîntului a fost utilizat de americanul Leonard Read, întemeietorul Fundației pentru Educația Economică (Foundation for Economic Education). Termenul i-a determinat pe mulți adepți ai libertății personale și economice să se numească „libertarieni" pentru a se deosebi de „liberali", cuvînt prin care, la începutul secolului al XX-lea, erau desemnați în SUA și alte state social-democrații. În pofida acestui fapt, mulți dintre libertarieni continuă să se numească liberali ori adepți ai „liberalismului clasic".

Libertarianismul este considerat o doctrină politico-juridică, care conține prevederi și rețete de reformare a societății, în primul rînd, în sfera legislației. Această învățătură se referă la ceea ce urmează să realizeze oamenii și, în mod special, birocrația din organele de stat, care trebuie să țină cont de anumite norme de conduită.

Libertarianismul se referă, în al doilea rînd, la o serie de teorii și atitudini a căror caracteristică comună este aceea de a căuta să inverseze progresul colectivismului și autoritarismului și să „rostogolească înapoi frontierele statului". Iar la întrebarea *Care sînt funcțiile guvernămîntului, statului?*, libertarianismul

[138] Cf. Will Kymlicka, *Contemporary political philosophy, A Introduction,* Clarendon press. Oxford-New York, 1990, p. 95-159.

răspunde într-o manieră tranșantă. Înainte de a oferi răspunsul libertarienilor, vom menționa că, în realitate, există două ramuri principale ale acestui curent. Una dintre ele, a **anarhiștilor**, consideră nelegitim orice guvernămînt. A doua ramură, a **minarhiștilor**, susține că un guvernămînt poate asigura în mod legitim doar **protecția polițienească, executarea contractelor** și **apărarea națională**. În scopul realizării primelor două funcții legitime ale statului sînt create tribunale civile și penale. În opinia minarhiștilor, cele două funcții nu includ prerogativa perceperii impozitelor, nici măcar pentru asigurarea banilor. Pe de altă parte, anarhiștii apreciază că aceste funcții minimale ale „statului-paznic" sînt prea cuprinzătoare și că activitățile statului, acceptate de minarhiști, ar trebui să fie îndeplinite de organe de protecție private. Un alt grup de anarhiști libertarieni, ce-i drept, puțin numeros, respinge integral folosirea forței, fie și în scopul autoapărării.

Cauza principală a faptului că libertarienii împărtășesc opinii atît de diferite rezidă în două rațiuni. În primul rînd, libertarienii împărtășesc o teorie riguroasă a drepturilor individuale, inclusiv a dreptului individului de a dobîndi și deține proprietate. La fel, concepția lor despre dreptul de proprietate și libertatea contractelor exclude de la sine dreptul la asistență socială, deoarece acesta presupune muncă impusă unora în favoarea altora. În al doilea rînd, adepții libertarianismului cred că funcționarea unui sistem capitalist *laissez-faire (să mergă de la sine* – n.n., C.M.) reprezintă sistemul social cel mai dezirabil.

După cum am menționat mai sus, libertarianismul se bazează pe credința în separarea esențială a persoanelor individuale ce posedă – indiferent de faptul dacă sînt ori nu parte a societății sau supuși legilor unui stat – un ansamblu de drepturi inalienabile care, în mod necesar, includ dreptul de a dobîndi și de a păstra proprietatea. Negarea acestor drepturi de către stat nu poate fi niciodată admisă, iar oamenii ar trebui doar să se considere supuși statelor în măsura în care acestea le respectă drepturile sau se bazează pe proceduri voluntare. Cea mai clară expunere modernă a acestei doctrine poate fi găsită în lucrarea *Anarhie, stat și utopie,* publicată în 1974 de filosoful contemporan american Robert Nozick, profesor la Universitatea de la Harvard.

Într-un sens foarte general, s-ar putea spune că tema centrală a cărții lui Nozick este justificarea statului minimal în fața pretențiilor și afirmațiilor anarhismului, potrivit cărora statului îi lipsește legitimitatea morală de a-și exercita funcțiile pentru că, astfel, se încalcă drepturile indivizilor.

În opinia lui Nozick, „indivizii au drepturi și nimeni – persoană sau grup – nu le poate face anumite lucruri (fără să le încalce drepturile). Aceste drepturi

sînt atît de puternice și merg atît de departe, încît se poate pune întrebarea: *Ce rol mai au statul și reprezentanții lui oficiali, dacă mai au vreunul?*". Iar problema principală formulată de autor sună în felul următor: „Cît spațiu lasă statului drepturile indivizilor?". Răspunsul lui Nozick este următorul: „Referitor la stat, concluziile noastre sînt: un stat minimal, limitat la funcțiile restrînse ale protecției împotriva forței, furtului, înșelătoriei și ale asigurării respectării contractelor ș.a.m.d. este justificat; orice stat care are funcții mai extinse va încălca drepturile persoanelor de a nu fi forțate să facă anumite lucruri și este, așadar, nejustificat; statul minimal te și inspiră și este și drept".[139]

În punctele esențiale, argumentele lui Nozick în favoarea libertarianismului se sprijină pe intuiții morale, cu toate că un grup de libertarieni contestă această abordare. Deși majoritatea libertarienilor își sprijină concepțiile pe credința în drepturile individuale, unii, precum David Friedman, apelează în temei la argumente din teoria economică și din teoria alegerii publice pentru a pleda pentru o economie de piață liberă. Drept rezultat al acestei abordări, libertarienii devin greu de deosebit de liberalii clasici și de acei susținători ai capitalismului care, în mod curent, nu sînt considerați ca aparținînd mișcării libertariene în sens strict, precum Milton Friedman sau Friedrich von Hayek. De menționat că ideile lui Hayek, în special despre supremația legii, au exercitat o influență substanțială printre libertarieni.

După cum am afirmat mai sus, libertarianiștii sînt cu toții diferiți de anarhiști, care, în principal, doresc desființarea statului în întregime (pentru că el oprimă personalitatea), cît și instituția proprietății (care este baza inegalității sociale și economice). Pe de altă parte, libertarienii pot fi acuzați că iau statul prea în serios, deși nu au o atitudine prea serioasă față de ideea de libertate. Tradiția dominantă a libertarianismului contemporan vede în stat doar instituția ce restrînge libertatea, în timp ce, luată în considerare pe un plan mai larg, libertatea este restrînsă de norme sociale, credințe religioase, structuri de familie și forțe ale pieței. Cea mai convingătoare replică libertariană la această critică este că individul ferm poate, la urma urmei, printr-o voință puternică, să depășească aceste constrîngeri, dar nu și puterea coercitivă a statului.

Uneori, libertarianiștii sînt învinuiți de faptul că ar fi puțin receptivi și dogmatici, însă anume libertarianismul creează condiții și emană principii pentru edificarea unei societăți în care oamenii liberi pot conviețui în pace și armonie, cînd fiecare caută calea proprie de a-și orîndui și îmbunătăți viața. Iar soci-

---

[139] Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie*, București, 1997, p. 35.

etatea construită pe baza principiilor libertarianiste este cea mai dinamică și inovaționistă dintre societățile care au existat pînă acum, despre ce ne vorbește concludent progresul fără precedent în științe, tehnologii și standarde ale vieții din timpul revoluției liberale de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În societățile libertarianiste este pe larg răspîndită binefacerea, actele de caritate făcute din îndemnul inimii, fără vreo impunere din partea statului. Astăzi, dezvoltarea intelectuală a ideilor libertariene continuă prin apariția de noi reviste și instituții de cercetări, dar și prin renașterea atitudinii ostile a societății americane față de guvernul central, tocmai datorită faptului că marele guvernămînt nu este apt să realizeze cele promise.

Derivat din liberalism, libertarianismul s-a afirmat ca versiune radicală a acestuia, astăzi fiind o filosofie politică fundamentată pe distincția inconfundabilă dintre acțiunea voluntară și acțiunea constrînsă. Promotorii ideilor libertariene trasează proiectul politic și social al comprehensiunii societății pornind de la individ și excluzînd sensul invers, cel al înțelegerii individului pornind de la societate. Viziunea colectivistă arbitrară, respinsă la început de filosofia libertariană, se situează la antipodul clasicei teorii aristotelice a statului preexistent individului, din care a derivat ideea absurdă a statului providențial.

Întrebarea fundamentală formulată de libertarieni este următoarea: *poate fi un individ realmente liber într-o societate care îi impune zilnic noi constrîngeri și-l prinde în chingile unei noi legi?* Sau: *se manifestă liber cel care își vede diminuat constant perimetrul de acțiune și care caută metode de a se apăra de agresiunea societății susținute de stat?*

Răspunsul la aceste întrebări a fost formulat de unul dintre fondatorii și promotorii libertarianismului, Robert Nozick: „Un stat minimal, limitat la funcțiile de protecție împotriva violenței, hoției, escrocheriei și la asigurarea respectării contractelor private este justificat. Orice extensie a acestor funcții violează dreptul individului de a nu fi constrîns și deci e nejustificat".[140] Doar un astfel de stat, în opinia autorului, are legitimitate morală, deoarece el nu încalcă „drepturile" naturale ale individului, între care dreptul la viață și cel la proprietate.

[140] Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie*, București, 1997.